

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXVIII. KÖTET

2016. 3. FÜZET

Az én Erdélyem

*

Égő lángban forog szívem

Egy antológia keletkezése a román–magyar irodalmi és kulturális
kapcsolatok tükrében

*

Olvasói levelek a temesvári Neue Banater Zeitungban és a Szabad Szóban

*

Szandra May a hóhullásban. Kinde Annamária költészete

*

Az 1055. évi tihanyi oklevélben szereplő „lólegelő melletti” birtok lokalizálása

*

Műhely

*

Szemle

KOLOZSVÁR, 2016
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtítkár),
Feyné Vincze Mária, Tánzos Vilmos, Veress Károly

A szám szerkesztője

Egyed Emese

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264-595 176

Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Pomogáts Béla

Az én Erdélyem

Család és gyermekévek

A cím valójában Kuncz Aladár egyik tanulmányára utal. Midőn Áprily Lajos 1929-ben arra a különben számára személyes tragédiát okozó elhatározásra jutott, hogy Kolozsvárról és Nagyenyedről Budapestre költözik, az erdélyi szülőföldjére néhány esztendővel korábban hazatért Kuncz Aladár ezzel a vallomásos címmel: *Erdély az én hazám* búcsúztatta el szeretett barátját, egzsersmind tett hitet a maga hűségéről.

„Nem kell megijedni – olvasom Kuncz Aladár írását – ettől a kissé demagógikus formában felvetett címtől. Nem akar ez sem túlságosan kiáltani, sem kiélezetten szembefordulni az *Európa az én hazámnak* egyetemes hangsúlyú programjával. Mindenekelőtt és mindennel szemben ez a jelszó valami valóságosra akar utalni, ami körülöttünk van, amibe mindennapi életünk gyökérszállai futnak, s ami nélkül el nem lehetünk még akkor sem, ha hitben, meggyőződésben, világszemléletben vagy művészi álmainkban életünknek európaibb és egyetemesebb visszhangot is keresünk. Ez a valóság pedig Erdély.”

Ebben a tekintetben Erdély; az ott élő magyar közösség és kultúra, az ott élő történelmi hagyomány, függetlenül attól, hogy az országhatárok hol húzódnak, számomra is a hazát, mondjam talán szerényebben, a szellemi hazát jelenti: Erdély az én hazám. Különben ha elkészíteném „Erdély-járásaim” naptárát, legalább egy esztendőt tenne ki ottani látogatásaim időtartama, ha pedig arra gondolok, hogy munkában és gondolkodásban, örömben és aggodalomban mit jelentett számomra Erdély, akkor több évtizedes szellemi-lelki jelenlétről és a személyiségemet átszövő, meghatározó erdélyi jelenlétről beszélhetek.

Budapesten születtem, ott töltöttem egész életemet, kivéve természetesen a külföldi, például erdélyi, felvidéki, délvidéki, kárpátaljai (és nyugat-európai, amerikai) utazásokat. Családi nevem szláv, közelebbről horvát eredetű. Apai elődeim horvátok voltak, és valamikor a 17. században kerültek Győr megyébe. A név különben, ahogy vagy két évtizede megtudtam, tűzérési műszó, és az ágyú irányzóját jelenti: aki „segít” elsütni a löveget. Családom, ahogy a legtöbb magyarországi család, igen vegyes képet mutat: apai nagyanyámat Sulyok Juliannának hívták, és ismereteim szerint a dunántúli Sulyokok eredetileg erdélyiek voltak. Az én felmenőim azonban már Csanakon és Ménfőn (ma már Ménfőcsanak) látták meg a napvilágot, valahányadfokú unokatestvérem volt Sulyok Vince, az ötvenhatos forradalom veresége után Norvégiába menekült neves költő és történész, az ő nevéhez fűződik az egyetlen olyan tudományos kiadvány, amely norvégul (tehát egy skandináv nyelven) ismerteti a magyarság és Magyarország történetét. Vele nemcsak a rokonság, hanem a barátság és a szakmai együttműködés is összekötött. Első norvégiai utamat is ő szervezte, feleségemmel voltunk náluk még 1999 májusában, Oslo közelében laktunk, és az ő társaságukban látogattuk meg ennek a csodálatos országnak néhány nevezetességét, így a főváros melletti fjordokat is. Másik neves ménfőcsanaki rokonom

Galgóczi Erzsébet volt, aki az ötvenhat utáni évtizedekben a legbátrabb írók közé tartozott. Mára, sajnos, szinte teljesen elfelejtették, holott a korszak leginkább jelentékeny írói között tarthatjuk számon.

Anyai ágon is igen vegyes a kép, nagyapám, dr. Bezilla Nándor neves pesti ügyvéd volt, éppen száz esztendeje ő alapította meg a főváros mellett, mára már a tizenötödik kerület egy részét alkotó Pestújhely községet, ebben Szűcs István, akivel együtt érettségizett a váci piarista gimnáziumban, volt a segítőtársa. Szűcs István bácsi, akit gyermekkoromból jól ismertem (mindig sétapálcával és kamásnis cipőben közlekedett), Antall József nagyapja volt, így aztán az egykori miniszterelnököt is „családilag” ismertem még a gyermekkorból. Nagyapám édesanyját Réz Borbálának hívták, nagyanyám édesanyját pedig Toperczer Paulának: az első család még valamelyik erdélyi fejedelemtől kapott címet, a második pedig nevezetes szepességi „cipszer” família volt, egyik felmenőm alispán és kormánybiztos volt a szabadságharc idején. Különben mind a nagyapai, mind a nagyanyai ágon rokonságban voltam Kosáry Domokossal, az Akadémia tudós elnökével – ezt időnként ő emlegette is. Voltak tanár, orvos, jogász, földműves, szőlősgazda rokonaim, sőt a Monarchia hadseregének két tábornoka is. Nem foglalkoztam „családkutatással”, sok évtizeden át mindez nem is érdekelt, az előbbieket is csupán mintegy véletlenül tudom.

Háborús tapasztalatok

Gyerekkorom lényegében békés volt, bár a külső körülmények nem voltak békések. Nagyon korai emlékeim közé tartozik például, hogy 1941-ben Balatonlellén nyaraltunk, és éppen bent labdáztunk a vízben – van egy iker leánytestvérem –, amikor hallottuk, hogy kitört a háború. Végül is Budapest ostromáig elég békésen telt az életem. Aztán apámat behívták katonának, a Hangya Szövetkezetnek volt építésmérnöke, ő tervezte például a tordasi mintafalu egy részét, ez akkor fontos építészeti és egyben szociális program volt. Apámat tehát behívták katonának, és amikor Horthy Miklós 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérlete után Szálasi átvette a hatalmat, megszökött a hadseregtől azzal, hogy ő a kormányzóra esküdött fel, és nem Szálásira. Az ostrom alatt a nagyszüleimnél bujkált egy légoltalmi pincében. Oda költözött át az egész család, és emellett egy zsidó családot is rejtegettünk, úgyhogy mindig félni kellett, amikor jött valami hatósági közeg. Apámat és ezt a zsidó családot olyankor mindig el kellett dugni valahol a szenespincében. Egyszer egy tábori csendőr beállított hozzánk, de éppen csak éhes volt és szomjas. Aztán bevonultak az oroszok, akkor az apám is előjött, meg a bújtatott zsidó néni is. Az oroszok első dolga volt, hogy a zsidó nénitől elszedték az aranyóráját, apámat meg elvitték hadifogolynak Gödöllőre, volt ott egy nagy tábor az egykori premontrai gimnázium épületében. Apám úgy úszta meg végül, hogy akkor szervezték a magyar demokratikus hadsereget, annak lett egy műszaki zászlóalja, oda lehetett jelentkezni mérnöknek. Jelentkezett, így aztán megúsza, 1945 nyarának végén keveredett csak haza, addig utakat meg hidakat építettek Csehországban és Németországnak a keleti felén. Kényszermunkásként dolgoztatták, de végül is hazatért. A háború utáni első évek békében, ugyanakkor háborgatások közepette teltek, nálunk minden második héten volt házkutatás. Anyám orvos volt, a német nyelvű könyveit mint fasiszta irodalmat elkobozták, mert csak a gót betűket látták. Aztán valahogy konszolidálódtunk, az apám állás nélkül volt egy darabig, mert a Hangya megszűnt. Jó barátja volt idősebb Antall József, aki Antall József miniszterelnöknek volt az édesapja, akkor kisgazda

párti építésügyi miniszter. Ő odavette magához a minisztériumba, ahonnan aztán akkor rúgták ki, amikor idősebb Antall Józsefet is.

Diákévek a piaristáknál

1945 szeptemberében kerültem a piarista gimnáziumba, illetve az akkor már általános iskola volt. Három évig jártam oda, varázslatos évek voltak, szerettem a latint és a matematikát. Ez utóbbit különben Öveges József tanította, a közelmúlt igen népszerű matematika- és fizikaprofesszora, aki a televízióban is sikerrel népszerűsítette ezeket a tudományokat. „Vegyünk egy barackmagot vagy egy atommagot” – mondotta, és még az én irodalmár-érdeklődésemet is fogva tudta tartani.

1948-ban államosították az iskolát. Az azt követő esztendőben elképesztő virsfaft volt, lenéztük a világi tanárokat (elég buta világi tanárok is kerültek oda), úgyhogy végül is reakciós tüzfészeknek tekintették az iskolát. Ezt többször el is mondták, végül 1949-ben feloszlatták az intézményt, mindenkit szélnek eresztettek. Elkerültem a Trefort utcai gimnáziumba, az is jó nevű gimnázium volt egyébként, gyakorlógimnázium, ma is az. Ott jártam egy évet, majd 1950-ben a piaristák visszakapták az iskolát. Akkor volt az a bizonyos megállapodás a Püspöki Kar és az állam között, nyolc egyházi iskolát adtak vissza: kettőt a piaristák, kettőt a bencések, kettőt a ferencesek, és kettőt a Patrona Hungariae női tanító rend, tehát az apácák kaptak vissza.

A piaristák a legjobbkor kapták vissza az iskolájukat, ugyanis szeptember elején, még a Trefort utcában kijött osztályfőnöki órára egy „állami elvtárs”, aki elmagyarázta nekünk, hogy nincs Isten, és aki Istenben hisz, az buta. Majd megkérdezte, hogy ezek után mégis ki gondolja úgy, hogy Isten létezik. Néhányan felemeltük a kezünket, ez nem járt igazán sikerrel, néhány nap múlva az iskola igazgatója, aki különben kiváló fizikatanár volt, bekérte édesanyámat, és javasolta neki, hogy vegyen ki az iskolából, mert arra kényszerülhetnek, hogy eltávolítsanak. Szerencsére néhány héttel később ismét megindult a piarista iskolában a tanítás, és ott természetesen nem volt elítélendő az istenhit. Szerettem a piaristákhoz járni, ez abban a zürzavaros, erőszakkal és demagógiával terhelt időszakban (a Rákosi-korszak legstótebb éveiben) a „béke szigete” volt. Sík Sándor volt a magyarországi rendfőnök, akkor már nem tanított, amikor én piarista diák voltam, de jártam az egyetemi templomba a híres nagybőjti lelkigyakorlataira, ahová nagyon sokan elmentek; tartott a diákok számára is lelkigyakorlatokat. Volt az iskolában valamifajta illegális cserkészmozgalom is: a régi kereteket használtuk, elmentünk evezőstáborba, táborozni a hegyekbe, persze nem cserkész egyenruhában, zöld nyakkendővel és csapatzászlóval, hanem mintegy „illegáltságban”. Ezeken időnként Sík Sándor is részt vett. Elég sokszor hallgattam őt, nemcsak a prédikációit vagy a lelkigyakorlatait, hanem az irodalmi előadásait is. Kiváló tanáraink voltak, osztályfőnököm: Szemenyei László egyszerismind a cserkészcsapat parancsnoka is volt, magyartanárom Magyar István, igazi irodalomrajongó tanár volt, igazából tőle tanultam meg a könyvek szeretetét, és nagy szerepe volt abban, hogy érettségi után a bölcsészkarra jelentkeztem. Latinra és történelemre Gál István tanított, ugyancsak tudós tanár, aki a történelemórákon megismertetett bennünket a valóságos magyar históriával, például a trianoni kényszerbéke hátterével, aztán azt mondta: „fiúk, holnap jön a tanfelügyelő, ne azt mondjátok neki, amit tőlem hallottatok, hanem azokat a hülyeségeket, amik a tankönyvben olvashatók.” Ezt „kettős nevelésnek” hívták akkoriban. Kémiatanárom Maklári Lajos volt, egyszerismind a piarista énekkar, ahogy mi emlegettük, a

„piarista derviskórus” karvezetője, és volt még Péntek József tanár úr, a szigorú matematika-tanár, akitől logikusan gondolkozni tanultam, ő később zokon vette, hogy nem matematika szakra jelentkeztem az egyetemen.

A budapesti bölcsészkaron

Ötvenháromban érettségiztem, természetesen jelentkeztem az egyetemre. Bizonytalan voltam, hogy milyen egyetemre menjek, mert a családban nem volt magyartanár. A nagynéném franciatanár volt, az anyám orvos, az apám mérnök, a nagyapám ügyvéd, szóval nemigen voltak ilyen beállítottságú emberek. Végül is azért választottam ezt, mert úgy gondoltam, hogy szerzek magamnak egy kis gondolkodási időt, és a bölcsészkar erre nagyon alkalmas volt. Nem vetek föl könnyen, először elutasítottak, bár jó volt a felvételi vizsgám, különösen az írásbeli dolgozatom. Végül is úgy vettek föl, hogy az anyámnak volt egy betege, az ő legjobb barátja Tamás Lajos volt, az akkori rektor, máskülönben kiváló román nyelvész, többek között az ő munkásságához fűződött a „dákoromán” kontinuitás elméletének (amely a román politika Erdélyre vonatkozó igényének a történelmi ideológiája volt) a tudományos cáfolata, akkoriban pedig a korszak hívását követve a magyar–albán szótár létrehozásán fáradozott. Szóval ő jóindulatot mutatott irányomban, és az úgynevezett „rektori keretben” fölvettem. Így kerültem a bölcsészkarra. Kegyelmi idő volt, mert ötvenháromban volt az első Nagy Imre-kormány, akkor jött az „olvasás”, nem nagyon zavarták az embert politikai baromságokkal, nekem nem kellett belépni semmilyen szervezetbe. Tanultam, dolgozatokat írtam, általában jelesre vizsgáztam, kivéve a katonai ismereteket, azon mindig éppen csak átsúsztam. Kétszer el is kellett menni valamilyen katonai táborba, ötvennégy és ötvenöt nyarán, ezek különben meglehetősen rémesek voltak, alvilági körülményekkel, feltűnően ostoba és műveletlen parancsnokokkal.

A bölcsészkaron jól éreztem magam, hiszen a piaristáknál igen alapos irodalomtörténeti ismereteket szerezhettem, ráadásul eléggé jól tudtam latinul, s valamennyit franciául és németül meg persze oroszul, ezt csak hézagosan, most is sajnálom, hogy nem használtam ki a lehetőséget, és nem szereztem alaposabb orosz nyelvi ismereteket. Jó tanáraink voltak, mindegyikük Bóka László, aki a huszadik századi magyar irodalmat adta elő, vagy Nagy Miklós, aki Jókai Mór munkásságáról tartott igen lendületes előadásokat. (Később neki köszönhettem, hogy gyakornok lehettem az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetébe.) Igen sokat tanultam nyelvészprofesszoraimtól is: Pais Dezső és Bárczi Géza a magyar tudományosság ma is fénylő csillagai voltak ennek a szép tudományterületnek. Szerettem a budapesti bölcsészkart, ráadásul ez az egykori piarista gimnázium épületében tevékenykedtem, ugyanazokban a padokban ültem, mint diákkoromban, és a piarista kápolna is működött, vasárnap gyakran ott hallgattam misét, nem túl messze a közeli marxista szemináriumtól. Különben egyetemi éveim alatt kezdtem behatóbban foglalkozni az erdélyi irodalommal, nagyon szerettem Áprily Lajos, Reményik Sándor és Dsida Jenő verseit, Tamási Áron, Nyíró József, Kós Károly és Kuncz Aladár műveit. Persze akkor szó sem lehetett arról, hogy Erdélybe látogassak, maradtak a könyvek, de hát könyvekben találkoztam Béccsel, Párizssal, Rómával is – a régi Magyarországgal és a régi Európával is. Egyáltalán, életem nagy részét a könyvtárban, könyvek között töltöttem. Mindez nemcsak a tudás értékes forrása volt, hanem a nyugalom, a béke szigete is. Valójában a könyveknek köszönhetem, hogy igen szép életkort sikerült megélnem.

Az ötvenhatos forradalomban

Az ötvenhatos forradalmat a bölcsészkaron éltem meg. Korábban nem nagyon érdekelt a politika, semmiféle közéleti szerepem, tevékenységem nem volt, viszont jól tanultam, jók voltak a szemináriumi dolgozataim, majdnem mindig jelesre vizsgáztam, és volt valamennyi népszerűségem az évfolyamon. Október 22-én van a születésnapom, volt is valami összejövetel aznap este, kicsit kótyagos állapotban mentem be 23-án az egyetemre. Ott azzal fogadtak, hogy azonnal menjél a DISZ-irodába – a DISZ az akkori hivatalos ifjúsági szervezet volt –, az irodát már lefoglalta a tüntetést előkészítő bizottság, és engem beválasztottak ebbe a bizottságba. Így aztán végig ott voltam október 23-án az eseményeken, természetesen mindez óriási élmény volt. Végigvonultunk a Kossuth Lajos utcán, a Bajcsy-Zsilinszky úton, átmentünk a Margit hídon a Bem-szoborhoz, ott Veres Péter beszélt, az Írószövetség akkori elnöke, és felolvasták az Írószövetség követeléseit. Onnan a Parlamenthez jöttünk vissza az akkor még létező Kossuth hídon. A Kossuth téren a Parlament előtt akkor már vagy százezer ember követelte Nagy Imrét, aki végül megjelent, sajnós szerencsétlen beszéddel lépett föl, így kezdte: „Kedves elvtársak!”, erre nagy zúgás támadt: „Nem vagyunk mi elvtársak!” Javított, azt mondta: „Magyarok!” Ez stimmelt, úgyhogy nagy tapsot kapott. Eloltották a közvilágítást, a Szabad Nép számaiból mindenki fáklyát gyűjtött, valamikor tíz óra körül szétszéledt a tömeg, de akkor már jöttek a hírek, hogy ledöntötték a Sztálin-szobrot, illetve hogy a Rádiónál az államvédelmisek belelőttek a tömegbe. Rettenetesen el voltam keseredve, mert mi egy gyönyörű, a negyvennyolcas márciusi eseményeket idéző ünnepet képzeltünk el, ezt végül a vérengzés szakította meg. Ahogy már említettem, Pestújhelyen laktunk, ez volt a XV. kerület, elindultam haza a szüleimhez. Emlékszem arra, hogy elmentem az Astoriáig, ott már lehetett hallani a lövéseket, onnan visszamentem az Apponyi térre, ez Felszabadulás tér volt akkor. Éppen jöttek ki a Katona József Színházból a nézők, Németh Lászlónak a *Galileijét* játszották aznap este. Mindenki tanácstalanul, értetlenül figyelte a híreket, az eseményeket. Hazamentem, néhány napig otthon voltam, aztán mentem csak be az egyetemre, arra a rádiófelhívásra, hogy az egyetemisták jelentkezzenek.

A következő napokban végig az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság körül tevékenykedtem. Többen voltunk ott, újságot szerkesztettünk, röpcédulákat nyomtattunk. Egy újságcikk elkészítésében vettem részt Vázsonyi Vilmos barátommal együtt. Ez az Egyetemi Ifjúságban, a forradalom egyik lapjában jelent meg, az volt a címe: *Új magyar külpolitikát!* Nagyon büszke vagyok rá, hogy két dolog az én javaslatomra került a szövegbe. Az egyik, hogy Magyarországnak oda kell figyelnie a szomszédos országok magyarságának az életére, a másik pedig, hogy fel kell venni a diplomáciai kapcsolatot a Vatikánnal. Szép álmok voltak ezek akkor. Megbízta engem, hogy november 4-én barátommal, Vázsonyi Vilmossal együtt, aki francia szakos volt, és a nagy Vázsonyi családnak a tagja (a nagyapja Vázsonyi Vilmos, Károly királynak a minisztere, az apja pedig a harmincas években parlamenti képviselő volt), menjek el Győrbe, Szigethy Attilához, aki a győri Nemzeti Tanácsnak volt az elnöke, és az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság nevében vegyük föl velük a kapcsolatot. Ott ért minket november 4-e hajnala: páncélosok dübörgésére ébredtünk fel, bekapcsoltuk a rádiót, akkor hangzott el Nagy Imre híres szövege, amelyben bejelentette a szovjet inváziót. Ezt aznap többször megismételték, teljesen magunk alatt voltunk, ami bekövetkezett, az nagyon összetörte a reményeinket. Az emberek elkezdtek özönlenni, mindenki ment Nyugat felé, rengeteg ismerőssel, baráttal, régi évfolyamtárral találkoztam. Vázsonyi Vili is kiment Párizsba. Hallgattam a rádiókat, bementek egy

hírt, miszerint az oroszok bombázták a XV. kerületben. A szüleim ott laktak, ez a hír arra készítetett, hogy valahogy mégis hazamenjek, pedig előzőleg már én is fönt ültem a vonaton, hogy megyek Ausztriába. Nagy nehezen jutottam haza, a szüleim, hála Istennek, épségben voltak. Pár nap múlva bementem az egyetemre, akkor alakult meg a MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége). Engem is beválasztottak a bölcsészkaron abba a néhány tagú delegációba, amely a bölcsészkart képviselte az országos bizottságban. Ezután még január közepéig tevékenykedtem a MEFESZ-ben, izgalmas idők voltak ezek, például én képviseltem az egyetemista szervezetet a Magyar Írók Szövetsége 1956. december végi közgyűlésén, ahol elfogadták a Tamási Áron által szövegezett *Gond és hitvallás* című nyilatkozatot. Ott ismerkedtem össze Illyés Gyulával, Veres Péterrel, Déry Tiborral és természetesen Tamásival. Az egyetemista szervezet 1957. január végén feloszlott, visszamentem az egyetemre, befejeztem tanulmányaimat, beadtam a Kuncz Aladár pályáját feldolgozó szakdolgozatomat, megkaptam a diplomát, és tanárim: Nagy Miklós és Bóka László javaslatára felvettek gyakornoknak a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti (később Irodalomtudományi) Intézetébe.

Rendőrségi megtorlás

1958–1959-ben már úgy gondoltam, hogy lezárult életemnek egy veszedelmes szakasza, és most már csak a szakmai munkámmal foglalkozhatom. Szerettem volna részletesebben feldolgozni azt az írói életművet és szerkesztői tevékenységet, amelyről a Kuncz Aladárról készített egyetemi szakdolgozatom adott először képet. Nagy kedvvel láttam hozzá a munkához, emellett már akkor megjelent néhány kisebb tanulmányom az Irodalomtörténet című folyóiratban, illetve rendszeres szerzője voltam a Könyvtáros című havi szakmai folyóiratnak. Csendben dolgoztam, cédulákat gyűjtöttem, mindennapos vendége voltam a Széchényi Könyvtár olvasóterméinek. Aztán 1959 tavaszán kezdődött egy valóságos rémtörténet. Kaptam egy katonai behívót, amely teljesen váratlanul ért, hiszen akkor már nem voltam katonaköteles korban. Nem lehetett mást tenni, fölültem a vonatra, a mezőtúri laktanyában kellett volna jelentkez-nem, de még Szolnok előtt bejött két alacsony, köpcös úriember a fölkébe, fölmutattak egy államvédelmi igazolványt, leszedtek a vonatról, beraktak egy autó hátsó ülésére, bebugolyáltak egy pokrócba, hogy lehetőleg senki se lásson, és ne tudjam, hogy hová kerülök, és elvittek valahova. Azóta sem tudom, hogy hol jártam. Ott voltam három napot, majd átvittek a Fő utcai központba, ott volt a hírhedt Politikai Vizsgálati Osztály, ott voltam még további három napig. Arra kényszerítettek, hogy aláírjak egy nyilatkozatot, miszerint a jövőben együtt fogok működni az államvédelemmel. Sokáig tartottam magamat, még akkor is, amikor ennek az egésznek a vezetője, Hollós Ervin vett át, aki akkor a politikai ügyeknek volt az irányítója. Le kellett venni a cipőmet, hasra feküdni, és ő gumibottal manőverezett a talpam fölött. Mondom, nagyon sokáig tartottam magamat, még akkor is, amikor azt mondták, hogy levisznek a jugoszláv határra, és föbe lőnek mint katonaszökevényt, mivel egy katonai behívóval a zsebemben kerültem oda. Amikor azonban azt mondták, hogy az anyámat beviszik, és valóban föltárcsáztak egy számot, s Hollós Ervin bemondta a telefonba, hogy hozzák be az anyámat (ez valamikor éjjel lehetett, de hát akkor már az időérzésem nem működött), aláírtam ezt a nyilatkozatot, természetesen azzal a mögöttes gondolattal, hogy szó sem lehet arról, hogy ennek megfeleljek. Tulajdonképpen Andorka Rudolfra, a későbbi neves szociológus professzorra akartak engem rászervezni. Ezután kiengedtek, s az első dolgom volt, hogy Andorkát tájékoztattam minderről,

aztán még nagyon sok embert, akinek a neve ott akkor egyáltalán szóba került. Néhány hónapig békén hagytak, aztán megkerestek, találkoztam velük talán háromszor, próbáltam valahogy kibújni a feladatok alól. Később Andorka Rudi is azt mondta, hogy itt csak az egyenes beszéd segít. Akkor bejelentettem, hogy én ezt nem vállalom, mert erőszakkal kényszerítettek arra, hogy ezt a nyilatkozatot aláírjam. Ennek mindenféle fenyegetés lett megint a következménye. Eltelt néhány hónap, aztán egyszer egy éjszaka eljöttek értem, elvittek otthonról. Megint a Fő utcába kerültem, ahol két hónapig tartottak fogva. Két hónap múlva kaptam egy ügyészi határozatot, miszerint szabadlábra helyeznek, nagyon fölszabadultnak éreztem magam, de közölték, hogy erről szó sincs, mert internálni fognak. Kivíttek a tököli internálótáborba, ott voltam egészen addig, amíg a tököli tábor egyáltalán létezett. Az ENSZ közbenjárására 1960. április 4-én hoztak egy amnesztiarendeleetet, ami felszámolta az internálás intézményét. Engem valamikor május közepén engedtek el az utolsó két-három ember között. Nagy élmény volt kívül kerülni az internálótábor kapuján, arról azonban fogalmam sem volt, hogy a továbbiakban mit fogok csinálni, azt persze tudtam, hogy állást nem kapok. Egy esztendeig voltam még rendőri felügyelet alatt, ezalatt természetesen állás nélkül, volt olyan, hogy homokot lapátoltam a pesti városháza udvarán. Később helyettes tanári megbízatásokat kaptam, de amikor megtudták, hogy rendőri felügyelet alatt állok, nyomban kirúgtak. Végül azután nagybátyám, aki egy újpesti technikumban volt rajztanár, szerzett nekem egy tanári állást, neves egyetemi protektorom: Bóka László pedig jót állott értem, így lettem négy évig technikumi magyartanár. Majd ugyancsak baráti segítséggel, Bodnár György, Béládi Miklós, Czine Mihály és Rába György jóállásával ismét az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. Negyven esztendőt töltöttem el az intézetben, tudományos segédmunkatársként kezdtem, végül, a rendszerváltozás után, voltam igazgatóhelyettes, majd tudományos tanácsadó. Megjelent több mint száz könyvem, megkaptam a Széchenyi-díjat, van egy ládára való kitüntetésem és oklevelem. 2005 óta nyugdíjas vagyok – eltelt az életem.

Erdély közelében

Az erdélyi magyar irodalomra, ahogy az imént már jeleztem, gyermekkoromban figyeltem fel. Említettem, hogy Kuncz Aladáról írtam egyetemi szakdolgozatomat, az ő munkásságával úgy találkoztam, hogy a családi könyvtárban ott volt *A fekete kolostor* első budapesti kiadása. Anyám, mint fiatal orvos, azon a klinikán dolgozott, ahol Kuncz Aladárt súlyos betegséggel ápolták, nem sokkal ezután, alig néhány héttel a nevezetes regény (memoár) megjelenése után ott halt meg. Anyám tőle kapta a könyv egyik első példányát. Így született az egyetemi szakdolgozatom, majd midőn az Intézetbe visszakérültem 1965 végén, be kellett jelentenem, hogy dolgozom valami nagyobb irodalomtörténeti munkán. Megvolt a szakdolgozatom Kuncz Aladáról, azt jelentettem be, hogy ezt továbbírom, valóban ez lett az első könyvem. 1968 augusztusában jelent meg az *Irodalomtörténeti füzetek* című sorozatban, nem minden ellenállás nélkül, mert körülbelül másfél évig várakozott. Az Akadémiai Kiadóhoz kellett beadni, a sorozatot Bodnár György szerkesztette. Czine Mihály volt a lektora. Ők mind a ketten azon voltak, hogy a könyv minél előtt megjelenjen, de voltak vele problémák, volt, aki azt mondta, hogy ez nacionalista jellegű dolog, nem helyes, ha egy ilyen könyv megjelenik. Végül is 1968-ban volt egy kis enyhülés a Csehszlovákia megszállása előtti időszakban, akkor a könyvem megjelenhetett. Ez nagyjából meg is szabta az erdélyi irodalom mellett vállalt elkötelezettségemet.

Ezután kaptam egy egyhónapos akadémiai ösztöndíjat Erdélybe, akkor jártam életemben először ott, hatalmas élményt jelentett: Bukarestben kellett jelentkezni a román akadémiánál, innen utaztam tovább Brassóba, Marosvásárhelyre, Kolozsvárra, végül vissza Bukarestbe. A Kuncz Aladár-ról írott könyvemet előzőleg elküldtem barátaimon keresztül több embernek, idősebbeknek is, például Molter Károlynak, Kós Károlynak, Balogh Edgárnak, Szemlér Ferencnek. Amikor 1969 januárjában bejártam fél Erdélyt, mindenhol úgy fogadtak, mint régi jó ismerőst. Ennek az volt a magyarázata, hogy az Erdélyi Helikonnak az öröksége akkor Romániában még nem volt elfogadott, csak a kommunista örökséggel foglalkoztak. A Kuncz Aladár munkásságát bemutató könyvem gáttörőnek számított, megnyitotta előttem az ajtókat, nagyon sok barátot szereztem akkor, nemcsak a fiatalabb nemzedék képviselői között, például Kányádi Sándort, Gálfalvi Zsoltot, Szilágyi Istvánt, Bálint Tibort, Láng Gusztávot, Kántor Lajost, hanem az idősebbek, a „klasszikus” helikoni irodalom nagyjai közül is, az imént említettem a neveket, de még odatehetem Bartalis János, Méliusz József és Kacsó Sándor nevét is. Később, 1975-ben egyszer a Magyar Televízió el irányított Erdélybe egy forgatócsoportot, hogy erdélyi írókkal készítsenek interjúkat. Engem kértek el az interjúk elkészítésére, arra gondolva, hogy elég jól ismerem az erdélyi irodalmat. Amikor Kós Károlyhoz megérkezett a csapat, az öregúr azt mondta, hogy velem hajlandó beszélni, mással nem, azaz volt valami hitelem az erdélyi íróknál. A munkám első nagy súlypontja tehát az erdélyi irodalom. Azóta vagy negyven könyvem jelent meg erről, most írom az erdélyi irodalom történetét. Az első, a második és a harmadik kötet megjelent a Pallas-Akadémia elnevezésű csíkszeredai kiadónál, a negyedik kötet befejezés előtt áll. Ennek a munkának a megírására a kiadó két vezetője, Tözsér József és Kozma Mária biztatott, nekik köszönhetem (vagy köszönheti az olvasóközönség), hogy ezt a terjedelmes összefoglalást tető alá hozhatom. Tözsér József néhány hónapja (Budapestre, kórházi kivizsgálásra utaztában) halt meg, nagyon meggyászoltam, nemcsak erdélyi könyveim elsőszámú kiadóját veszítettem el vele, hanem egyik legjobb barátomat is. Már csak avégett is be kell fejeznem az irodalomtörténetet, mert ezzel az ő emlékének tartozom. Szomorú módon nagyon fogynak a barátaim, az elmúlt hónapokban vagy nyolc barátomat (köztük Katona Tamást, Görömbei Andrást, Szekér Endrét, Budai Katit) veszítettem el. A nemzedék, amelyhez tartozom, „behajózásra” vár.

Talán még annyit, hogy az erdélyi irodalom bemutatása mellett vállaltam a többi kisebbségi magyar irodalom, sőt az emigrációban született magyar irodalom történetének gondozását is. Abban a meggyőződésben, hogy egyetlen magyar irodalom van, és a térképre rajzolt (többnyire igazságtalan) határoknak nem szabad megosztaniuk a nemzetet és ennek kultúráját. Meggyőződésem, hogy a magyarság történelmi létét a magyar kultúra alapozta meg és tartja fenn. Nincs nagy véleményem a magyar (magyarországi) politikáról, a pártéletéről, a politikai küzdelmekről, a hatalmi erőfitogtatásról. Ezek inkább beárnyékolják vagy veszélyeztetik a nemzet normális életét, nem mindig a magyarság, inkább a pártok és a pártpolitikusok érdekeit szolgálják. Közöttük bőven található olyanok, akik a politikában és a hatalomban üzleti lehetőségeket látnak, vagyonosodásuk eszközt, bőven tudnék példákkal szolgálni minderről. Velük szemben a kultúrában, mindenekelőtt a magyar irodalomban látom a nemzeti felemelkedés stratégiai lehetőségét. Nyelvünk és irodalmunk nemzeti fennmaradásunk bizonyára legfontosabb intézménye és eszköze. A nemzeti kultúra ma sok tekintetben méltatlan és mostoha helyzetbe került, az értéktelen „közönségirodalom” erőteljesen nyomul előre, csak meg kell nézni a budapesti könyvesboltok kirakatait. Úgy látom, hogy az erdélyi, általában a kisebbségi

körülmények között élő magyar irodalom magyarországi jelenléte és elismertsége mindezek következtében sokat sérült. Mondjuk, a nyolcvanas években tapasztalt magyarországi fogadtatásukhoz képest, amikor a határokon túl született magyar irodalmat valóban általános közérdeklődés és megbecsülés vette körül.

A magyar irodalom szolgálatában

Úgy gondolom, hosszú életem a magyar irodalom és ezen keresztül a nemzet szolgálatában telt el – hiszen több mint száz önálló és közel száz általam összeállított könyv címlapján van a nevem, számos kulturális intézménynek, szervezetnek voltam a vezetője, hogy csak néhány példát említsek, ilyen volt az Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Írószövetség, az Illyés Közalapítvány, a Berzsenyi Dániel Társaság és folytathatnám a sort. Tehát nemcsak a könyvtárban töltöttem az időmet, hanem a közéletben is – vannak tapasztalataim, természetesen igen jó, mondhatni „lélekemelő” tapasztalataim is. Időnként, most, a huszonegyedik század elején viszont kétségbeejtőnek látom a magyarság helyzetét. A nemzet létszáma tragikus módon fogyatkozik, a nemrég még tizennégy-tizenöt milliós magyarság elveszítette létszámának legalább egyötödét: nem Trianon, hanem a szabadságot hozó „rendszerváltozás” után. Magyarországról és Erdélyből is hatalmas tömegek áramlottak ki szerte a nagyvilágba, Magyarországot, ahonnan az ötvenhatos forradalom leverése után közel kétszázezer ember menekült el, az utóbbi évtizedben ennek másfélszerese: háromszázezer ember hagyta el, és Erdélyből is néhány százezer magyar távozott, nemcsak Magyarországra, hanem a nyugati világba is. Ilyen veszteséget még a Trianont követő időkből sem tapasztalhattunk.

A nemzeti kultúra helyzetének romlása engem mindig igen fájdalmasan érint. Tapasztalataim szerint ez a kultúra a politikai és a gazdasági élethez képest igen méltatlanul háttérbe szorult, holott bennünket az íróink, a művészeink, a tudósaink tartottak meg, és nem a többnyire sikertelen, önző és műveletlen politikusok és pénzemberek. Ha nem szedjük össze magunkat, Erdély, Felvidék, Délvidék, Kárpátalja magyarsága elsorvad a többségi nyomás alatt. A nyugati világ magyarságának egy-két évtizeden belül vége van. Nálunk pedig „hideg polgárháború” dúl, és a politikai élet szereplőivel sehogyan sem lehet megértetni, hogy az ország, a nemzet így a veszébe rohan. Igaz, önpusztításban, mondhatni, világegségünk, és több ilyen önpusztító dühroham ellenére még megvagyunk.

Valóban átalakulóban van a világ és benne a magyar irodalom értékrendje, én azonban ettől nem félek, ugyanis ilyen átalakulás rendre és több alkalommal lejajlott a távolabbi és közelebbi múltban. Hozzám persze azok az írók állnak közel, akik felelősséget vállaltak a magyarság boldogulásáért, egyáltalán: fennmaradásáért. Tehát, hogy csak a huszadik századról beszéljek, Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós vagy éppen az erdélyiek: Áprily Lajos, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly, Tamási Áron, Makkai Sándor, Kuncz Aladár és a háború utáni korszakból Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Mészöly Miklós, Kányádi Sándor, Sütő András, Lászlóffy Aladár, Dobos László, Fehér Ferenc. Hosszú sor nevet tudnék mondani. Ugyanakkor természetesen nagyra becsülöm és szeretem az olyan írókat is, mint Kassák Lajos, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza és Mándy Iván vagy éppen Határ Győző. Valójában irodalmunkat nem is lehet aszerint megosztani, hogy valakinek az életművét mennyire hatotta át a nemzeti történelem

iránti érdeklődés, a nemzet sorsa miatt érzett aggodalom. A magyar irodalom, még létfilozófiai küzdelmeiben, Istennel beszélve vagy perelve is a nemzet múltjával, jelenével és jövőjével viaskodott. Ebben nem volt lényegi különbség irodalmunk áramlatai és mesterei között. Tulajdonképpen mindazokról az írókról, akiket az imént szóba hoztam, írtam tanulmányt vagy éppen könyvet. Hiszek abban, hogy a magyar irodalomnak az az értékrendje, amelynek kialakításán olyan tudós egyéniségek fáradoztak, mint Horváth János, Komlós Aladár, Keresztury Dezső, Sőtér István, Klaniczay Tibor és mások, tartós marad. Holott természetesen tapasztalok olyan próbálkozásokat is, amelyek ezt a kialakult értékrendet át kívánják alakítani – részben a modernizmus, részben a két világháború közötti konzervativizmus jegyében. Ezek a próbálkozások, bevallom, mindig bosszantanak, mivel bármennyire is elismerem a két világháború közötti konzervatív, sőt jobboldali irodalom jelentőségét, meggyőződésem szerint Babits Mihályt nem lehet Tormay Cecillel és Tamási Áront Wass Alberttel „leváltani”. Remélem, hogy az értékromboló próbálkozások nem járnak eredménnyel, és a magyar irodalom továbbra is megőrzi nemzeti és európai karakterét.

A magyar műveltség helyzete

Vannak aggodalmaim, ezekről az imént már beszéltem, hiszen napról napra, óráról órára tapasztalom azt, hogy az irodalmi kultúra defenzívába szorult. Aki bekapcsolja a magyarországi televíziós csatornákat, rádióadásokat, kezébe veszi a népszerű képeslapokat, az valóban elkeseredhet. Minden csatornából ömlik a „kultúrszemét”: az igénytelenség, az ócskaság. Mondják, a közönség ezt szereti. Ezt a közönséget, gondolom, nevelni kellene, nem lenne szabad beérni azal, hogy ügyes nyereszkesedők az emberi lélekben megbúvó aljas ösztönökre, kényelmességre és igénytelenségre spekulálva kulturális áltermékekkel lakatják jól a közönséget. A budapesti televízió csatornái nagyrészt nézhetetlenek: ömlik belőlük a kulturális szemét és a színvonalatlan pártpropaganda. Az ország közismert sztárpolitikusai szinte megoldhatatlan nehézségek előtt találják magukat, amikor egy többes számban használt alany után állítmányt kellene tenniük. Mintha a gazdasági, külpolitikai kihívások mellett a magyar nyelvtannal is mindig meg kellene küzdeniük, s ez a küzdelem időnként reménytelennek bizonyul. Éppenséggel el lehetnék keseredve emiatt. Ilyenkor arra gondolok, hogy a magyar kultúra volt már ennél mostohább helyzetben is, akár a tizenkilencedik század végén, akár a két világháború között, közvetlenül Trianon után, midőn nemzeti kultúránk hagyományos központjait kellett elveszítünk, akár a Rákosi Mátyás által uralt korszakban, midőn a magyar irodalom nagy értékei, pl. Németh László, Weöres Sándor vagy Pilinszky János elhallgatásba kényszerült. Ezek a korszakok hiteltelennek és rövid életűeknek bizonyultak. Hamarosan jött Adyval, Babitscsal, Móriczsal, Krúdyval a Nyugat, jött József Attilával, Illyéssel, Némethtel, Tamásival, Radnóttival a megújulás, jött Nagy Lászlóval, Juhásszal, Sütővel a „harmadik irodalmi forradalom”. Egyszer el fog következni a „negyedik” is – talán Erdélyből. Hogy újra elmondhassam – leírhassam: „Erdély az én hazám” – az én hazám is.

My Transylvania

Keywords: Hungarian literature, Hungary, Transylvania, 1956, literary history

The present paper offers a structured insight into the cultural and political context of the authors *oeuvre* (including a monograph of Hungarian literature in 20th Transylvania, recently published at Pallas Akadémia Publishing House, Miercurea Ciuc). The study does not limit to presenting only prominent figures of Transilvanian literature, but also the importance of cultural institutions in which the author has had managing positions (Hungarian Writers Guild, Illyés Foundation, International Society of Hungarian Language and Literature). Reminiscences and memories are also used in order to obtain a more nuanced picture. The Hungarian revolution of 1956 and its consequences are presented in a distinct chapter. Special focus is given to the framework of communication in the 20th Century Hungarian literature as well as paradigm shifts at author-reader level both in Transylvania and Hungary.

Csata Adél

Égő lángban forog szívem (1972, Kolozsvár) Egy antológia keletkezése a román–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok tükrében

Engel, írói nevén Köllő Károly (1923–2002) kolozsvári irodalomtörténésznek, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Irodalomtudományi Intézete kutatójának hagyatékát a kolozsvári EMKE – Szabédi-ház őrzi. A mai kutatónak bőséges anyag áll rendelkezésére, amennyiben arra vállalkozik, hogy e tudós szerző széles körű munkásságának valamely vetületét a nyilvánosság elé tárja. Jelen tanulmány kísérlet az 1972-ben, Kolozsvárt megjelent *Égő lángban forog szívem* c. antológia történetének bemutatására. Az antológiát Engel Károly Kocziány Lászlóval közösen szerkesztette. Magyar énekeskönyvekben fennmaradt román világi éneket tartalmaz mind román, mind magyar nyelven.

Többnyire a hagyatékban talált levelezés alapján próbáljuk rekonstruálni a kötet keletkezési körülményeit. Ilyenképpen azt vizsgáljuk, hogy kié volt a kötet kiadásának gondolata, mi hívta életre azt, milyen munkamegosztásban dolgoztak a szerzők. Mindemellett arra is keresi a dolgozat a választ, hogy miért a Dacia Könyvkiadót kérték fel a kiadásra, illetve hogy miért nem jelentek meg recenziók a kötetről. A dolgozatnak nem célja újratárgyalni a kötet tartalmát, elemezni az énekeket, azonban nem kerülhetjük ki ezt a problémakört teljesen, hiszen látnunk kell, milyen jellegű énekek kerültek az antológiába, s mi volt a kötet összeállítóinak ezzel a célja.

Ennek kapcsán reflektálnunk kell röviden a komparatistikai vizsgálódások szerepére, mi-benlétére a 20. század második felének politikai viszonyai között, bemutatva, hogy miképpen, milyen jellegű kiadványok, milyen tevékenységek révén igyekeztek a romániai magyar kutatók a közönség elé tárni kutatási eredményeiket, érintve a romániai magyar kisebbségnek tudományos, értelmiségi tevékenységet folytató lehetőségeit is.

Égő lángban forog szívem – a kiadás történetéről

A kolozsvári Szabédi-házban őrzött Engel-hagyatékban található néhány levél rávilágít a kiadástörténet egyes kérdéseire: ki volt a kiadás kezdeményezője, milyen céllal adták ki ezeket az énekeket, illetve a levelek alapján nyomon követhető a szerkesztők és a Dacia Könyvkiadó közötti tárgyalás is.

Az Engel-hagyatékban az *Égő lángban forog szívem* című kötet kiadásával kapcsolatosan 23 levelet találtam (ide számítva a levelezőlapokat is); ezek többnyire Engel Károly és

Kocziány László¹ által váltott levelek, de nem kizárólag. Megtaláltam a fenti szerzőknek a Dacia Könyvkiadóhoz intézett leveleit is, illetve a Dacia Könyvkiadó magyar szerkesztőinek (Kerekes György, Varró János) néhány levelét is Engelhez.

Kronologikus sorrendben az első itt található, keltezett levél 1964. április elsején íródott, ez címzett, címző és aláírás nélküli; azonban a levél Kolozsvárról kelt, így ennek írója (tartalmi megfontolások alapján) Engel, címzettje Kocziány lehet. Ezt a megállapítást erősíti az a tény is, hogy a levélben Engel Kocziány egy korábbi levelére utal, ennek keltezési dátumát is említi, (1964.) március 27-ét. A levélből kiderül, hogy a román énekek magyar énekeskönyvekben fennmaradt töredékeinek kiadási javaslata, gondolata a Kocziányé; azonban itt még nem közösen létrehozandó kötetről, hanem közösen megírandó tanulmányról van szó. A közös tanulmányt a Stoll-bibliográfia megjelenése hívta volna életre, pontosabban az ebben felsorolt kódexek román énekei, hiszen Kocziány azt írja keltezetlen levelében, hogy az „MTA kiadásában megjelent Kéziratos Énekeskönyvek Bibliográfiájából kiírtam jó néhány kódex-címet, amelyekben román nyelvű ének található a XVIII–XIX. sz.-ból. Ezek egy része ismert, mása ismeretlen.”²

A már említett, keltezés nélküli Kocziány-levélben a következőket olvashatjuk: „[...] készítsünk egy alapos tanulmányt a kezünkben levő anyagról. [...] Az elképzelésem a következő: a NyIrK v a (!) Studii de Ist. Lit. și Folclor részére hosszabb tanulmányt közölnénk, mégpedig a következő szempontok alapján: 1. a kéziratos énekeskönyvek román szövegei és azok népköltészeti, irodalmi továbbélése. 2. azok a magyar versek, amelyekről tudott, hogy román tánc vagy dallamritmusra épültek. 3. formai és tartalmi következtetések, a XVII–XIX sz. eleje erdélyi román verseinek alapján.”³

Láthatjuk tehát, hogy Kocziány olyan énekversek tárgyalását tűzte ki célul, amelyek valamilyen szinten (folklór, motívumok, azonos vagy hasonló dallamok, tartalmi hasonlóságok) román–magyar kapcsolattörténeti jelentőséggel bírtak.

Engel ezt írja a fentebb említett levélben: „Mert mi tűrés-tagadás a március 27-i levelében foglalt ajánlat mellett, hogy örömmel töltött el, zavarba is hozott egy kissé. Irántam való bizalmadat bizalommal akarom meghálálni, s éppen ezért kertelés nélkül feltárom a helyzetet: kerek egy évtizede immár, hogy élénken foglalkoztat a XVII–XIX. sz.-i magyar kéziratokban fennmaradt román énekek kérdése és azóta gyűjtögetem az adatokat.”⁴

Láthatjuk, hogy Engelnek nem új a felvetett javaslat, az énekversek vizsgálatát már korábban elkezdte, s mint többször is hangsúlyozta, ezekben művelődéstörténeti kapcsolatokat vélt felfedezni.

¹ Kocziány László (1920–1977) – irodalomtörténész, a Román Akadémia marosvásárhelyi fiókjának kutatója. Érdeklődési körébe sorolható a régi erdélyi költészet kutatása. 1957-ben sajtó alá rendezte két székelykeresztúri gyűjteményben fennmaradt ismeretlen, 18. századi énekeskönyv anyagát *Őszi harmat után* címmel, majd Engel Károllyal az *Égő lángban forog szívem* c. kétnyelvű kötetet. Ezenkívül magyar irodalmi olvasókönyvet is szerkesztett, ill. közreműködött a magyar irodalom jeles alkotásainak romániai újrakiadásában. Több kötetet látott el elő- és utószóval (Móricz Zsigmond *Boldog ember* c. kötete, Mikszáth *Új Zrínyiásza*), ill. Kocziány előszavával és jegyzeteivel jelent meg Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* c. kötete 1978-ban. (Vö *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/k2.htm> (2016. 06. 07.))

² Kocziány László levele Engelhez, h. n., é. n. (A későbbi levél alapján ennek kelte: 1964. márc. 27.), Szabédi-ház (A továbbiakban: Sz.-h.), Engel-hagyaték (A továbbiakban: E.-h.), 22 doboz/145 tétel

³ Uo.

⁴ Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1964. április 1., Sz.-h., E.-h., 22/145

A levél további részéből kiderül, hogy Engel első munkája ebben a témában 1955-re tehető, és meg is jelent valamelyik akadémiai kiadványban, azonban nem említi, hogy melyik volt ez.⁵

Engel felkéréseket is kapott I. Pervain professzortól, a Román Akadémia kolozsvári Nyelvészeti és Irodalomtörténeti Intézetének igazgatójától és M. Pop irodalomtörténész-től, akik a román irodalomtörténet kézikönyve, illetve a Revista de folclor c. lap részére kérték a téma kidolgozását.⁶ Ugyanebben a levélben leírja, hogy kellemetlen tapasztalatai is voltak, hiszen sem a bukaresti Gazeta literară, sem a kolozsvári Tribuna nem közölte e témában írt cikkét, annak ellenére, hogy erre korábban (értsd: a szerkesztők) ígéretet tettek. Engel úgy látja, hogy kutatásának eredményei inkább a magyar irodalomtörténet szempontjából érdekesek, így nem tartja megfelelő fórumnak a Revista de folclort,⁷ s ezért kutatási eredményeinek közlése egy időre elmaradt. A későbbiekben a tanulmány mégis megjelent: Engel 1964. május 13-án levelet intézett Pervain professzorhoz, amelyben megköszöni neki, hogy ismét kéri a román–magyar énekekkel kapcsolatos tanulmány megírását, holott ő úgy látta előzőleg, hogy ez inkább a magyar filológiát érdekelné. Azt is hozzáteszi, hogy tévedett, hiszen a Stoll-bibliográfia csak szórványosan, következtetlően tárgyalja a román énekeket, variánsokat, éppen ezért szükségesnek tartja azok részletesebb vizsgálatát, s azt ígéri, hogy igyekeznek elkészíteni a tanulmányt legkésőbb szeptember 15-ig.⁸

Életrajzai némelyikéhez Engel csatolta a publikációs jegyzékét is. A jegyzék szerint 1964-es tanulmány nem jelenik meg ebben a témakörben, viszont 1969-ben igen: *Cântece de lume românești în manuscrise maghiare din Transilvania – Însemnări pe marginea unor variante* címmel a Revista de istorie și teorie literară c. lapban. Meggyőződés, hogy ezt a tanulmányt kérte korábban Pervain professzor, mivel Engel a neki címzett levélben a variánsok problémáját is említi, csak ez nem az említett fórumon és nem 1964-ben került közlésre.

Visszatérve a Kocziáynak írott levélhez, láthatjuk, hogy Engel örömmel veszi a felkérést, s arra kéri Kocziányt, keresse fel őt, hogy megbeszélhessék a részleteket, összevethessék az anyagokat. További levelek nem ismertek ebből a periódusból, így egyelőre nem tudhatjuk, megvalósult-e közös elgondolásuk. Valószínűnek tartom, hogy nem, mert sem Engel későbbi életrajzaiban nem találtam közös tanulmányra való hivatkozást, sem a hagyatékban erre vonatkozó utalást, jegyzetet; illetve azért sem valószínű ez, mert, amint már fentebb említettük, az Akadémia újra kérte a tanulmányt, az aztán meg is jelent 1969-ben, Engel Károly neve alatt.

A levélváltásban egy hosszabb szünet észlelhető, időrendben a következő levél 1970. szeptember 5-én kelt Kocziány tollából, tehát az 1964–70 közötti időszak közös munkájukat tekintve a levelezés alapján ismeretlen.

Az 1970-ben kelt levél alapján megállapíthatjuk, hogy Kocziány már korábban felvetette a *Cântece de lume* kiadásának ötletét: „emlékszel, hogy felvetettem előtted a *Cântece de*

⁵ Engel egy tudományos ülészakon vett részt Bukarestben 1955. december 15–16-án. Ennek kötetét jelenteti meg az Akadémia 1957-ben. A tanulmánykötet címe: *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*. Engel egy 1972-es, román nyelvű önéletrajzában (*Curriculum vitae*, Sz.-h., E.-h. 3/20) említést tesz arról, hogy ezen a konferencián mutatta be első eredményeit, de tanulmányának címét nem említi, csupán azt, hogy ez még Enyeden íródott.

⁶ Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1964. április 1., Sz.-h., E.-h. 22/145

⁷ Uo.

⁸ Engel Károly levele Iosif Pervainhoz (Cluj, 13 mai 1964), Sz.-h., E.-h. III. Levelek Engel Károlytól/P, „Țin să Vă mulțumesc pentru încrederea ce-mi acordați atunci când îmi solicitați din nou studiul cu care am rămas dator Revistei de folclor [...] unele împrejurări mi-au sugerat impresia că materialul meu – așa lacunar cum este – ar interesa mai degrabă filologia maghiară. M-am înșelat!”

lume – világi énekek kétnyelvű kiadásának gondolatát a Téka-sorozatban.”⁹ A levélből megtudhatjuk, hogy Engel örömmel fogadta a javaslatot, s Kocziány arra kéri, hogy amennyiben álláspontja nem változott, értesítse őt, hogy az általa gyűjtött anyagot elküldhesse. Ugyancsak ebben a levélben merül fel a munkamegosztás kérdése is: úgy tűnik, mintha Kocziány Engelle szeretné ráruházni a munka oroszlanrészét: „Abban az esetben elküldeném neked a jegyzeteimet, hogy további gondjukat Te viselnéd.”¹⁰ A továbbiakban Kocziány arra is kitér, hogy tisztázniuk kell személyesen, ki mennyi részt vállal a munkából.

Engel válaszelevele szeptember 11-én kelt, s ebben említi, hogy az elgondolást Mikó Imre elé terjesztette, aki akkor a Kriterion Könyvkiadó lektora volt, s aki örömmel vette a javaslatot és „elvben támogatta”.¹¹ A Téka sorozatban szeretnék volna a kiadványt megjelentetni. Ez lehetséges is lett volna, hiszen a levél szerint nincs az 1972-es évre román mű kiadása tervbe véve.¹² A továbbiakból kitűnik a kiadás nyelvi, formai elgondolása: „a lehetőségekhez mérten a magyar énekeskönyvekben előforduló alakjában adnánk a virágénekeket, vagyis a román szöveget mai román helyesírással, a magyar változatot pedig az esetek többségében korabeli fordításban”.¹³ A levélben Engel megjegyzi, hogy nemsokára Marosvásárhelyre látogat, s így lesz alkalmuk részletesebb beszélgetésre. Kocziány november végi levelében megírja, hogy „nála felejtődött” a Cântece de lume egy darabja, azt küldi, s amiatt szabadkozik, hogy nincs ideje Kolozsvárra menni, és így barátjára, munkatársára bízva a dolgok intézését.

A következő levél 1971 márciusából való. Ebben Engel megírja, hogy tárgyalt a Dacia Könyvkiadó magyar főszerkesztőjével, Kerekes Györggyel, akivel megegyezett, hogy 1972-ben kiadják a kötetet, kétnyelvű kiadványként. Azt is megjegyzi, hogy mind a román főszerkesztő, mind az egyik legfőbb tanácsos érdeklődéssel fordul a javaslat felé, így az előjelek kedvezőek. A levelek alapján nem tudjuk, hogy miért a Dacia Könyvkiadót kereste meg Engel a kiadás kérdésével, s miért nem maradt a kezdetben emlegetett Kriterion Könyvkiadó Téka sorozatánál. Válaszlevelében Kocziány örömet fejezi ki azért, hogy a Dacia vállalkozott a kiadásra, mert úgy véli „talán a tudományos apparátusnak nagyobb teret enged”,¹⁴ de ő sem reflektál arra, mi lehetett a váltás oka.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Dacia Kolozsváron alakult a decentralizációs mozzanat, 1969 után, míg a Kriterionnak Kolozsváron volt egy fiókszerkesztősége. A könyvek kiadásában fontos szerepet játszott a kiadói tanács. Györffy Gábor *A romániai magyar könyvkiadás a kommunista cenzúra és propaganda korában* című tanulmányában jegyzi meg, hogy a kiadó csak akkor jelentethetett meg egy könyvet, ha ehhez a kiadói tanács tagjai egyöntetűen hozzájárultak.¹⁵ Engel levelében említi, hogy Mikó Imre, a Kriterion lektora támogatta „elvben” a javaslatot, azonban ennél többre volt szükség. Engel bizonyára úgy vélte, hogy a Daciánál több az esély a munka kiadására, bár itt a kiadói tanács többségében román szakemberekből állt. Egyetlen magyar tagja Létay Lajos volt 1977-ig.¹⁶ A kiadói tanács román többsége nem gátolta

⁹ Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1970. szept. 5., Sz.-h., E.-h. 22/145

¹⁰ Uo.

¹¹ Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1970. szeptember 11., Sz.-h., E.-h. 22/145

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1971. márc. 17., Sz.-h., E.-h. 22/145

¹⁵ Györffy Gábor: *A romániai magyar könyvkiadás a kommunista cenzúra és propaganda korában*, Nyírk., 52. évf., 2008/1, 10.

¹⁶ Uo. 11.

a kiadást, hiszen a március 15-i levélből kiderül, hogy mind a román főszerkesztő, Triteanu, mind a kiadó kiemelkedő jelentőségű tanácsadója, Vasile Fanache érdeklődött a munka iránt.¹⁷

A szerzők valószínűleg közösen írt levelet intéznek a Dacia Könyvkiadóhoz, amelyben javasolják a kötet megjelenését, mégpedig kétnyelvű kiadványként. A kötet jelentőségét így fogalmazzák meg: „Az általunk tervezett kötet megjelentetése mind irodalmi, mind művelődéstörténeti szempontból hézagpótló lenne.”¹⁸ A következőkben, mintegy a fentiek megerősítése érdekében, olyan román és magyar jeles kutatók nevét sorolják fel, akik szorgalmazták a téma kutatását, és kiemelik annak jelentőségét mindkét irodalom tekintetében. Ezek között említik N. Cartojan, N. Iorga, N. Drăganu, Gh. Alexici irodalomtörténészek nevét, míg magyar viszonylatban Kazinczy Ferencet és Szabó. T. Attilát.

A továbbiakban a téma mély ismeretére hivatkoznak, bevallásuk szerint mindketten már több mint másfél évtizede foglalkoznak az énekek kutatásával. Itt hangsúlyoznám, hogy a levél 1971 tavaszán kelt, s amint már említettem, Kocziány és Engel első, a témára vonatkozó, hagyatékban található levele 1964-es keltezésű. Ekkor jegyzi meg Engel, hogy a témában írt első tanulmánya 1955-ben jelent meg, és megtudjuk, hogy korábban Kocziány is foglalkozott már a kérdéssel. Ezen számadatok alapján is megjegyezhetjük, hogy a másfél évtized nem túlzás, az 1955–71-es periódus kutatásait jelenti.

A következőkben a kötet kompozíciójára tett javaslatot olvashatjuk: körülbelül 30 versről van szó, ezek román és magyar változatairól, ill. a levél tartalmazza az elrendezés elvét is. Itt 4 fő kategóriát említ a levél írója: eredeti népdalok, népies ihletésű, kétnyelvű versek, a 18. sz. folyamán keletkezett világi énekek, Kárpátonkon túlról származó világi énekek, mindezekhez pedig kapcsolódna egy bevezető, jegyzetek, ill. néhány fénykép a legfontosabb darabokról.¹⁹ A kézirat beadási idejének 1972. március 31-ét jelölik meg.

A fentebb idézett levél alapján a kutatók az énekek fontosságát magyar–román művelődés-, kultúra- és irodalomtörténeti jelentőségükben ragadják meg. Úgy vélem, hogy az említett román és magyar kutatók felsorolása, akik pártfogolták a témát, stratégiai jellegű is lehetett: talán ezáltal akartak a közreadók nyomatékot adni a munka fontosságának és elősegíteni a kötet megjelenését, hivatkozva a nemzet szaktekintélyeire egy viszontagságos időszakban.

Ákár helytálló, akár nem a fentebbi feltételezés, a kezdeményezés meghallgatásra talált. Kocziány levelét Engelé követte május 9-i keltezéssel, ebben tett javaslatokat a kötet címére vonatkozóan; ezekből a második javaslatot tartották megfelelőnek, s így kapta címül a kötet a magyar énekeskönyvekben legrégebben fennmaradt román virágének első sorát, amely a Petrovay-kódexben lelhető fel. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy Engel már május elején tárgyalt a szerkesztő Varró Jánossal a kötet kiadásáról „Varró János elvtárssal f. hó 7-én történt megegyezésünk értelmében...”, tehát ezen megállapodás után küldi Engel a címre vonatkozó javaslatait. Nemsokára megérkezett a hivatalos okmány is, a kiadói szerződés 1971. június 3. dátummal a Dacia Könyvkiadó és Engel Károly között. Ennek értelmében úgy tervezték, hogy 2000 példányban fogják kiadni a kötetet. A szerződésnek megfelelően a végleges változat leadási határmája 1971. szeptember elseje volt, a kiadó pedig kötelezte magát, hogy a művet legkésőbb 1974. december 31-ig megjelenteti.

¹⁷ Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1971. március 15., Sz.-h., E.-h. 22/145

¹⁸ Kocziány és Engel levele a Dacia Könyvkiadó Vállalat Magyar Szerkesztőségének, Kolozsvár, 1971. márc. 28., Sz.-h., E.-h. 22/145

¹⁹ Uo.

A dátumok, határidők némiképpen megváltoztak: a Daciához intézett közös levélben leadási határidőnek 1972. március 31-ét jelölik meg, amelyet a Dacia lerövidít, s a leadási határidőt 1971. szeptember 1-re teszi. A közös levél 1971. március 28-án kelt, tehát láthatjuk, hogy a munkára szánt egy év a kiadó feltételei miatt alig fél évre csökkent, ez komoly problémákat okozott, amint a későbbiekben látni fogjuk.

Ezek után Engel bizonyára levelet írt Kocziánynak, amelyben arra kérhette, hogy keresse fel őt közös ügyeik megtárgyalása végett, de ez a levél nem ismert, csupán Kocziány két későbbi, június 5 és 17.-én kelt rövid leveléből rekonstruálhatók az előzmények: Kocziány elfoglaltságaira hivatkozik, amiért nem tud Kolozsvárra utazni, a későbbi levélben hasonlóképp, de ebben már megígéri, hogy a rákövetkező héten felkeresi szerzőtársát. Bizonyára a munka a szerző(k) egyéb elfoglaltságai miatt akadozott, mert a Dacia főszerkesztője, Kerekes György levelet intézett november végén Engelhez, amelyben emlékezteti, hogy a román virágénekek lefordításra váró anyagát a hónap elején kellett volna megkapniuk Kocziánytól, azonban ez nem érkezett meg, s arra kéri Engelt, hogy sűrösse meg a dolgot munkatársánál annak érdekében, hogy tartani tudják magukat a megállapodás dátumaihoz.²⁰ Itt a dátumok tekintetében újra problémákat észlelhetünk: Kerekes György az írja, hogy november elejére várták az anyagot, holott a szerződés szerint ennek már szeptember elsejére meg kellett volna érkeznie. Sajnos az időbeli eltéréseket a levelezés alapján nem tudjuk megmagyarázni, de valószínű, hogy a szűk fél évre csökkent határidőt kitöltték egy kicsit, esetleg szóbeli megállapodás révén.

Ebből az évből nem találtam más levelet. A következő 1972-es keltezésű.

Kocziány januári levelében közli, hogy nemsokára küldi a fordításra szánt verseket a Dacia Könyvkiadónak, de néhány problémát is felvet a fordítás kérdéséről: korabeli és új fordítást is közöljenek-e; ezeket milyen sorrendbe tegyék, ill. közli, hogy van néhány olyan ének, amelynek eredetijét nem lelte fel. Megjegyzi, hogy a román szövegek ellenőrzése folyamatban van, ezt egy nyugalmazott tanárnő végzi.²¹ 1972. áprilisának közepén Kocziány újabb levelet írt Engelnek, itt ezt olvashatjuk: „alkalmilag küldöm az *Égő lángban*... anyagát és jegyzeteit, mert a kiadó már nagyon haragszik a késés miatt.”²² Megjegyezhetjük, hogy joggal neheztelhetett a kiadó, hiszen november és április között fél év telt el, így a késés jelentős. Ugyanitt arra kéri Engelt, kezdjen hozzá az előszó megírásához, s abban az esetben, ha nehézségekbe ütközik, jegyezze meg, hogy bukaresti utazása után hozzáláthasson azok megoldásához.

Júniusban Kerekes György ismét levelet intéz Engelhez, amelyben kétségsbeesetten kéri, hogy igyekezzenek a leadással: „Nagyon kérlek benneteket – a magam és a mindannyiunk nevében – tegyétek rendbe a rendbe teendőket (előszó, jegyzetek), mert egyszerűen kifutunk az évből, márpedig a könyvnek *még az idén* kell megjelennie.”²³ [Kiemelés az eredetiben].

Kerekes többszöri figyelmeztető és felszólító levele után nem sokat várat magára Varró János szerkesztő levele sem június 29-ről. Ez már hangsúlyosabb levél, s a benne megfogalmazottak kifejezetten rosszul érintenék Engelt: „Tekintettel arra, hogy az *Égő lángban forog szívem* című kötet

²⁰ Kerekes György levele Engelhez, 1971. nov. 30., Sz.-h., E.-h. 22/145

²¹ Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1972. jan. 5., Sz.-h., E.-h. 22/145

²² Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1972. 04. 19., Sz.-h., E.-h. 22/145

²³ Kerekes György levele Engelhez, 1972. június 7., Sz.-h., E.-h. 22/145

előszavát és jegyzetanyagát a szerződésben vállalt határidőre²⁴ nem adta be, sőt ismételt ígéretei ellenére az anyag mind a mai napig nem érkezett szerkesztőségünkbe, ezennel tudomására hozzuk, hogy amennyiben a fent jelzett anyagot f. é. július 3-ig nem adja be, kénytelenek leszünk szerződésünket felbontani. Ebben az esetben társszerzőjével szemben ön visel minden nemű – erkölcsi és anyagi – felelősséget.”²⁵

A levélből láthatjuk, hogy Kocziány nemcsak a jegyzetanyagát bízta Engel Károly gondjaira, s a munka oroszlánrészét, hanem egyben a saját késése miatti felelősséget is szerzőtársának kellett volna egyedül viselnie, ha nem sikerül az anyagot időben leadnia. A levelek nem tartalmaznak információt arról, mi történt Varró János levele után, de mert a kötet megjelent 1972-ben, Engelnek bizonyára sikerült a megjelölt időpontra leadnia az anyagot.

Kocziány decemberben levelet intézett szerzőtársához. Ebben jókívánságait fejezte ki Engel Károlynak A Hétben olvasott, vele készült interjú kapcsán, s ugyanakkor azt is megjegyezte, aggódva vette észre, hogy Engel nem szólt az interjú során a *Cântece de lume*-kötetről,²⁶ s megkérdezi, hogy ez nem akadt-e el.

Úgy tűnik, mintha Kocziány kívül szorult volna a történeteken, mintha egy időre levette volna a gondját a kötettről, az avval kapcsolatos problémákról, s a levélben megfogalmazott kérdés által szeretne újra visszakertülni a körforgásba. Engelnek erre a levélre adott válaszát nem találtam meg, de figyelembe véve, hogy a Kocziány-levél december közepén kelt, s azt is, hogy a kötet megjelent 1972-ben, bizonyára a levél kelte után rövid idővel napvilágot látott a könyv. Lehetséges, hogy Engel azért nem említette A Hétben készült interjújában az új kötetet, mert akkor még bizonytalan volt a kiadás végeredménye. Jóval később kiderül Engel saját kezűleg írt életrajzából, hogy a kötet teljes jegyzetanyaga az ő munkája,²⁷ akárcsak az előszó (így valóban rá szakadt a munka neheze). 1973. január 20-án kelt levelében egy előző levélre utal,²⁸ de itt megismétli az előzőben foglalt fontosabb információkat, miszerint a kötet megjelent, megkapta a terjesztési engedélyt is. Ebből a levélből az is kiderül, milyennek látja Engel a kötetet: „Látszólag tetszetős kötet lett belőle, de alapjában véve megsínylette sietségünket s azt, hogy nem nyílt alkalmunk a véglegesen megszerkesztett kéziratot közösen átlapoznunk, elvi szempontjainknak érvényt szerezniünk s legalább egy korrektúrát végeznünk.”²⁹

Fel kell elevenítenünk egy, már említett dokumentumban megjelent kategorizációs sémát, amelyet alkalmazni akartak: eredeti népdalok, népies ihletésű dalok, a 18. század folyamán keletkezett világi énekek, a Kárpáteken túlról származó világi énekek. Bár ezek aránybeli elosztásáról nem tettek említést, úgy tűnik, valóban nem valósult meg ez a rendszerezési szándék, mivel ilyen felosztás nincs jelölve a kötetben, tematikailag is kevert: rögtön a címadó, első ének után, amely a szerelmes

²⁴ Itt kell megjegyeznünk, hogy a szerződés szerint a teljes, végleges formába öntött anyagot 1971. szeptember elsejéig kellett volna beadni. Lásd Contract de editare... Kerekes november végi figyelmeztető levelében november elejét jelöli meg a leadás határidejeként. A dátumok eltérésének oka talán az lehet, hogy Engelnek a késések miatt sikerült kieszközölnie még egy hónap haladékat.

²⁵ Varró János levele Engelhez, 1972. június 29., Sz.-h., E.-h. 22/145

²⁶ Bár itt a világi énekek román megnevezését használja Kocziány, az *Égő lángban forog szívemről* van szó. A levelezés során többször használta a fentebbi megnevezést.

²⁷ Engel Károly: *Curriculum vitae* (2001), Sz.-h., E.-h. 3/20

²⁸ Ezt a hagyatékban nem találtam meg, de a történet rekonstruálható a január 20-i levél alapján.

²⁹ Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1973. jan. 20. Sz.-h., E.-h. III. Levelek Engel Károlytól/K. Megj.: Az irodalomtörténeti anyaghoz be nem sorolt levelek külön dobozban találhatóak. Az Engel Károly által írott levelek jelölése II, ill. a hozzá írott levelek jelölése III. A levelek a címzők és címzettek nevei szerint vannak elrendezve, ábécésorrendben, ezért a lábjegyzetben csak a címzett nevének kezdőbetűjét jelzem.

vers kategóriájához tartozik, egy bujdosóének következik, ezek ilyen rendben váltakoznak végig, helyenként pedig középük egy-egy köszöntő is bekerül. Így tematikailag is különfélék az egymás után illesztett darabok, akárcsak az időrend tekintetében.

Engel Károly elégedetlensége okaként azt is felhozta, hogy az előszó tele van „gyerekes sajtóhibákkal és pongyolaságokkal,” a kötetbe nem került hibajegyzék és az énekekhez kapcsolódó jegyzetektől is lefaragtak, aminek következtében bizonyos utalások értelmetlenné váltak.³⁰ Engel példaként a *Fete din Ardeal* c. ének jegyzeteit említi.³¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy a kötet jegyzetanyaga bővebb, mint az *Előszó helyett* gépirata a hagyatékban. Az utalások esetében azonban valóban észrevehetőek bizonyos eltérések: mind a kéziratban, mind a kötet jegyzetanyagában előfordul, hogy az említett vers elterjedését a magyar nyelvű parafrázált változatok is bizonyítják; megjelenik Szirmay Antal *Hungaria in parabolis*³² c. gyűjteményében, majd megörökítette Szakács Vítus túri plébános is verses leveleiben.³³ A gépiratban Engel részletesebben tárgyalja, hogy ki Szakács Vítus, kinek írta a levelet (Dorgó Károly), ill. hogy ki volt az, aki ezt először kiadta (Kovács Gyárfás).³⁴ Ezek az utalások elmaradnak a kötet jegyzetanyagából, azonban ebben többlet van. Itt jelenik meg, hogy a 20. század eleji almanachokban is megjelenik a „szép fáták” dicséretének témája. Konkrét példát is találunk erre *Román dal* címmel.³⁵

Összevetve a gépirat és a kötet jegyzetanyagát, megállapíthatjuk a következőket: a versek többségének bővebb a jegyzetanyaga a kötetben, mint a kéziratban. A szűrőpróbaszerű összevetés során viszont az is kiderült, hogy az énekek csekélyebb számáról a gépirat tartalmaz bővebb információt (*Fete din Ardeal*, *Coconița din cea țară*). A jegyzetek között többnyire megfogalmazásbeli különbségek figyelhetők meg. Véleményem szerint az eltérések oka az lehet, hogy Engel a kötet leadása előtt kiegészítette a jegyzetanyagot, amelyet elküldött a Dacia Könyvkiadóhoz, de ezek a változások nem kerültek bele a valószínűleg korábban készített, *Előszó helyett* címet viselő dokumentumba. A hagyatékban nem találtam más, az *Égő lángban*... jegyzetanyagára vonatkozó kiegészítéseket. Lehetséges, hogy ezeket csupán egy példányban gépelte le, hiszen az idő sürgetett. Sajtóhiba valóban előfordul a kiadványban, nem is kevés. A 8. oldalon a személynevek esetében elütések vannak: a Bartha helyett „Bertha”, a Versényi helyett „Wesselényi” jelenik meg, vagy a 10. oldalon az Országos helyett „Orszáros”, a 16. oldalon a román inșelat helyett az „önșelat”, hogy csak néhányat említsünk.

A levél további részében az anyagi dolgok tisztázása kerül előtérbe, majd a népszerűsítési formákról esik szó. Azt írja, hogy a Daciának van egy hivatalos protokolljegyzéke, állítólag, ahová recenziós példányokat küldenek, s ezek mellé ő kérte a Revista de istorie și teorie literară, a Contemporanul, a Vatra c. lapok felvételét is. (Ezekkel bővebben a recepciótörténetet tárgyaló részben foglalkozunk.) Jelzi, hogy tiszteletpéldány illeti Molnár Attila szerkesztőt, a vásárhelyi tanárnót, aki a szövegek stilizálásában működött közre, ill. az MTA Irodalomtudományi Intézetét.³⁶

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Szirmay Antal: *Magyarország szóképekben* (*Hungaria in parabolis*), (s. a. r. Csörsz Rumen István), Kriterion, Kvár 2008. 164–165.

³³ Ennek címét nem említi.

³⁴ Engel Károly: *Előszó helyett. (Égő lángban forog szívem. Régi magyar kéziratos gyűjteményekben őrzött román világi énekek gyűjteményéhez, 1972)* Jegyzetanyag a *Eu (!) sint fete mai frumoase* c. énekhez (számozatlan oldal), Sz.-h, E.-h. 4/28

³⁵ Kocziány–Köllő: *Égő lángban forog szívem*, Dacia, Kvár 1972. 137.

³⁶ Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1973. jan. 20. Sz.-h., E.-h. III. Levelek Engel Károlytól/K.

Ezek a levelek az utolsók, amelyek az *Égő lángban forog szívem* kiadásával kapcsolatosak az Engel-hagyatékban. A kötet megjelenése után úgy tűnik, hogy Engel ambivalens érzésekkel van tele; egyrészt bizonyára öröm számára, hogy napvilágot látott munkája, amely oly aprólékos filológiai munkát követelt, másrészt egy ilyen igényes kutató számára bosszantó, hogy hibák kerültek a szövegbe, ill. hogy valamiként roncsolódott a jegyzetek szövege is. Mindenesetre fokozott igyekezetéért minden elismerést megérdemel, hiszen a záros határidőhöz sikerült tartania magát, s így nem veszett kárba munkája, munkájuk.

Az antológia tartalmáról szólva el kell mondanunk, hogy olyan verseket tartalmaz, amelyek valamilyen szinten (fordítások, kölcsönvett verstöredékek, motívumok vándorlása révén) a román–magyar kapcsolatok kölcsönhatásait mutatják, a két nép érintkezését tükrözik. Hozzá kell tennünk, hogy ezek az érintkezések nem csupán az énekek formai, dallambeli rokonságára szorítkoznak, hanem kiterjednek egy közös társadalmi-történelmi helyzetre is. Ilyenképpen a kötet a kuruc küzdelmek korához kapcsolódó éneket is tartalmaz, amely a román vagy magyar bujdosó keserveit rögzíti (pl. *Cântecul străinătății*). Más esetben előfordul, hogy az énekeskönyv összeírója, tulajdonosa érdeklődött a román népköltészet iránt, ezért lemásolta a román folklór valamely darabját (*Versuri românești de insurecție*). Más énekek közkedveltségüknek köszönhetően kerültek be a magyar énekeskönyvekbe, esetenként több fordításban (*Taci inimă*). A havasalföldi és erdélyi népek között létrejövő érintkezéseket az *În cea verde grădiniță* c. vers illusztrálja, ugyanis Engel Onisifor Ghibu folklorista állításával egyetértve feltünteti, hogy az említett vers keleti eredetű, így havasalföldi közvetítéssel kerülhetett be Erdélybe.³⁷ Azért is fontosnak tartja Engel ezt a verset, mert a magyar énekeskönyvekben fennmaradt változatok révén nyomon követhető a dér (brumărelul) motívumának meghonosodása a magyar költészetben.³⁸

A fentebbi néhány példa révén igyekeztünk bemutatni, hogy miben ragadhatóak meg az érdeklődésnek azon jelei, amelyek a román énekeknek magyar énekeskönyvekbe való bekerülését előidézték.

Recepciótörténeti vizsgálat

A kötet recepcióját tekintve igen kevés adat áll a rendelkezésünkre, s ez számos kérdést felvet: mi történt a kötettel a megjelenés után, vajon volt-e sikere, miért nem írtak róla recenziókat, stb. Sajnos az írásos források hiányában a fentebbi kérdések megválaszolására csak kísérleteket tehetünk.³⁹ Egy előző fejezetben már említettük, hogy a rengeteg probléma ellenére a kötet napvilágot látott 1972 decemberében. Kocziány László így ír egy (keltezetlen) levelében, amelyben némi aggodalom is érzékelhető: „Akkor feltétlenül szeretnék felkeresni, és a könyvünk ügyében elbeszélgetni. Sem Bukarestben, sem Vásárhelyen még nem jelent meg az üzletekben.”⁴⁰ Engel válaszlevelét nem ismerjük, viszont egy későbbi, január 20-án írt levele alapján rekonstruálhatók az események. Engel így ír: „Mint már előző levelemben

³⁷ Kocziány–Köllő: *i. m.* 131.

³⁸ Uo. 131.

³⁹ Itt köszönöm meg Kerekes Györgynek, a Dacia Könyvkiadó akkori főszerkesztőjének a segítségét.

⁴⁰ Kocziány (keltezetlen) levele Engelhez, Sz.-h., E.-h. II. Levelek Engel Károlyhoz/K. Valószínű, hogy a levél 1973. január végén vagy február elején írható, mert a levél első néhány sora arról árulkodik, hogy Kocziány február elején, 6–9. között Antal Árpádnál tesz látogatást.

is említettem, a kötet megjelent, megkapta a terjesztési engedélyt és talán már árulják is.⁴¹ Ugyanebben a levélben esik szó a népszerűsítési formákról is: „*Állítólag* a Daciának van egy hivatalos protokoll-jegyzéke, ahova recenziós példányokat küldenek. A magam részéről még kértem a következőket: Revista de istorie și teorie literară (O. Papadima, Mircea Anghelescu), Contemporanul (Dan Zamfirescu), Vatra, Studia – Series Philologica. Állítólag ebben a jegyzékben magyarországi folyóiratok (pl. Tiszatáj) is benne vannak.”⁴² [Kiemelés tőlem: Cs. A.]

A mondatban megjelenő *állítólag* kétségekre, bizonytalanságra adhat okot: talán Engel maga is kételkedett ennek a protokolljegyzéknek a létezésében, vagy talán nem is látta, mely folyóiratok tartoztak ide, esetleg csak néhány ismertebbet sorolt fel az ebben illetékes személy, s ezért is érezte szükségét annak, hogy a kötet más folyóiratokhoz való elküldését is kérje. Nem tudhatjuk, hogy kérése meghallgatásra talált-e, viszont azt elmondhatjuk, hogy sem a Revista de istorie și teorie literară, sem a Contemporanul, sem a Vatra 1973-as számaiban nem jelent meg a kötet ismertetése, de az Utunkban és a NyIrK-ben sem. Sajnos a Tiszatájról és a Studia – Series Philologicáról nem szólhatunk, ugyanis ezek 1973-as számai hiányoznak, azonban valószínűnek tartom, hogy ezekhez sem jutott el recenzálandó példány, ahogy a fentebb említett román folyóiratokhoz sem. A kérdés tisztázása érdekében Kerekes György segítségét kértem, aki akkor a Dacia Könyvkiadó főszerkesztője volt. A beszélgetés során több dologra is fény derült. A szerkesztő elmondása szerint a kiadó feladatai közé tartozott a román irodalom népszerűsítése, azonban amennyire lehetett, ő maga elsősorban magyar könyvek megjelentetését szorgalmazta, de ez nem jelentette azt, hogy időnként ne kellett volna egy-két román könyvnek is megjelennie. A komparatistikai vonatkozású Engel-kötet így pontosan a megfelelő pillanatban érkezett a szerkesztőségbe. Azt is hozzátette Kerekes György, hogy a kötet több mint 2000 példányban jelent meg, ebből körülbelül 400 jutott Magyarországra. Akkor számított eladottnak egy könyv, ha a megjelenést követő egy évben elkelt annak 80%-a. Kerekes szerint az antológia jó befogadó közönségre talált, ugyanis nagyrészt elkelt, s még az is hozzátette, hogy „biztos a cím tetszett az olvasónak”, ugyanakkor nem tekinthetünk el attól sem, hogy akkor a könyvek olcsóbbak voltak, mint manapság. Ehhez kell hozzátennünk egy másik tényezőt is, az olvasóközönség igényét. Dávid Gyula *Írók, művek, műhelyek Erdélyben* c. munkája tartalmaz egy interjút is a hetvenes évek romániai magyar könyvkultúrájáról. Ennek címe *Egy témáról két időben – Epilógussal*. Az interjút Beke György készítette. Ebben jegyzi meg Dávid Gyula, hogy tapasztalata szerint két dolog határozta meg a hetvenes évek romániai magyar könyvkiadását. Egyrészt megnövekedett az irodalmi örökség, a népköltészet, népművészet, a nemzeti múlt, a tudománytörténeti és politikátörténeti örökség iránti érdeklődés, másrészt teret hódított a természettudomány és a technika is.⁴³ Ennek alapján az Engel-antológia az irodalmi örökség kategóriájába sorolható, s mint ilyen az olvasóközönség érdeklődésének középpontjába kerülhetett.

A recepcióra vonatkozóan is érdekes adatokkal szolgált Kerekes György. Kifejtette, hogy tudomása szerint sem jelent meg más ismertető a kötetről, mint Beke Györgynek A Hétben kiadott írása (ehhez még hozzá kell adnunk Mircea Popa recenzióját is a *Synthesis*ben), amely inkább népszerűsítésnek mondható, nem kritikai értékelésnek. A beszélgetés során kiderült, hogy a kiadványokat

⁴¹ Engel levele Kocziányhoz, 1973. január 20., Sz.-h., E.-h. III. Levelek Engel Károlytól/K.

⁴² Uo.

⁴³ Dávid Gyula: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben*, Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda 2003. 266.

valóban el kellett volna küldeni különféle folyóiratokhoz, de ez legtöbb esetben nem történt meg, nemhogy a magyar, de a román könyvek esetében sem. Ennek okát Kerekes abban látja, hogy nem a megfelelő ember foglalkozott ezzel. Tapasztalatait felelevenítve elmondta, hogy sokszor el sem küldték a megjelent könyveket az említett fórumoknak, vagy ha igen, akkor azt is hozzátették, hogy nem kell foglalkozni velük. Ugyanez a személy, akinek a népszerűsítés is a feladatkörébe tartozott, az egyéb adminisztrációs ügyeket is hanyagul kezelte, aminek következtében többször megbüntették a kiadót. Hogy csak egy példát említsünk: ötévente a dokumentumokat be kellett volna szállítani a levéltárba, beleértve azokat az iratokat is, amelyek a megjelent kötetek dokumentumait (szerződések, levelezések stb.) is magába foglalták, azonban ezt soha nem tették meg, ezért minden alkalommal a Daciára pénzbírságot róttak ki. Az iratanyagot szó szerint egy szobába ömlesztették, majd a kiadó megszűnte után ezeket elszállították az ócskavassal együtt, ezért sem lehetséges megírni a Dacia Könyvkiadó történetét. Ha esetleg mégis elért valamilyen fórumhoz a recenzálandó példány – mondta Kerekes György –, nem foglalkoztak vele, nem tartották fontosnak, vagy egyszerűen nem volt hozzáférő, aki elolvassa: nem értettek magyarul, vagy nem voltak szakmabeliek.⁴⁴

Azt gondolom, Kerekes György meglátásai helytállóak. Ezt látszik erősíteni az a tény is, hogy Engel Károly megtartotta, kivágta saját írásait, akárcsak későbbi kötetének (*Két irodalom mezsgyéjén*) recenzióit. Mivel az *Égő lángban forog szívem* kötetrel kapcsolatban egyetlen ilyen írás sincs a hagyatékban, igen valószínű, hogy a recenzálandó példányok nem jutottak el a levélben említett folyóiratokhoz.

A kötet megjelenéséről Beke György közölt egy írást A Hétben, ill. Mircea Popa rövid, francia nyelvű híradást a *Synthesis* 1976-os számában. Kerekes György szavaival élve valóban inkább „népszerűsítő” írásnak nevezhető a Beke György írása, mintsem kritikai méltatásnak. Röviden tekintsük át ennek felépítését: a cikk szerzője az irodalmi kapcsolatok és alkotások határokra nem ismerő voltára utal a bevezető részben, példaként a Belgiumban megtalált *Ómagyar Mária-siralmat* említve. Ehhez teszi hozzá, hogy ha ekkora távolságot képes bejárni egy alkotás, hogyne lenne kapcsolat két szomszédos nép alkotásai között, itt utalva a magyar kéziratok énekeskönyvekben fennmaradt román énekekre. A továbbiakban hangsúlyozza ezeknek az énekeknek irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségét, kiemelve, milyen gazdag kutatási anyagot nyújtanak mind az irodalomtörténész, mind a folklorista, mind a nyelvész számára.

A cikk szerzője mindenképpen pozitívumként említi a kötet megjelenését, a verseket érdekes olvasmánynak tartja, amelyek megidézik az elmúlt századok embereinek hangulatát, kiemeli művelődéstörténeti jelentőségét, s nem mulasztja el (röviden) megüllapítani Köllő Károlynak a témában való jártasságát és kiemelni a fordító, Veress Zoltán érdemeit.

Ennél az írásnál jóval rövidebb Mircea Popának a *Synthesis*-ben megjelent, francia nyelvű könyvismertetése.⁴⁵ Ha Beke György írását népszerűsítőnek tekintettük, a Mircea Popa-féle recenzióra azt mondhatnók, hogy leegyszerűsítő vagy élesebben fogalmazva torzító jellegű. Az alig 20 soros ismertetőnek legalább felét az énekek román és magyar címe teszi ki, illetve azon kódexek neve, amelyekben ezek megjelennek. Rögtön szembeűnik, hogy a magyar virágénekeket Popa „chansons à boire”, azaz bordal, szó szerint ivódal megnevezéssel illeti, holott zárójelben feltünteti a „canto d’amore”, azaz szerelmi dal megnevezést is. Feltehetjük a kérdést, vajon miért fordítja a szerelmi dalt vagy virágéneket bordalnak, ivódalnak. Vajon nem ismert jobb megnevezést vagy szándékosan

⁴⁴ Kerekes György szóbeli közlése alapján, 2016. március 16.

⁴⁵ Itt köszönöm meg Eged Emese tanárnőnek a francia szöveg magyarra való fordítását.

fordította félre? Sajnos ezekre nem áll módunkban válaszolni, azonban a további szöveg, amely nem ad semmiféle értékelést, méltatást a kötetről, enged következtetni egy-két dologra. Ezután a recenzens Engel egy korábbi írását említi, a *Cîntece de lume românești în manuscrise maghiare* címűt, ahol ugyanazt a véleményt fogalmazza meg, mint a kötet előszavában „hogy e dalfajták alkalmat teremtettek az újjörög és a magyar irodalmak kapcsolatára”.⁴⁶ (Hozzá kell tennünk, hogy az Engel-tanulmány jóval több meglátást fogalmaz meg, nem csupán a Mircea Popa által említett.) Ezek után felsorolja néhány ének címét, lelőhelyét, a kódexek nevét. A szöveg zárlatában megjegyzi, hogy az antológiát bevezető és jegyzetanyag egészíti ki, amelyek a szövegek korára és a variánsaikra vonatkoznak.⁴⁷

A fentebbiekből láthatjuk, hogy Mircea Popa semmi olyant nem mond, amit ne látna egy egyszerű olvasó, aki kézbe veszi a kötetet. Úgy tűnik, mintha a megjelent recenzio egyfajta vigaszdíj lenne, amellyel kompenzálni akarják a romániai magyar komparatistákat, ugyanis – ahogy Dávid Gyula megfogalmazza a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*ban

„A romániai magyar kutatók törekvése azonban az országos hivatalos komparatistikában egyoldalú szándék maradt. Az A. I. L. C. Toronto–Ottawa székhellyel 1973-ban megrendezett VII. kongresszusára utazó 13 tagú küldöttségben egyetlen romániai magyar kutató sincs; 1974-ben harmadszor kerül sor Bukarestben összehasonlító irodalmi kollokviumra, ennek sincs magyar résztvevője. Ekkor indul meg az Akadémia Összehasonlító Irodalomtörténeti Bizottságának évkönyve, a *Synthesis*. Egyetlen romániai magyar szerző, Máté Gábor tanulmánya olvasható oldalain: Lukács György regényelméletéről (1981). Ismertetik az *Égő lángban forog szívem* c. Kolozsvárt megjelent kötetet (1976) és Kovács Albert Dosztojevszkij-könyvét (1988). Ezzel szemben négy magyarországi szerző angol és német nyelvű tanulmányát adták közre.”⁴⁸

Azért is tartottam fontosnak hosszabban idézni a szócikkből, hogy láthassuk, hogyan is rajzolható meg a román komparatistáknak a romániai/erdélyi magyar kutatókhoz való viszonyulása. A fentebbiek alapján láthatjuk, hogy a tudományos tanácskozások során háttérbe szorultak az erdélyi magyarok, akárcsak a publikációs lehetőségek terén. Igaz, hogy négy évvel megjelenése után bemutatásra került az Engel-kötet, de ha a recenzio szövegét nézzük, megállapíthatjuk, hogy igen szerény, mondhatni kényszeres írásról beszélhetünk. Azt is láthatjuk, hogy a magyarországiak is nagyobb számban közölhettek a *Synthesis*ben, mint az erdélyiek, éppen ezért gondolom úgy, hogy az erdélyi szerzők hátrányos helyzetének ellensúlyozására tették közzé a szerkesztők a Mircea Popa-féle recenzioát.

A romániai magyar komparatistikáról, röviden

A *Világirodalmi lexikon* szerint az összehasonlító irodalomtudomány nem más, mint „az irodalmi jelenségeket nemzetközi összefüggéseikben vizsgáló tudomány”.⁴⁹ Az 1970-es évek romániai

⁴⁶ Engel Károly: *Cîntece românești în manuscrise maghiare din sec. al XVIII-lea* (Cîteva date informative), Sz.-h., E.-h. 50/340

⁴⁷ Popa Mircea: *Égő lángban forog szívem* (*Dans la flamme mon âme se consume = Synthesis*, ed. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976. 295. „L’antologie est accompagnée d’une étude introductive et de notes, où on met en discussion leurs ancienneté et leurs variantes. (A magyar változat: E. E.)

⁴⁸ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Szerk. Dávid Gyula, 4. kötet. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/o.htm> [2016. 04. 10.]

⁴⁹ *Világirodalmi lexikon*, 9. kötet. Szerk. Király István, Akadémiai Kiadó, Bp. 1984. 776–777.

komparatistáinak tevékenységét vizsgálva azonban nem tekinthetünk el az ország politikai helyzetétől, a kommunista rezsimtől. Az *Istoria și teoria comparatismului în România*⁵⁰ c. kötetben Al. Dima politikai érvekkel él, eszerint a második világháború után megélnék az összehasonlító irodalomtörténeti kutatások, de ez a megélnék nemcsak a világviszonylatban felerősödő komparatiztika hatása, hanem belső kezdeményezés eredménye is, pontosabban a kommunista párt ideológiájáé is, miszerint feltétlenül szükséges az anyagi és szellemi kapcsolatok létesítése a szocialista országokban.⁵¹ Az 1972-ben kiadott kötet tehát rávilágít azokra a viszonyokra, amelyek közepette a komparatisták dolgozhattak. A Magyarországon kiadott *Világirodalmi lexikon*ból vett meghatározás szerint nemzetközi összefüggésekben kell vizsgálni a jelenségeket; azonban esetünkben ez a nemzetköziség igen szűk körre korlátozódott. Mi sem bizonyítja jobban ezt, mint a Berki Tímea *56 interjú az 1970-es évekből. Kapcsolattörténeti dilemmák* c. tanulmányában felhozott példa Bányai Éva interjúja alapján. Eszerint Beke György vállalkozott volna arra, hogy a *Tolmács nélkül*⁵² c. kötetben megjelenő német vonatkozásokat kiválogatja és a német nyelvű olvasóközönség elé tárja. Ennek érdekében a kiválogatott epizódokat megosztotta Hugo Hausl főszerkesztővel, a *Neuer Weg* c. lap munkatársával, akinek reakciója váratlanul hatott: „Hogy képzeld? – felelte, szinte már felháborodottan. – A magyar–német kapcsolatok népszerűsítése? Mit szólnának ehhez a román elvtársak? Ezek a kisebbségek a románok ellen szervezkednek?”⁵³ Láthatjuk, hogy nem is igazán mert vállalkozni a német szerkesztő egy ilyen jellegű terv kivitelezésére. Berki Tímea a példa kapcsán levonja azt a véleményem szerint helytálló következtetést, hogy a nemzetiségi irodalomnak csak a többségi román irodalommal lehetett kapcsolata, ugyanakkor a kisebbségi irodalmak vízszintes kapcsolatai tiltva voltak.⁵⁴ Ennek értelmében a hatalom engedte korlátok között igyekeztek az erdélyi kisebbségi kutatók közzétenni eredményeiket.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy kutatónak, komparatistának, értelmiséginek lenni nem volt könnyű egy politikai egyeduralom és pártpolitikai érdekek által befolyásolt időszakban, amikor a kutatási eredmények közönség elé tárása, a publikálás lehetőségei a cenzúra hol megerősödő, hol megenyhülő intézkedéseitől függtek. Amint láthattuk, a lehetőségek igen korlátozottak voltak, mégis Engel Károly kiaknáztta azokat a lehetőségeket, amelyeket a korszak biztosított egy kisebbségi kutatónak. Olyan kötetek véleményezése révén, mint Domokos Sámuel: *A magyar irodalom román bibliográfiája*; Dán Endre: *Tanulmányok a román–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*; Dávid Gyula: *Találkozások*, Mircea Popa: *Apropieri literare și culturale româno-maghiare*, megjelent tanulmánykötete (*Két irodalom megszgyén*), fordításai vagy akár az *Égő lángban forog szívem* antológia által Engel talán megpróbált megteremteni (vagy megtartani) egyfajta egyensúlyt, amelyet a két világháború között erőre kapó összehasonlító irodalomtörténeti kutatások megalapoztak a román–magyar irodalmi kapcsolatok viszonylatában.

⁵⁰ Dima Al.: *Literatura comparată în Republica Socialistă România. = Istoria și teoria comparatismului în România*, ed. Bucur Marin, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Buc. 1972.

⁵¹ Uo. 291.

⁵² Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar–román irodalmi kapcsolatokról*, Kriterion, Buk. 1972.

⁵³ Berki Tímea: *56 interjú az 1970-es évekből. Kapcsolattörténeti dilemmák. = Certamen III*, Szerk. Egyed Emese–Pakó László, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2016, 122–123. Vö. Bányai Éva: *Sikertörténet kudarcokkal: bukaresti életutak: beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel*. Komp–Press Kiadó. Kvár 2006. 42.

⁵⁴ Berki: *i. m.* 123.

Kéziratos, kiadatlan források

- Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1964. április 1., Szabédi-ház (Sz.-h.), Engel-hagyaték (E.-h.), 22 doboz/145 tétel
- Engel Károly levele Iosif Pervainhoz, Cluj, 13 mai 1964, Sz.-h., E.-h. III. Levelek Engel Károlytól/P.
- Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1970. szept. 5., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1970. szeptember 11., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Engel levele Kocziányhoz, Kolozsvár, 1971. március 15., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1971. márc. 17., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Kocziány és Engel levele a Dacia Könyvkiadó Vállalat Magyar Szerkesztőségének, Kolozsvár, 1971. márc. 28., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Kerekes György levele Engelhez, 1971. nov. 30., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1972. jan. 5., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Kocziány levele Engelhez, Marosvásárhely, 1972. 04. 19., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Kerekes György levele Engelhez, 1972. június 7., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Varró János levele Engelhez, 1972. június 29., Sz.-h., E.-h. 22/145
- Engel levele Kocziányhoz, 1973. január 20., Sz.-h., E.-h. III. Levelek Engel Károlytól/K.
- Engel Károly: *Curriculum vitae* (2001), Sz.-h., E.-h. 3/20
- Engel Károly, *Cîntece romînești în manuscrise maghiare din sec. al XVIII-lea* (Cîteva date informative), Sz.-h., E.-h. 50/340
- Engel Károly: *Előszó helyett. (Égő lángban forog szívem. Régi magyar kéziratos gyűjteményekben őrzött román világi énekek gyűjteményéhez, 1972)* Jegyzetanyag a *Eu (!) sînt fete mai frumoase* c. énekhez (számozatlan oldal), Sz.-h., E.-h. 4/28
- Kocziány (keltezetlen) levele Engelhez, Sz.-h., E.-h. II. Levelek Engel Károlyhoz/K.
- Kocziány László levele Engelhez, h. n., é. n., Sz.-h.,: E.-h. 22/145

Égő lángban forog szívem* (Dacia Publishing House, Cluj, 1972)*The History of an Anthology that Refers to the Cultural and Literary Romanian-Hungarian Relations**

Keywords: anthology, old Romanian songs, Hungarian manuscripts, interception history, scientific possibilities

The anthology that was published in 1972 at Dacia Publishing House was compiled by Engel Károly and Kocziány László, researchers of Romanian Academy. The bilingual volume contains old Romanian songs that can be found in Hungarian manuscripts. Our study follows up the history of this volume and it's trying to answer certain questions: who belongs the idea of editing these song to, why did they edit, what is their value, what is the importance of these songs, how was the volume received. Besides these questions, the aim of the study is to present the possibilities of the scientific activities of the minorities reaserchers in the second half of the twentieth century, taking into consideration the volume *Égő lángban forog szívem* (*In the flame is burning my heart*)

Kommer Erika

Olvasói levelek a temesvári Neue Banater Zeitungban és a Szabad Szóban

Hanns Braun 1960-as cikkében¹, amely a német Publizistik folyóiratban jelent meg, sokoldalúan közelíti meg az olvasói levelet mint az újság, folyóirat, periodika szerves részét. Két alcsoportot különböztet meg: a szerkesztői felhívásra adott, az újságban már tárgyalt témákkal kapcsolatos véleménynyilvánítást (amely lehet írott vagy szóbeli – a rádióadások hallgatói hozzászólásait is idetartozónak tekinti) és az önálló, az újság tartalmától független tanácskérést. Az újság meghatározásakor Braun Aswerus 1954-es elméletéből indul ki, amely szerint annak eredendő jellemzője a „beszélgetés jellegű kommunikáció” (Kommunikation mit „Gesprächsscharakter”²), ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges az olvasó, mégpedig az alkotó, felelős társként elfogadott olvasó. Braun következtetése: az újság a társadalmi beszélgetések leképzése, ezen belül az olvasói levél ennek a beszélgetésnek a kivonata.³

Braun felteszi a kérdést, hogy az újság levelezőrovata mennyiben járul hozzá a sajtótermék önreklámozásához, az olvasók körében való népszerűsítéséhez. Idevágóan azt is megemlíti, hogy éppen a levelezésnek mint reklámsegítő eljárásnak a felfedezése és az általa kínált ilyen lehetőségek kihasználása indította el a levelezői rovatok sokasodását a sajtóban. Érdekes megfigyelési szempontokat nyújt konkrét levelezői rovatok elemzésére, illetve továbbgondolandó ötletekkel segít a vizsgált levelezői rovat kritikus megközelítésére: az újság alkotórésze-e csupán a rovat, vagy valóban olvasói szolgálatként működik, mobilizálja-e az olvasókat, erősíti-e az olvasói körhöz való tartozást. Kategorizálási szempontokat is nyújt: a levél szignáltsága, tartalma, állásfoglalása, szándéka, stílusa szerint, a szerző életkora és neme szerint, és felhívja a figyelmet a rovat szerkesztettségére illetve az ebben rejlő manipuláló képességére.

Louis Bosshart, akinek idevágó, 1974-es tanulmánya részben az említett Braun-cikkre alapoz, formaelemző szempontokat is felsorol: a szerkesztés, a tördelés, a hozzászólások vizuális elrendezése a lapon, a rovatcím betűi, nagysága, a szerkesztői megjegyzések mind áruló jelei lehetnek az adott sajtóorgánium szerkesztői programjának, elveinek.⁴ Bosshart állítása, miszerint az olvasói leveleket nem lehet feedbacknek (reagálásnak, visszacsatolásnak) tekinteni, megkérdőjelezhető. Ezt a megfigyelését arra alapozza, hogy az olvasói levél időben nem azonnal reagál

Kommer Erika (1981) – tanár, „Mihai Eminescu” Pedagógiai Líceum, Marosvásárhely, davideri@yahoo.com

¹ Hanns Braun: *Der Leserbrief im Lichte zeitungswissenschaftlicher Theorie*. Publizistik 5. Jg./1960. 10–20.

² Uo. 10.

³ „[...] so gibt es jetzt und immer die gesprochene oder gedruckte Zeitung als Abbild und Vehikel des immer existenten menschengesellschaftlichen Zeitgesprächs, auch wenn keine isolierten Diskussionen im Textteil oder auf Leserbriefseiten es formal beglaubigen. Die Leserbriefseite ist nicht die Beglaubigung der Theorie, sondern nur ein winziger Ausschnitt, eine unvollkommene Veröffentlichung jenes Zeitgesprächs, das 'Zeitung' im wissenschaftlichen Sinne „ist“ und immerzu stattfindet.“ = Braun, 20.

⁴ Louis Bosshart: *Die Leserbriefe – ein ungelöstes Feedback-Problem*. Publizistik. 19. Jg./1974. 45–52.

egy bizonyos kijelentésre, illetve a benne kifejtett vélemények nincsenek hatással ugyanannak a közlőnek ugyanazon témával kapcsolatos további kijelentéseire. Ellenpéldaként említeném a Neue Banater Zeitung *Treffpunkt* elnevezésű ifjúsági oldalának 1989. szeptember 10-i (57.) számát, ebben egy fiatal olvasó, Marianne utal az évekkel korábban, a 25. *Treffpunkt*-ban megjelent levelére, amelyben feltett kérdésére soha nem érkezett válasz a többi olvasó részéről, hát újra felteszi a kérdést.⁵ Levele újból megjelenik, a szerkesztő válasza, hozzáfűzése pedig kétségtelenül „beszélgetés jellegű kommunikációvá” szervezik az időben távol álló szövegeket. A beszélgetőpartnerek azonosak, a téma is ugyanaz, és meggyőződésem, hogy ez a temporálisan elhúzódo párbeszéd nem kivétel, és nem (vagy nem csupán) annak a több mint tíz évnek köszönhető, amely Bosshart megállapítása és az általam hozott példa megjelenése között fellelhető.

A Dieter Golombek és Hans-Joachim Schlüter által szerkesztett újságírói szakkönyv hatodik, 1990-es kiadása is hangsúlyozza az olvasói levelek feedbackjellegét: „A levél az olvasó majdnem egyetlen eszköze a véleménynyilvánításra.”⁶ Az újság és olvasója közti jó kommunikáció fontosságát K. Rüdiger Durth is kiemeli, helyi lapoknál erre alapozva a helyi kommunikáció működőképességét, nagy fontosságot tulajdonítva az olvasói leveleknek, amelyek – szerinte – néha fontosabbak, mint a vezércikk.⁷

Az olvasói levél a Treffpunkt ifjúsági oldal hasábjain

1986 és 1989 között Grete Lambert szerkesztésében jelent meg a *Treffpunkt* ifjúsági oldal a temesvári Neue Banater Zeitungban – bár 1987-ben két számot Marius Koity szerkesztett, az októberit és a decemberit, az utána következő számokat újra Lambert szignálta, és csak 1989-ben vette át végleg Marius Koity ezt a feladatkört. Az oldal havi megjelenést ígér a fejlécben, 1986–87-ben mégis meglehetősen kihagyásokkal jelentkezik: az augusztus 5-i számot a következő év január 6-i követi, aztán a február 20-át a május 31-i. Ez a rendszertelenség 1988-ban is folytatódik, a november 15-i számban már nem is tüntetik fel a kiadás gyakoriságára utaló „megjelenik havonta”/, „erscheint monatlich” címkét. A jelenség magyarázata egyrészt az, hogy a pártkongresszusok és egyéb politikai események miatt sokszor kellett elodáznai más témák, rovatok, cikkek megjelenését, így az ifjúsági oldalét is; másrészt sűrűn változtak a munkatársak, sok újságíró kivándorolt, újabbak jöttek a helyükre. Marius Koity eleinte, 1986–87-ben csak külső munkatársként dolgozott a Neue Banater Zeitungnál, ezért történt meg, hogy ezekben az években csak egy-két *Treffpunkt*-számot szerkesztett. Grete Lambert, egykori jászvásári főiskolai tanár a *Treffpunkt*-nak a Fink testvérek, Hans és Rosl Fink által megálmodott és megalapozott pedagógiai funkcióját, céljait próbálta, kissé mereven, továbbvinni. Ez a nevelő szándék jól talált az iskolásokhoz szóló *Unsere Schule/Iskolánk* elnevezésű oldalhoz, az idősebb

⁵ „Ich habe damals auch geschrieben und mein Brief wurde im ‘Treffpunkt’ Nr. 25 veröffentlicht (...) In meinem Brief stellte ich unter anderem eine Frage an die ‚Männerwelt‘, die damals nicht mehr beantwortet wurde... Wenn Du Lust hast, such in der NBZ-Kollektion nach – und wenn es geht, würde ich doch gerne eine Antwort haben. (...) Marianne wollte schliesslich von den Männern wissen, „wie die Mädchen sein sollen?“ NBZ *Treffpunkt*, 1989. szeptember 10. (XXXIII). 3.

⁶ „Briefe sind für den Leser fast das einzige Mittel, sich direkt zu äußern.” = Dieter Golombek / Hans-Joachim Schlüter (Hrsg.), *ABZ des Journalismus*. Verlag Ölschläger, München 1990. 235.

⁷ K. Rüdiger Durth: *Leserbriefe: häufig ein Drahtseilakt*. Journalist 10/1974. 23.

korosztályt (egyetemistákat, fiatal dolgozókat is) megszólító oldalon azonban ez a hangvétel erőltetettnek tűnik.

Koity az, aki újra életet lehel az oldalba. Az ő szerkesztése idején (1988. december 1. – 1990. január 31.)⁸ a *Treffpunkt* nagy népszerűségnek örvendett célcsoportja körében: pezsgő, interaktív, a korszellemet meghazudtoló szellemi nyitottságú oldal volt, amelynek szerkezeti-tematikus vázát az olvasói levelek, illetve az olvasókkal való találkozások biztosították. A szerkesztőség tagjait is meglepte az olvasói levelek sokasága, a sok pozitív visszajelzés. Az aradi Elmar Cioară (olvasó) például a korábbi számokhoz viszonyítva dicsér:

„Amióta Te szerkeszted az ifjúsági oldalt, sokkal érdekesebb és sokoldalúbb lett. Az oldal valóban megszólítja a fiatalokat, ami eddig csak ritkán történt meg. A szerelemről szóló cikk valóban a legjobb, ami a belföldi sajtóban megjelent.”⁹

Andreas Altmann hangneme lazább, könnyedebb, de üzenete ugyancsak pozitív: „Kellemes dolog ez a treffpunkt, hogy fiatalokról szól, örömeikről és problémáikról.”¹⁰

A Koity által szerkesztett, 1989. januári számban merül fel a zenei toplista ötlete is, amely abban az időben egyedülálló volt az egész hazai sajtókinálattal szemben. Havonta jelentkezett, az olvasók által beküldött preferenciák alapján tetszési sorrendbe állítva hazai és külföldi előadókat. A szabályok pontosak és világosak: három-három zeneszámot kell megnevezni mindkét kategóriában, nevet és laccímet feltüntetni, a beküldési határidőt betartani.¹¹

A másik állandó eleme a *Treffpunkt*nak a *Jugend-Spruch / A hónap idézete* (saját fordítás). Időnként erotikus színezetű szerelmes verseket is közölt az oldal, a szerkesztő – bevallása szerint – antikváriumban vásárolt keletnémet antológiákból válogatta ezeket.¹²

Koitynak a Karpatenrundschauhoz való átszerződése után¹³ az 1990. szeptember 11-i számmal Elvine Zaban szerkesztő veszi fel újra a fonalat, és biztosítja a *Treffpunkt* havi megjelenését egészen az év végéig. A három szerkesztő tartalmilag rányomta bélyegét a *Treffpunkt* egyes számainak arculatára, annak ellenére, hogy az oldal formai felépítése az évek során nemigen változott.

Az 1990. szeptember 11-i *Treffpunkt* az első, amelyet Elvine Zaban szerkeszt: igyekszik továbbvinni Koity stílusát. A „Hallo!” beköszöntő utal a társadalmi változásokra, a svábok kivándorlására, az NBZ nehézségeire, és felkéri az olvasókat az együttműködésre témákat, kapcsolattartási lehetőségeket (pl. kirándulásszervezést) felajánlva. A zene is említést nyer többek között, de a toplista összeállítására tett felhívás nem túl lelkes és meggyőző, és nem utal egyáltalán arra, hogy ez a réginék a folytatása lenne.¹⁴ Beküldési szabályokat, illetve határidőt

⁸ A szerző Marius Koityval készített interjúja, Nagyszebenben, 2012. november 3-án.

⁹ „Seit Du die Redaktion der Seite führst ist die Jugendseite viel interessanter und viel vielseitiger geworden. Die Seite spricht die Jugendlichen wirklich an was bis jetzt nur selten geschah. Der Artikel über die Liebe ist wirklich das Beste was in der inländischen Presse erschienen ist.“ (Elmar Cioară, Arad, 1989 januárjában) = Marius Koity archívuma.

¹⁰ „Das ist 'ne ganz angenehme Sache mit dem Treffpunkt, da geht es ja über Jugendliche mit ihren Freuden und Probleme.“ (Andreas Altmann, Temesvár 6.07.1989.) = Marius Koity archívuma.

¹¹ „Was denken Sie von Salinger?“ *Über Schminktaps, Computer, Musik und viele andere Sachen wollen „Treffpunkt“-Freunde in ihrer Seite lesen / Soll eine Hitliste in die Jugendseite kommen? – „Mit gondolt Ön Salingeréről?“ Sminköletekről, számítógépről, zenéről és sok minden másról is olvasni szeretnének a Treffpunkt-barátok oldalukon = *Legyen-e zenei toplistá a „Treffpunkt“-ban?* = NBZ *Treffpunkt*, 1989. január 13. (XXXIII), 3.

¹² A szerzőnek Marius Koityval készített interjúja 2012. októberében

¹³ A szerző Marius Koityval készített interjúja, Nagyszebenben, 2012. november 3-án.

¹⁴ „Wenn Ihr an Musik interessiert seid, teilt uns Eure Lieblingssänger, -gruppen und -titel mit, um uns bei der Aufstellung eines In- und Auslandstops behilflich zu sein.“ NBZ, *Treffpunkt*, 1990. szeptember 11. (XXXIV)

sem említ Zaban. Beköszöntőjét Koity mintájára „Eure Elvine”-ként („A Ti Elvinétek”) írja alá. Az oldal további három cikkéből egy zenei témájú, kettő viselkedés-orientált, pszichologizáló – bókók fogadásáról, illetve társas kapcsolatokról szól.¹⁵

A Grete Lambert által összeállított oldalak nagyon eltérnek Koity, illetve Zaban munkáitól. A „Hallo!” felvezetők általánosan fogalmaznak, nélkülözik azt a fiatalokat mozgósító dinamikát, amelyet a további szerkesztők aztán célul tűztek ki, és sikeresen meg is valósítottak. Az 1987. július 12-i *Treffpunkt* „Hallo!”-ja például monologizáló elmélkedés csupán általában a nyár kínálatáról. Nemcsak a tartalom személytelen, hanem a szövegszerkesztés is: a „man” általános alany, a „jeder” határozatlan névmás, illetve a „wer” vonatkozó névmás hálózta át a rövid szöveget – azaz általában véve „az ember”, „mindenki”, „aki”. A konkrét fiatal olvasót magát esetlegesen az utolsó mondat szólítja, szólíthatná meg, amely kitör ugyan a leíró jellegből, odafordul a címzettekhez, viszont ezt újra klisék béklyójában teszi: „Szép vakációt, jó pihenést, jó szórakozást kíván nektek a ti Hannétek.”¹⁶

Az említett júliusi szám első nagy cikkének témája a szülőhelyen való munkavállalás.¹⁷ Két fiatal dolgozót mutat be Lambert, akik tanulmányaik befejeztével visszatértek szülőfalujukba. A szöveg, amely egyes szám harmadik személyben íródott, idézetekkel tarkítva, nem hozza annyira olvasóközelbe bemutatott alanyait, mint tehetné ezt például interjú formájában. A szövegtestbe ékelt alcím, *A politikai nevelés és szocialista kultúra harmadik kongresszusa*¹⁸ is meglepő a Koity-féle *Treffpunkt*ok olvasása után. Meggyőződésem, hogy ezt a fajta különbséget a szerkesztők eltérő szemléletével, munkastílusával, cenzúrakezelésével, bevállalóképességével magyarázhatjuk, nem pedig a társadalmi-politikai élet esetleges ingadozásaival, ami a publikálásokra vonatkozó megszorításokat, politikailag enyhébb periódusokat illeti. Állításom igazolására vázolom a Koity által szerkesztett 1987. október 16-i (tehát ugyanazon évből származó) lapszám tartalmát: „Hallo!” (a szakításról, sok személyes névmás – du/te használatával, a *Treffpunkt*-olvasók közvetlen megszólításával); riport a nagyszebeni pedagógiai liceum 12 B osztályának a Bánságban tett látogatásáról.¹⁹ Itt olvasható még Dieter Noll *In Liebe leben* című verse; Helga Westphal *Was man so braucht* című, anglicizmusokkal tarkított írása egy fiatal első önálló lakásáról; és a Fialalok Utazási Irodájának ajánlatai is megjelennek a kiadványban. Ezzel szemben a vizsgált Grete Lambert-szám közli még Peter Hacks *Hochzeitslied* versét (másodszerrel – az 1987. február 20-i számban is megjelent ugyanez), egy üde ismeretterjesztő írást a szeplőkről, egy betűrejtvényt, valamint az előző számbeli feladvány megoldását.

Mivel a *Hallo!* vezércikk, felvezető adja meg az oldal alaphangját, illetve esetenként az olvasókkal való kapcsolattartás tükrének tekinthető, tartalmi és stilisztikai eltérései az egyes szerkesztők (összesen tehát három) által felügyelt periódusokban sokatmondóak.

A *Treffpunkt* rendszerint a „Hallo!” elnevezésű, vezércikkyszerű vitaindítóval nyit, amelyben Marius Koity egy-egy téma köré csoportosított olvasóilevel-csokorra (esetenként csak egy

¹⁵ * „Beatles” feiern Doppeljubiläum; Wenn man einem Mädchen Komplimente macht; Partnerschaft und was man darüber wissen sollte. NBZ, *Treffpunkt*, 1990. szeptember 11. (XXXIV.)

¹⁶ „Schöne Ferien, gute Erholung, viel Spaß wünscht euch nun Eure Hanne.“ NBZ, *Treffpunkt*, 1987. július 12. (XXXI). 3.

¹⁷ *Es ist schön, daheim zu arbeiten. NBZ, *Treffpunkt*, 1987. július 12. (XXXI). 3.

¹⁸ * „III Kongress der politischen Erziehung und sozialistischen Kultur”. NBZ, *Treffpunkt*, 1987. július 12. (XXXI). 3.

¹⁹ *Zum dritten Mal im Banat. Die 12 b des pädagogischen Lyzeums in Hermannstadt besuchte Warjasch und Grosssanktnikolaus / Viel Beifall für den bunten Abend. NBZ, *Treffpunkt*, 1987. október 16. (XXXI). 3.

levélre) reagál, kritikusan, beszélgetésszerűen, közvetlenül. Ez az életközeli újságírói hangnem jelentkezik a további cikkeiben is, hiszen témáit a fiatalok mindennapi problémáiból meríti: több alkalommal sor kerül egy-egy bánsági helységben egy kerekasztal-beszélgetésre helyi fiatalokkal. Például az 1989. február 24-i számban a zombolyai beszélgetésről számol be a szerkesztő, olyan, a fiatalok által felvetett problémákat megnevezve, amelyek nyomtatásban való felsorolása igencsak merésznek tűnik az akkori cenzúra mellett – ilyen a lakásprobléma, kevés szórakozási lehetőség, szakkönyvek hiánya, rossz tömegközlekedés, nem kielégítő gyakorlati képzés az egyetemeken, játszótérek hiánya.^{20]} Egy Marius Koityval készített interjú során értesültem arról, hogy minden látszat ellenére ezt a tudósítást is cenzúrázták, például törölték azt a megjegyzést, hogy az egyik beszélgetőpartner maga varrja, saját kezűleg a ruháit Neckermann-katalógusok alapján, mert a szocialista üzletekben nem lehet divatos ruhákat vásárolni.

Koity bevallása szerint az általa szerkesztőként megélt nyolcvanas években a főszerkesztők voltak azok, akik – úgymond – idejében belejavitottak a cikkeibe, nehogy konfliktusra kerüljön sor – az újság és alkalmazottak érdekében.²¹

Az olvasó folyamatos bevonása az oldal szerkesztésébe egyedi dinamikát kölcsönöz a *Treffpunkt*-nak. A fiatalok minden felhíváshoz pozitívan, segítően, együttműködően viszonyulnak. Marius Koity elmondása szerint nagyon sok levél érkezett a szerkesztőségbe; ezek között olykor negatív tartalmú, bíráló, szidalmazó is, de ezek soha nem az újság vagy az ifjúsági oldal tartalmára vonatkoztak, hanem Koity elleni rosszindulatú megnyilvánulások voltak olyan fiatalok részéről, akik a szerkesztőt személyesen ismerték.²²

Koity meglehetősen újságírói precizitással és szakszerűséggel bánik a hozzá beérkező postával. Az 1989-es év első számát felhívással indítja: „Mit szeretnél az NBZ ifjúsági oldalán olvasni? Mi foglalkoztat?”²³ Együttműködésre szólít fel,²⁴ és olvasóinak megelőlegezi a bizalmat: „Bizom bennetek és várlak!”²⁵ Az aláírás is baráti: „Euer Marius” – „a Ti Mariuszotok”. Ez az írás tulajdonképpen egy hosszú és részletes válasz olvasói véleményekre, elemzés, kiértékelés. A szerkesztő minden esetben helyükön kezeli a leveleket, néhol ironikus, ítélkező, máshol párbeszédszerűen jelez vissza, mintha csak szemtől szemben, együtt gondolkodna az olvasóval az oldal további sorsán és tartalmán, de mindvégig az építő kritika szándéka vezeti. Az ifjak javaslatait az újság egészébe (is) beágyazza: pl. javasolja, hogy sminkelési szabályokat a „Család, háztartás, hobby” rovatban²⁶ keressenek, egyéb szakirányú kéréseket – pl. természeti jelenségekről, állatvilágról, az emberi testről szóló cikkek iránti érdeklődésüket – a megfelelő szakszerkesztőknek fogja továbbítani. Esetenként jelzi, hogy az olvasói kérdésből mit tudna ő a *Treffpunkt* keretén belül megvalósítani – pl. ha egyik olvasó biológusokról, orvosokról olvasna szívesen, azt látja megvalósíthatónak, hogy érdekes orvostanhallgatókról tudósítson.

Hanns Braunnak az olvasói levelekről szóló médiatudományi tanulmánya felsorol néhány szempontot, amelyek alapján ezek megközelíthetők, csoportosíthatók, értelmezhetők lehetnek: a

²⁰ „*,Die Jugendlichen fragt man zuletzt...“ *Treffpunkt-Rundischgespräch in Jimbolia: Wohnen, Freizeit und Arbeiten in Heidestädtchen*. NBZ, *Treffpunkt*, 1989. február 24. (XXXIII). 3.

²¹ A szerző Marius Koityval készített interjúja (2012. október).

²² A szerző Marius Koityval készített interjúja, Nagyszében, 2012. november 3-án.

²³ Marius Koity, „Was willst du in der NBZ-Jugendseite lesen? Was beschäftigt Dich zurzeit besonders?“ NBZ, *Treffpunkt*, 1989. január 13. (XXXIII).

²⁴ „Gespräch unter uns“ Uo.

²⁵ „Ich vertraue und warte auf euch!“ Uo.

²⁶ „Familie, Haushalt, Hobby“.

szerző neme és kora, névmegjелеlés (valódi név, álnév feltüntetése, névtelen levél), a levél témája, a levélírás oka (az újság felhívására született vagy saját kezdeményezéséből), a vitatott témához való hozzáállása (pró, kontra), stilisztikai jellemzők, a levélíró reakciója (tárgyilagos, emocionális, ironikus stb.). Ezt még kiegészíti Braun azzal az információval, hogy egyszeri vagy visszatérő levélíróról van-e szó, és javasolja az eredeti levél összehasonlítását a megjelent változattal. Ezeket a szempontokat érvényesítettem a következő táblázatok összeállítása során, tizennyolc *Treffpunkt*nak írt levelet megvizsgálva.²⁷ Egy eredeti levél és a publikált változat összehasonlítását kiemeltem a táblázatokból, külön tárgyalom. Szükségesnek láttam továbbá még egy szemponttal kiegészíteni a vizsgálandó kritériumokat, éspedig azzal, hogy milyen társadalomképet fest a levélíró.²⁸

Sorszám	A levélíró neme és kora	Név, álnév, névtelen / dátum, hely	Téma, alkalom	A levélírás oka: felhívás az újságban?	Hozzáállás (a témához, az oldalhoz)
1.	nő, kora ismeretlen	Brigitte Suciú 6.02.1989. Nagyszentmiklós	- zenei toplista - vélemény fiúkról, szerelemlről	igen	pozitív
2.	nő, kora ismeretlen	Edeltraud Elsner 30.01.1989. Nagyszentmiklós (a levél írásának helye) Varjas (a levélíró származási helye)	vélemény a szerelemlről, szakításról	igen	nem releváns ²⁸
3.	férfi, 28 éves	Elmar Cioară 27.05.1989. Arad	válasz a szerkesztőtől kapott személyes levélre, zenei toplista, az áprilisi szám kimaradása	részben	pozitív (dicséri a <i>Treffpunkt</i> és Marius Koityt)
4.	férfi, 28 éves	Elmar Cioară 07. (?) 03. (?) 1989. (nem jól olvasható), Arad	- a <i>Treffpunkt</i> legutolsó számára reflektál - díszkók, fiatalok gondjai - a lemeznyerési lehetőségéről kérdez (pontosan mikor vehető át a szerkesztőségben, mennyi ideig tárolják)	igen	pozitív (a <i>Treffpunkt</i> és az utolsó számát illetően)
5.	férfi, 50-es éveiben	Elmar Cioară édesapja (olvashatatlan aláírás) 20.08.1989. Arad	- köszönet a lemezajándékért a fia nevében - a fia kivándorolt	nem	pozitív (a <i>Treffpunkt</i> és Marius Koityt dicséri)
6.	nő, kora ismeretlen	Helga Rosenzweig dátum és hely nincs feltüntetve	szerelem – játék	igen	nem releváns
7.	nő, kora ismeretlen	Helga Rosenzweig dátum és hely nincs feltüntetve	zenei toplista	igen	nem releváns

²⁷ A levelek Marius Koity archívumából származnak (magántulajdon).

²⁸ Azokat a leveleket illettem „nem releváns” megjegyzéssel, amelyek nem fogalmaztak meg nyilvánvalóan pozitív vagy negatív véleményt, vagy olyan témához szóltak hozzá, amely nem követelt meg éles elhatárolást, mellette ellene álláspont választását.

Sorszám	A levélíró neme és kora	Név, álnév, névtelen / dátum, hely	Téma, alkalom	A levélírási oka: felhívás az újságban?	Hozzáállás (a témához, az oldalhoz)
8.	nő, házas	Hilde 14. 09. 1989. Temesvár	- szerelem - az általa 5-6 évvel korábban írt levél, amely megjelent a <i>Treffpunkt</i> -ban - válasz egy másik olvasónak	részben	negatív kritika egy korábbi szerkesztő, Harry részére
9.	nő, 18 éves és 9 hónapos	Inge Hehn 27.02.1989. Zsombolya	- lemeznyeremény - zenei toplista	igen	-
10.	nő, 18 éves és 9 hónapos	Inge Hehn 13.01.1989. Zsombolya	- preferenciái: divatról, kézimunkálásról szeretne olvasni - zenei toplista	igen	pozitív
11.	nő	Lucia Florea ? 07.1989. (rosszul olvasható dátum borítékról) Temesvár	zenei toplista	igen	pozitív
12.	nő, 17-21 év közötti (M. Koity szerint)	Luise Blickling 01. 02.1989. Nagyszentmiklós	- a szerelem mint játék - zenei toplista	igen	nem releváns
13.	nő, nagymama, 40 éves házas	M. B. 21.09.1989. (borítékról leolvasva) hely: nincs feltüntetve	szerelem	igen	nem releváns
14.	nő, 17-21 év közötti (Koity szerint)	Liane Schüsler 21.09.1989. (borítékról) Nagyszentmiklós	a <i>Treffpunkt</i> -tal való elégedettsége	nem	pozitív
15.	férfi, 20 éves	Andreas Altmann 06.07.1989. Temesvár	- ismerőséről, Karin Lidolt tanítónőről szeretne a <i>Treffpunkt</i> -ban olvasni	nem	pozitív
16.	férfi, 20 éves	Andreas Altmann 02.10.1989. Temesvár	- személyes dolgok - fiatalok szabadidős tevékenységei: hogyan, hol, mit?	nem	pozitív „bleibe treu dem <i>Treffpunkt</i> ” – „hú maradok a <i>Treffpunkt</i> -hoz”
17.	nő	Helga Rosenzweig 10.12.1989. Varjas	- személyes dolgok - témajavaslat: kerekasztalbeszélgetés férfiszakmában dolgozó lányokkal	nem	nem releváns
18.	?	Egy NBZ-olvasó 5.02.1990. Arad	- válságban az újság és a bántási svábok közössége (kivándorlás, menni-maradni polémia)	nem	pozitív, negatív

Sor-szám	Stiliztikai jellemzők	A levélíró reakciója	Egyszeri / visszatérő levélíró	Társadalomrajz
1.	– gondos – rendszerező (pl. fiútipusokat határoz meg), – irodalmi: pl. hasonlat használata „Diese Liebe gleicht eher einem Hupfenkastenspiel.” – „Ez a szerelem egy ugróiskolához hasonlítható.”	emocionális	egyszeri	-
2.	– gondos – irodalmi, pl. költői kérdés használata: „Was gibt es denn umfassenderes als dieses Wort „Mann“?” – „Létezik ennél átfogóbb szó: férfi?”	nagyon emocionális	egyszeri	-
3.	gondos	emocionális: amikor zenei ízléséről ír tárgyilagos: a <i>Treffpunkt</i> megjelenésének gyakoriságáról	visszatérő	„(ich weiß ja daß ich nur im Handel vorhandene Schallplatten gewinnen kann)“ – „tudom, csak olyan lemezt kérhetek, amelyet kapni lehet“ – be-dolgozásáért cserébe ajánlott fel neki a szerkesztő egy saját maga által választott lemezt
4.	gondos	tárgyilagos kritikus (pozitív értelemben)	visszatérő	fiatalok problémái: lakás-, szabadság- és üdülőkártya-probléma, pénzügyi gondok
5.	gondos udvarias	hálás	egyszeri	kivándorlás – „nu se mai află în țară”
6.	gondos logikusan felépített metaforikus: „die am Spiel beteiligten” sind „Falschspieler, Gewinner, Verlierer” – „A játékban részt vevők csalók, győztesek avagy vesztesek.” „Für mich ist die Liebe die Suche eines Sängers nach einer Gittare, die mit seiner Stimme im Einklang steht.” – „Számomra a szerelem egy énekes gitár után való kutatása, amely összhangban van a saját hangjával.”	elmélkedő	visszatérő	-

Sorszám	Stilisztikai jellemzők	A levélíró reakciója	Egyszeri / visszatérő levélíró	Társadalomrajz
7.	gondos	hálás	visszatérő	„Ich habe keine Ahnung, wie aktuell die ausländischen Titel eigentlich sind, da mein Radio schon monatelang betriebsunfähig ist.” – „Sejtelmem sincs, hogy a külföldi számok valójában mennyire aktuálisak, mert a rádióm hónapok óta nem működik.”
8.	kreatív megszólítás: „Hallo”, Marius! logikusan, követhetően felépített szöveg	érvelő	egyszeri	-
9.	szükszavú	tárgyilagos	visszatérő	-
10.	szükszavú	objektív	visszatérő	-
11.	szükszavú	emocionális	egyszeri	-
12.	túl hétköznapi, pl. a megszólítás: „Hallo Du, hör mal zu!” – „Hé Te, figyelj ide!” udvariatlan nem gördülékény	emocionális	egyszeri	-
13.	elbeszélő	emocionális	egyszeri	-
14.	gondos	emocionális, dicsérő	egyszeri	-
15.	közvetlen, néhol hétköznapi	mérsékelten emocionális	visszatérő	-
16.	hétköznapi	emocionális	visszatérő	-
17.	gondos, irodalmi	emocionális, személyes, ironikus	visszatérő	– a tömegközlekedés kritikája: (a nagyszentmiklósi templomi búcsúról ír) „Nur schade, daß wir die Festlichkeit am Maibaum versäumt haben. Am Bahnhof war die Auswahl an Transportmitteln so groß, daß wir uns nicht entscheiden konnten und zu Fuß gingen.” – Nos kár, hogy lemaradtunk a májusfa körüli ünneplésről. A pályaudvaron levő temérek szállítási eszköz közül nem tudtunk választani, így gyalog mentünk.” – a fűtésrendszer kritikája: „Ich bin seit Montag zu Hause. In der Schneiderei ist Mangel an Heizmaterial.” – Hétfő óta itthon vagyok. A szabóműhelyben nincs mivel fűteni.”

Sor-szám	Stilisztikai jellemzők	A levélíró reakciója	Egyszeri / visszatérő levélíró	Társadalomrajz
18.	néhol túl fellengzős, színpadias	emocionális ironikus	egyszeri	– az NBZ illetve Anton Palfi szerkesztő részére megfogalmazott kritikák taglalása – kérdés a kritikusokhoz: „Wo war euer Mut vor der Revolution? Ist euer Mut nach der Revolution gekommen, damit ihr in langen Schlangen vor dem Passamt auch während den kalten Nächten stehen könnt?“ – „Hol volt a bátorságotok a forradalom előtt? Csak a forradalom után jött meg a bátorságotok, hogy a hideg éjszakákon is sorba tudjatok állni az útlevelesztály előtt?“ „Ist das, was man Familienzusammenführung nennt, etwa nicht das Gegenteil von dem was so hoch gepriesen wird? Lockt nicht vielmehr das Geld und läßt die einstige Ehrlichkeit und Rechtschaffenheit der Banater Schwaben verblassen wie die Sterne beim Sonnenaufgang?“ – Amit családösszevonásnak neveznek, nem éppen az ellentéte annak, amit annyira hangoztatnak? Nem inkább a pénz csalogat és halványítja el a bántási svábok egykori becsületességét, mint a csillagokat a napkelte?“

A levelek vizsgálata után az 1989. február 24-i *Treffpunkt*²⁹ vettem össze a kéziratokkal. Az NBZ-ifjúsági oldalának e száma reprezentatívnek tekinthető az olvasói levelek feldolgozása, a nyomtatott lapba való beemelése szempontjából. A *Die Suche eines Sängers nach einer Gitarre – Egy énekes gitárt keres* című cikk – amely már ezt a sorát is egy olvasójától, Helga Rosenzweigtől idézi – olvasók véleményét összegzi a korábbi számban felvetett témával, a szerelemmel kapcsolatban. A „Von uns – für uns” – „Tőlünk – nekünk” alcím utal arra, hogy bár ezúttal nem „Hallo!” megszólítás alatt, ez az írás is az olvasókkal dialogizál. Idézeteket olvashatunk Luise Blickling, Helga Rosenzweig, Edeltraud Elsner, Brigitte Suciú, Elmar Cioară leveléből, a szerkesztő kedves, szakszerű, odaforduló kommentárjaival. Az oldal másik írása a zenei toplista mellett a *Die Jugendlichen fragt man zuletzt... „Treffpunkt”-Rundtischgespräch in Jimbolia: Wohnen, Freizeit und Arbeiten im Heidestädtchen*, amelyre egy aradi olvasó, Elmar Cioară reflektál az 1989. március (?) 6-i (?)³⁰ levelében. (Érdemes megfigyelni Zsombolya német elnevezésének kerülését: megjelenik a román változat és a Heidestadt – pusztaváros körülírás.³¹)

²⁹ *Treffpunkt*. NBZ, 1989. február 24, (XXXIII). 3.

³⁰ A kérdőjelek a keltezés nehéz olvashatósága miatti esetleges pontatlanságra utalnak.

³¹ 1971-ben vezették be azt a határozatot, amely szerint a helységneveknek csak a román változatát lehetett használni a sajtóban.

A levélkorpusz és a levélrészletek publikálásának megvizsgálása után figyelmet kíván a szerkesztői munka elemzése: hogyan működik Koity esetében az öncenzúra (mit nem jelentet meg, mit nem mer megjelentetni), illetve az, hogyan akarja befolyásolni az olvasóközönséget szövegválogatásaival, átfogalmazásaival.

Marius Koity huszonkét évesen lett a *Neue Banater Zeitung* szerkesztője, ekkor már verseivel felhívta magára az irodalomértők figyelmét: 1986-ban Adam-Müller-Guttenbrunn-díjjal tüntették ki Temesváron, 1987-ben Adam-Müller-Guttenbrunn irodalmi díjjal. Néhány publikált verséért üldözték a Securitate³² emberei. Bár újságcikkeiben egyértelműbb jeleit fedezték volna fel a rendszerre irányuló nemtetszése kifejezésének, az újságot mint „rendszerhű” közeget valószínűleg nem figyelték annyira alaposan.³³ A *Mehrfachbelichtung – Rumänische Erkundung*³⁴ című antológiában Koity feleleveníti a Securitate embereivel való találkozásait, akiknek legkedveltebb eszköze a pszichológiai nyomás gyakorlása volt a kikérdezettre. Ahogy Marius Oprea tollából olvashatjuk, aki Jens Reich keletnémet disszidenst idézi: a Securitate, akárcsak a német Staatssicherheit a félelem mechanizmusait kontrollálta, pusztá létezésével „kiváltotta az öncenzúra finom mechanizmusait, a tudatnak alárendelve, amely reflexrendszerként működik, és megsemmisít mindennemű kihágást, meggátolva a rendszerrel való összetűzést”.³⁵ Ez az öncenzúra munkálkodott Koity szerkesztői munkája során is, amikor például a német fiatalokkal folytatott kerekasztal-beszélgetéseit megszervezte, levezette és a tartalmait írásban rögzítette. Bár a szociálkritikai megjegyzéseket is tartalmazó írásokat a főszerkesztő is rövidítette, ha szükségesnek találta, Koity már előre alkalmazta az öncenzúrát is, szerette volna ugyanis, ha írásai meg is jelennek, és bár bátornak vallotta magát, nem volt vakmerő.³⁶ A manipuláció eme játéka sok író, újságíró bekapcsolódott a román kommunizmus éveiben, céljuk volt jól írni cenzúra alatt és a cenzúra ellenében, hogy írásaik publikálva legyenek.³⁷

A *Treffpunkt* kerekasztal-beszélgetései mindenféle politikai kíséret nélkül zajlottak (nem a KISZ szervezésében például), ezért megtörtént, hogy Vecseházán a milicista felszólította Koityt, hogy legközelebb jelentse be neki az efféle összejöveteleket. A resicabányai találkozó után értesítést kapott, hogy az egyik részt vevő fiatal átszökött a határon, így idejében, még a cikk közzététele előtt kitörölthette az illető nevét a szövegből, levághatta az amúgy is a csoport szélén álló fiatalembert a megjelenés előtt álló csoportképről.³⁸ Mindezek a mozzanatok jól illusztrálják az öncenzúrának mint védekező mechanizmusnak a tényleges létezését az újságírói munkában.

A szerkesztés általi manipuláció is óhatatlanul jelen van a *Treffpunkt* oldalain. Ha nem is tudatos vagy nem minden esetben tudatos egyes problémák kiemelése az olvasói levelekből,

³² Román titkosszolgálat 1948 és 1989 között, hivatalos nevén Departamentul Securității Statului al Ministerului Afacerilor Interne.

³³ A szerző Marius Koityval készített interjúja, Nagyszeben, 2012. november 3-án.

³⁴ Marius Koity: *Keine Romanhelden. Meine alten Tagebücher und andere Papiere.* = *Mehrfachbelichtung – Rumänische Erkundungen.* Lese-Zeichen e. V, o.O, 2011. 69–75.

³⁵ Marius Oprea: *Securitatea și moștenirea sa.* = Ruxandra Cesereanu (szerk.): *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național.* Polirom, Iași, 2006. 29.

³⁶ „...bei allem Mut war ich ja nicht übermütig...” = A szerző Marius Koityval készített interjúja, Nagyszeben, 2012. november 3-án.

³⁷ Ioana Macrea-Toma: *Cenzura instituționalizată și încorporată. Regimul publicațiilor în România comunistă.* = Ruxandra Cesereanu: *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național.* Polirom, Iași, 2006. 232.

³⁸ A szerzőnek Marius Koityval 2012 októberében készített interjúja alapján.

mások lerövidítése, esetleg teljes kihagyása, ez a szubjektív válogatás elkerülhetetlen, hiszen nagy szöveghalmazok kis területen való láttatásáról van szó egyetlen ember szelekciója alapján. Ezzel a kijelentéssel nem minimalizálni akarom a szerkesztő felelősségét, csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az újságírói munka megítélésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni az „emberi” elemet: az újságíró személyiségét, merészségét vagy éppen bátortalanságát, egyéni ízlését, preferenciáit a megjelenésre szánt szövegek, információk kiválasztásakor.

Felsorolnék néhány példát szövegkreálás, szerepteremtés eseteire. Andreas Altmann (olvasó) 1989. július 6-i levelében egy ismerősét ajánlja bemutatásra a *Treffpunkt* hasábjain keresztül, Karin Lidolt tanárnőt. Ez az 1989. szeptember 10-i *Treffpunkt*ban úgy kerül említésre, hogy a szerkesztő érdekesnek nevezi az ötletet, jelzi, hogy eljutott hozzá, tudomásul vette, de semmire nem kötelezi el magát ez ügyben.³⁹

A szerepteremtés fő eszköze az 1989. november 5-i *Hallo!*-ban a nyelvi ironia. Először a csupán keresztnévvel vagy kezdőbetűkkel aláírt leveleket marasztalja el Koity, felhívva a figyelmet arra, hogy mindenkinek vállalnia kellene a véleményét és csak teljes névvel és lakcímmel ellátott írományokat vesz figyelembe és közöl a *Treffpunkt*, „fantomokat” nem.⁴⁰ Ironikusan szól továbbá a férfi olvasókhöz, akik nem reagáltak egy korábbi *Treffpunkt*ban nekik feltett kérdésre.⁴¹ Ez az ironia arra irányul, hogy éreztesse azt a szerepet, viselkedésmódot, amelyet a szerkesztő olvasóitól és levélíróitól elvárna.

Az 1986 és 1990 között megjelent *Treffpunkt*-oldalak változatos, vibráló képet festenek a kor fiataljainak életéről. Ebben kétségkívül szerepet játszik a szerkesztők hozzáállása, munkája, de nem becsülhető le az újság és olvasói közötti kapcsolattartás sem, amely valóban étellel tölti meg a nyomdászágú paragrafusokat. Ennek módja az olvasói levelek felhasználása, figyelembe vétele az ifjúsági oldal szerkesztésekor, illetve ezt szolgálják az 1989-ben szervezett találkozók, beszélgetések az olvasókkal, a felvetett körkérdések, amelyek mind egy-egy, fiatalokat (is) érintő kérdéskörben segítenek eligazodni, véleményt formálni, mint például a *Treffpunkt* tartalma vagy a bánsági svábok kivándorlása.

Az olvasói levelek befogadása, feldolgozása és közzététele inkább Marius Koity munkájára jellemző a vizsgált periódusban. Ő volt az, aki felkérte az olvasóit erre a közreműködésre, és azok bizalmat szavaztak neki. Szakszerűen és empátiával kezelte a hozzá beérkezett szövegeket, témájuk szerint csoportosította, majd elhelyezte ezeket a soron következő lapszámban, minden véleményt figyelembe véve. A névteleneket is feldolgozta, a „*Hallo!*” soraiba beágyazta, kommentálta. Úgy gondolom, ez a szakmai alázat (is) hozzájárult szerkesztői munkája sikeréhez, amellyel nemcsak fellendítette a Neue Banater Zeitung ifjúsági oldalát, hanem értékes társadalomrajzot is átmentett az utókornak. Bár – Koity szerint – az újságíró mozgásterülete egyre csak szűkült az idő haladtával (az 1989-es forradalom felé közeledve), ő – észszerű keretek között – egy olvasható, élvezhető, propagandamentes oldalt tett le minden alkalommal olvasói elé.

³⁹ *Hallo!* NBZ-*Treffpunkt*, 1989. szeptember 10. (XXXIII). 3.

⁴⁰ *Hallo!* NBZ-*Treffpunkt*, 1989. november 5. (XXXIII). 3.

⁴¹ „Marianne Frage an die „Männerwelt“ ist unbeantwortet geblieben. Ob keine Jungen den „Treffpunkt“ lesen? Ob sie wirklich so ideenarm und meinungslos sind? Hallo, Boys, schreibt ihr mir mal?“ – „Marianne „férfivilággal“ kapcsolatos kérdése válasz nélkül maradt. Vajon fiúk nem olvassák a „Treffpunktot“? Vagy ők olyan vélemény- és ötletszegények lennének? Hahó, fiúk, írjátok nekem?“ *Hallo!* *Treffpunkt*, NBZ, 1989. november 5. (XXXIII). 3.

Munkájával az olvasónak Braun által megfogalmazott szerepét képviselte: az olvasó számára munkatárs volt, a *Treffpunkt* egyenrangú ötletgazdája. Az olvasói levélnek mint az újság szerves alkotórészének az oldal szövegei közé való illesztésével maradéktalanul megvalósította a szintén Braun által megfogalmazott célt, követelményt, miszerint az olvasói levélnek mobilizálnia kell az olvasót, valamint erősíteni az újság olvasóköréhez való tartozását.⁴² Elvine Zaban megpróbálta továbbvinni ezt a hagyományt, s ha néhol nem is sikerült maradéktalanul gördülékeny egységet kovácsolnia a levelek megválaszolásából kikerekedő szövegből, azt nagy valószínűséggel – az 1990-es lapszámok esetében – a kezdő tapasztalatlanságával magyarázhatjuk.

Össességében elmondható, hogy a vizsgált perióduson belül az 1989-es esztendő *Treffpunkt*-számai mesterpéldát nyújtanak az olvasóval való együttműködés mikéntjére.

Levelezőrovatok a Szabad Szóban

A Szabad Szóban az általam vizsgált évek során a legtöbb gyermek-, családi és ifjúsági rovat rendelkezett levelezőrovattal. A „Tanulók postája” 1968-ban jelentkezett, ezt követte 1969-től a „Diákposta” a *Család és iskola* keretén belül. A „Diákposta” akkor is megőrizte a nevét, amikor az oldal elnevezését a szerkesztőség „Oktatás–nevelés”-re változtatta.⁴³ A „Diákposta” még a saját névváltoztatását is túlélte, amikor is 1985 második felétől „Cs&I Postája”⁴⁴ néven jelent meg. (Erről a változtatásról már szoltam a Szabad Szó gyermek-, ifjúsági és diákoldala-iról szóló alfejezetben.)

A „Válaszúton” elnevezésű, tanácsadói szerepet is betöltő pályaválasztási rovat komplexitásával vonzotta az olvasói leveleket. A szerkesztő, Tácsi László tanár az első kiadásban megfogalmazta a rovat célkitűzéseit: „[...] a közvetlenebb és konkrétabb útmutatás céljából, rovatunk keretében tanácsadó jelleggel válaszolni kívánunk azokra a pályaválasztással kapcsolatos kérdésekre, melyeket szülők, nevelők, tanulók intéznek szerkesztőségünkhöz. Várjuk leveleiket abban a reményben, hogy kezdeményezésünk visszhangra talál és hozzájárul a pályaválasztási gondok enyhítéséhez.”⁴⁵

A következő számtól kezdve, 1969. március 19-étől már a tanácsok is megjelennek keretben „Tanácsaink” névvel, feltüntetve a kérdező nevét vagy jellegét.⁴⁶ Néha közvetett módon a levél tartalmát is, azaz a kérdező problémáját is röviden ismertetik, máskor csak a javaslat olvasható.

A „Család és iskolá”-nak volt még két kezdeményezése, ami az olvasókkal való levelezést illeti az ifjúsági, családi, valamint iskolai oldalakon, amelyek azonban nem találtak olyan kedvező visszhangra, mint a „Válaszúton”-belüli tanácsadás. A „Szülők írják”, amely nevéhez hűen a szülők hozzászólásait kívánta volna közzétenni, egyszeri kísérlet maradt.⁴⁷ Ugyanígy a

⁴² Braun: 10–20.

⁴³ Pl. *Diákposta. Szabad Szó, Oktatás–nevelés*, 1981. május 16. (XXXVIII). 2.

⁴⁴ **Cs&I Postája. Szabad Szó, Család és iskola*, 1985. október 17. (XLII). 2.

⁴⁵ Tácsi László: *Válaszúton – A pályaválasztás – egyéni és társadalmi megvilágításban*. Szabad Szó 1969. március 12. (XXVI).

⁴⁶ Tácsi László: *Válaszúton – A helyes iskola- és pályaválasztás szempontjai*. Szabad Szó 1969. március 19. (XXVI).

⁴⁷ **Szülők írják. Szabad Szó, Család és iskola*, 1970. április 24. (XXVII). 3.

„Visszhang”, amelyben Radu Petru, a Temes megyei főtanfelügyelő és a dettai Városi Néptanács Végrehajtó Bizottsága reagál a korábban megjelent *Fegyelem – a munka ábécéje* című cikkre.⁴⁸

Létezett még a „Fiatalokról fiataloknak” című oldalon egy névtelen, de rendszeres, keretben megjelenő felhívás, amely olvasói véleményekre várt azzal kapcsolatban, hogy ki legyen a rovat soron következő vendége. Bár az ifjúsági oldal csak a felhívást közölte, a témával kapcsolatos leveleket, javaslatokat nem, idesorolom ezt is a levelező-rovatok közé, hiszen egyértelmű, hogy levelek érkeztek a témában, mert az ifjúsági oldalnak minden hónapban volt meghívott vendége, aki a szerkesztőségre is ellátogatott olvasó-találkozóra, és akiről az éppen aktuális kiadványban olvasni lehetett – pl. Mandics György volt a „Fiatalokról fiataloknak” a vendége 1971. május 27-én.⁴⁹ (Tehát ez esetben nem a levelezés maga, hanem annak következménye olvasható.) Érdekesség, hogy éppen Mandics György lesz az, aki tizenhét év múlva a Vajda Sándor szerkesztette „Fiatalok” hasábjain „Levelet kaptunk, levelet várunk” fejléc alatt kezdő tollforgatók alkotásait véleményezi.⁵⁰

Rendhagyó, nem rovatszerű az a két levél sem, amelyet a Napsugár, illetve a Szivárvány szerkesztősége közöl a Szabad Szóban és annak folytatásában, a Temesvári Új Szóban. Három, szülőkhöz és pedagógusokhoz intézett felhívásról van szó az előfizetések gyarapításának érdekében.⁵¹

Ezek a levelezőrovatok, illetve a bennük megjelenő írások főként tudósító jellegűek voltak. Egyik „Diákpostában” ez konkrétan meg is fogalmazódik: „[...] továbbra is várjuk a beszámolókat, a tudósító nevének feltüntetésével.”⁵² Felmerül az igény ennek a jelenségnek az indoklására, hiszen az olvasói levél mint olyan dialogizáló jellegének köszönhetően rendszerint a kapcsolattartás szövegtípusa. Az Ulla Fix lipcsei nyelvész-kutató által idézett jogi meghatározás szerint az olvasói levél a nyilvános vita egyik eszköze, ezáltal járul hozzá a közvélemény alakításához.⁵³ Mivel az egysíkú szocialista politikai rendszerben ennek a funkciónak a betöltésére sem szükség, sem lehetőség nem volt, ez a szövegforma átalakult, hagyományos információ és véleményformáló jellegét elvesztette, helyette értékközvetítő szerepet vállalt, így alkalmazkodva a társadalmi körülményekhez, az olvasók szükségleteihez.

Ulla Fix foglalkozott az olvasói levelek funkcióival, formáival és stratégiáival totalitarista rendszerekkel belül, és azt állapította meg, hogy ez az értékterjesztés ilyen esetben főként egy uralkodó instanciára, legtöbbször a Párt szemszögéből valósul meg.⁵⁴ A Szabad Szó dicséretére váljon, hogy ez róla nem mondható el. Érvelhetünk azzal, hogy diákpostáról, ezen belül is kisebbségi diákpostáról van szó, esetleg mondhatjuk, hogy csak részben szól az olvasói levelek beiktatása a pártpropaganda terjesztéséről, hiszen ennek megvannak az egyéb sajátos formái a lapon belül (címlapon szereplő cikkek, kongresszusbeszámolók, különoldalak politikai

⁴⁸ *Visszhang. Szabad Szó, *Család és iskola*, 1970. október 30. (XXVII). 3.

⁴⁹ **Az FF vendége: Mandics György*. Szabad Szó, *Fiatalokról fiataloknak*, 1971. május 27. (XXVIII). 3.

⁵⁰ **Levelet kaptunk, levelet várunk*. Szabad Szó, *Fiatalokról fiataloknak*, 1989. április 20. (XLVI). 2.

⁵¹ A Napsugár szerkesztősége, *A Napsugár szerkesztőségének levele*. Szabad Szó, *Család és iskola*, 1971. december 17. (XXVIII). 6; A Napsugár szerkesztősége, *A Napsugár levele szülőkhöz és nevelőkhöz*. = Szabad Szó, *Család és iskola*, 1973. december 14. (XXX). 4; Farkas János főszerkesztő, *Kedves szülők, kedves pedagógus kollegák!* Temesvári Új Szó, *Család és iskola*, 1990. június 22. (II). 2.

⁵² *Diákposta. Szabad Szó, *Oktatás-nevelés*, 1983. november 5. (XL). 2.

⁵³ Ulla Fix: *Leserbriefe. Öffentliche politische Debatte „im Kleinen”*. Ulla Fix: *Sprache, Sprachgebrauch und Diskurse in der DDR: Ausgewählte Aufsätze*, Frank und Timme, Berlin 2014. 266.

⁵⁴ Uo. 268.

évfordulókra, ifjúsági vonatkozásban is, pl. pioníroldalak formájában). Ami propaganda az olvasói levelekben a gyermek-, ifjúsági, iskolai oldalakon ezenfelül megtalálható, az csak a cenzúra megtévesztésére szükségszerűen beiktatott, minimális adag kötelező jelenléte. A többi tartalom többnyire a magyar oktatási nyelvű iskolák eseményeiről való beszámoló, annak hirdetője, hogy vannak magyar iskolák és magyar diákok, illetve diáktevékenységek – a magyar kultúra értékeinek példamutatás általi megőrzésének céljával.

Az értékközvetítő szerepen kívül van ezeknek a leveleknek még egy meghatározó sajátosságuk: identitásformáló, önigazoló szerepet is betöltenek. Fontosnak bizonyul a magyar nyelven tanuló gyerekek név szerinti megemlézése is, ezzel kiegészítve az „Akiket bemutatunk” és a későbbi „Elindultak szeptemberben” fényképes diákbemutató sorozatokat. Az „Oktatás – nevelés” 1983. március 12-i kiadásában például Papp Csaba igazfalvi harmadik osztályos tanuló a Lugosi Népi Művészeti Iskola szülőfalujába kihelyezett hegedű-osztályának tevékenységéről számol be, hangsúlyozva, hogy ez kiváló lehetőség arra – a hegedülni tanulás mellett –, „hogya sok szép magyar népdalt elsajátítsanak”.⁵⁵ Vagy a „Család és iskolá”-ban megjelenő „Cs&I Postájá”-ban Szabó Rozália tanárnő a Dumbraván, Nagy János tanító bácsi által meghonosított, immár hagyománnyá vált tízévesek ünnepéről tudósít. A levél felsorolja az ünnepelt tanulók és a köszöntésükre verset mondó diáktársaik nevét.⁵⁶

Ezek a közlések legtöbbször nem szó szerinti idézetek. A társadalmi-politikai viszonyokból, a célcsoportból és a helytakarékossági elvből is következik, hogy a megjelenő levelek átestek egy szerkesztői válogatáson, alávették őket egy bizonyos rendezési elvnek, és szükség szerint átfogalmazták, lerövidítették őket. Ezt a jelenséget Ulla Fix az olvasói levelek „megrendezett-ségének” nevezi.⁵⁷ Mégis, e konstruáltság ellenére is volt és van értéke ezeknek a szövegeknek, mert a kornak, ezen belül az újságnak az anyanyelv megőrzéséért folytatott küzdelmét vetítik elénk.

Amint a Marius Koity archívumában fennmaradt levelek vizsgálatakor láttuk, létezett ezeknek a leveleknek két ún. párhuzamos élete: a tulajdonképpeni levélváltás(ok) az olvasók és a szerkesztő között, illetve a megjelent szövegek valósága. Érdekes lett volna egy ilyen párhuzamot kutatói szemmel a Szabad Szóhoz beérkezett olvasói levelek kapcsán is megfigyelni, de sajnos sem a szerkesztőség adattárában, sem magántulajdonban nem maradtak fenn olvasói levelek a forradalom előtti időszakból. „Az olvasói levelekről pontos nyilvántartásunk volt. Sajnos ez eltűnt, több más dokumentummal együtt, 1990-ben. Annyit mondhatok, hogy minden levélre válaszoltunk. A rovszerkesztők javasolták közlésre az érdekesebb, jobb írásokat”⁵⁸ – emlékszik vissza Pongrácz P. Mária. A Marius Koity jóvoltából fennmaradt, az NBZ *Treffpunkt* rovatához intézett olvasói levelek ma már valóságos kuriózumnak számítanak a tudományos kutatásban.

Ulla Fix osztályozási kritériumokat állít fel, és ezek alapján foglalja össze az olvasói levelek tipológiáját.⁵⁹ Eszerint öt csoportba oszthatóak a levél típusok, létezik: 1. kritikus, vádoló, egyetértő vagy önkifejező levél, 2. újságmegszólító, más olvasót megszólító, a nyilvánosságnak üzenő levél, 3. tárgyaló-vitatkozó, érvelő, leíró, elmesélő levél, 4. politikai, közösségi, sport,

⁵⁵ *Diákposta*. Szabad Szó, *Oktatás-nevelés*, 1983. március 12. (XL). 2.

⁵⁶ Szabó Rozália: *Tízévesek ünnepe*. *Diákposta*. Szabad Szó, *Család és iskola*, 1989. március 9. (XLVI). 2.

⁵⁷ „Inszeniertheit der Leserbriefe”. Ulla Fix, 269.

⁵⁸ Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében, 3.

⁵⁹ Ulla Fix, 271–272.

kulturális stb. témájú levelek, 5. újságcikkekre, más olvasói levélre, politikus nyilatkozatára reagáló, illetve semmilyen intertextuális hivatkozással nem rendelkező levél. Ulla Fix megjegyzi, hogy az elbeszélő, narratív olvasói levelek a legritkébbak,⁶⁰ a Szabad Szó gyermek-, ifjúsági- és iskolai oldalainak levelező rovataiban azonban ezzel a típusú levéllel találkozunk leggyakrabban, a már említett identitás- és anyanyelvőrző okok miatt. A többi kategória levéltípusaiból a következők gyakoribbak a vizsgáltak között: az önkifejező, a nyilvánosságnak üzenő, kulturális tematikájú és intertextuális hivatkozásokkal nem rendelkező levelek.

Az, hogy az olvasókkal való kapcsolattartás a Neue Banater Zeitung és Szabad Szó esetében nem csak az újság hasábjain keresztül valósult meg, egy olyan élő kommunikációs platformot teremtett a kiadványok és a célcsoportok között, amely elősegítette a közösségi értékek megtartását felerősítvén azokat és amely a mai posztkommunista és facebook uralta létben teljességgel elképzelhetetlen lenne.

Letters from Readers in the Newspapers Neue Banater Zeitung and Szabad Szó from Timișoara

Keywords: letters from readers, Neue Banater Zeitung, Treffpunkt, Szabad Szó.

The study reflects on letters from readers in general and after a theoretical introduction follows the processing of letters written to the youth page *Treffpunkt* of the newspaper *Neue Banater Zeitung* and analyses columns for children, youth and family of the newspaper *Szabad Szó*.

As a result, the comparative study found that liaising with readers took place not only through the pages of the analyzed newspapers, but there was also a living communicative platform between publications and target audience, which has helped preserve social values in a way that in today's post-communist reality, dominated by Facebook, would be completely unimaginable.

⁶⁰ Fix, 272.

Demeter Zsuzsa

Szandra May a hóhullásban. Kinde Annamária költészete

Neve is van: Nagyvárad – bevezető helyett

Miközben újra és újra átolvasom, lapozgatom Kinde Annamária versesköteteit, nem tudok szabadulni attól a félelmetől, hogy Kinde verseiről, költészetének egészéről csak és kizárólag olyasvalaki írhat érdemben, aki maga is nagyváradi. Olyasvalaki, aki tisztában van azzal, mit is jelentett és jelent ma, a kulturálisan többpólusú Erdélyben Nagyvárad szellemisége, kulturális miliője, azaz aki nemcsak fogalmi szinten tudja leírni, mi is az a váradiság, hanem ez a fajta – jobb híján nevezük így – öntudat hozzátartozik egész lényéhez, érzi és érti ennek a szellemiségnek minden apró részletét. Ha ugyanis szeretnénk bejárni azokat a képzeletbeli tereket/helyeket/kerteket/tengereket (és a sort még folytathatnánk), amelyeket Kinde Annamária a versei által megteremtett, s ahol hősei bolyongnak, keresnek, szeretnek és szenvednek, óhatatlanul elébünk bukkan egy város, ami nem cserélhető fel semmi mással, amely minden fikció ellenére referenciálisan jól lokalizálható. Várad ugyanis az a hely Kinde Annamária mint költő, mint publicista, mint ember számára, amely mindig visszafogadta, amelytől nem lehetett sokáig távol lenni, s amelyről utolsó versei egyikében is megemlékezik; azzal definiálja magát, még akkor is, ha ez a város néha hálátlan is volt vele szemben: „Nem tudom, hogy én mit láthatok / Váradon melynek leánya vagyok. / Még nem tudom, onnan hova megyek. / Kérem, az istenek segítsenek” – olvassuk a Másik K versei utolsóelőtti versében. Várad, amely, minden vélt és valós provincializmusa ellenére szellemi otthon, biztos hátteret jelentett, s amelynek kulturális életében tevékenyen részt vett maga a szerző is.

Mit tudhatok tehát én, székelyföldiként, a Kinde által vagy Kindét megtagadó város, Kolozsvár lakójaként,¹ én, aki soha nem éltem ott, aki nem érti és nem érzi a váradiság lényegét, erről a városról, mennyire tudok erről a költészetéről, amelynek lételeme ez a város, érdemben írni? Avagy másként fogalmazva meg a kérdést – lehet-e Kinde költészetéről úgy írni, hogy az egyik legfontosabb elemét csak érteni véljük, de megismerni igazán soha?

Fogadtassék hát el tőlem: az értelmezésnek, jelen esetben a Kinde Annamária költészetéről kialakult benyomásaimnak, észrevételeimnek csak annyiban sikerült ezt a váradiságot megragadnia, amennyiben ez a kilenc-kötetnyi vers egy ismeretlen, idegen átutazót eligazít a városban.

Demeter Zsuzsa (1977) – irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, PhD, Helikon, Kolozsvár, aszusz@yahoo.com

Részlet egy készülő Kinde-monográfiából. A tanulmány az NKA Szépirodalom és Ismeretterjesztő Kollégiuma Schöpflin Aladár kritikái ösztöndíjának támogatásával készült (NKA 2007/N7220)

¹ Kinde ezt az élményét meg is verseli *Kolozsvár nem szeret, vagy ki tudja* című művében: „Hogy mért nem szerethet Kolozsvár, / nem tudja azt, csak Orbán János / Dénes, meg a többi titánok: / zsoltok, endrék, atilák, lászlók / zoltánok, ferencek, egyéb fejedelmek, / lajosok, imrék, gézák, más királyok”.

Az utcák-terek neveit ismerem ugyan, vacsoráztam Szandra Mayjel és Tom Vanguard-ral, a májusi havazást azonban csak történeteikből ismerem.

Az alábbiakban tehát ennek a lírai történetlőbe font költészetnek egyfajta külső, ámde mégis velejéig szubjektív olvasatát kínálok – Kinde verseit olvasva mindig egy picit peremterületen járunk, az idő és a tér határán, ahol nincsenek világos kontúrokkal elkülöníthető idősíkok, a tér is kozmikusná növekszik, másképp nem fér el benne az az így is túlcorduló magány, amely ennek a költészetnek talán a legfontosabb ismertetőjegye. De ahhoz, hogy – még ha a pályaszélről is – követni tudjam ennek a költészetnek a sodrását, lépésről lépésre, kötetről kötetre kellett haladnom. Másként eltévedtem volna az elágazó ösvények kertjében, s nem lett volna, Kindével szólva, „megélhető a fontos üzenet.”

„Vajon megérik-e a versek, ha meghal egy költő?”

A Kinde-versek értelmezésének másik sarokköve az immár lezárt életmüként való olvasás mikéntje – minden tragikumával együtt. Hiszen másként olvastuk Kinde verseit megjelenésükkor, még a költő életében, s más hangsúlyt kaptak a szavak, más értelmet nyertek a mondatok Kinde halála után. De azt hiszem, nem tudok egyetérteni Papp Sándor Zsigmonddal, amikor Kinde-nekrológiában azt állította, a gyász zörejeinek múltával saját súlyával és nyomatékával fog hatni a kindei vers.²

Mert, számomra legalábbis, épp a halál ténye nyomatékosítja és írja át a versek olvasatát, s az egy-másfél éves távlat nem elég hosszú idő ahhoz, hogy szabadulni tudjak ettől a tragikumtól, vagy ahogy Papp Sándor Zsigmond fogalmaz, a gyász zörejétől. Főként azért nem, mert maguk a Kinde-versek sem engednek szabadulni, folyamatosan ott lebeg a versek fölött a lét elviselhetetlen tragikuma. A halál árnyékának nézőpontja nemcsak az utolsó kötet verseiben érvényesül, markánsan jelen van már Kinde induló kötetében is (*A hiúzok természetéről*, 1997). Ugyanakkor épp a tragikus lezárság ténye lesz az, ami arra kényszerít: az életművet egyben lássam, egy konstrukcióként olvassam, s megpróbáljak felfedni valamiféle lírai narrációt, amelyre ezek a kötetek, versek felfűzhetők: kapcsolatot keressek motívumok, műfajok, versformák mentén, párbeszédbe elegyítsem a más-más kötetekbe zárt verseket egymással, hogy valahogy egybe tudjam fogni ezt a költészetet. S valljuk be, lírai narrációt találni nem olyan nehéz ezekben a kötetekben, a két, kötetről kötetre egyre világosabb kontúrokat elnyerő altergő, Szandra May és Tom Vanguard sorsa, vágyai, életük kiolvashatók a szövegekből – csak ahhoz, hogy pontosabb képet is kapjunk kilétükről, végig kell olvasni Kinde egész költészetét. Ugyanez érvényes Kinde motívumaira, kép- és formavilágára is. Mert mint ahogy az egyes kötetek kapcsán, úgy a teljes egészet nézve is kijelenthető: inkább részeit, darabjait látjuk ennek a költészetnek, mintsem a nagykompozíciót, inkább az elágazó ösvényeket, mint magát a keretet. Ezért van létjogosultsága ennek a tragikusan félbe maradt és lezárt életmű értékelésének, hiszen a kritika mindeddig csak részleteit látta ennek a munkásságnak, s azt sem értékelte úgy, ahogyan esetleg érdemes lett volna; ezért érthette Kinde egyik-másik verseskötetét az a vád,

² „De most, hogy lassan elfoglalják helyüket a szavak, hogy mozdíthatatlanul maradnak a papíron, mint akiket végképp cserbenhagytak, így most már magukért kell kiállniuk, most már egészen másként olvasható. A halál eleinte súlyt és nyomatékot ad minden utalásnak, jajszónak, mindent odaolvasunk, ami most még csak a gyász zörejei, de lassan majd ez is elszivárog, s akkor már tényleg csak a saját súlyuk és saját nyomatékuk marad.” Papp Sándor Zsigmond: *Veszteségeink*. www.maszol.ro 2014. január 7.

hogy sokélú, sokarcú, túlságosan heterogén ahhoz, hogy bármiféle egységes kép kikerekedjen belőle, hogy motívumrendszere túlságosan zárt ahhoz, hogy értelmezni lehessen. Ha viszont vesszük a fáradságot, s megpróbáljuk összerakni ezt a sokfelé ágazó, motívumokban tobzódó költszetet, akkor a végső, sok apró részletből összeálló kép semmi mással össze nem téveszthető költszetet tükröz, amelynek megvannak a maga belső törvényszerűségei, a teljes életművön végighúzó motívikája, láthatjuk a főszereplők sorsának alakulását, szabadságkeresésüknek eredményét – s ezt a végső képet a gyász zöreijének hangjai nem módosítják lényegesen, csupán csak hitelesítik. És ennél többet költő és versei, azt hiszem, nem is kívánhatnának.

Hétköznapi antológia – hétköznapi nemzedék

Ennek az egész életműre reflektáló – akár tragikusnak is mondható – perspektívának több pontját is kijelölhetjük. Beszélni kell mindenekelőtt Kinde Annamária helyéről a magyar irodalomban, a kritika ugyanis mindig csak az egyes kötetek értékelésére szorítkozott, és nem jelölte ki azokat a költészettörténeti, műfaji, motívikus hagyományokat, amelyek révén a Kinde-költszet megfogható, kapcsolható. A filozofikus, elégikus, néhol rezignált hangvétel, a versek motívumkészlete és tematikája, versformái e költészet lényegi vonásai egyértelműen jelzik azt a költészeti hagyományt, amelybe Kinde Annamária versei besorolhatók (Király László, Lászlóffy Aladár, Farkas Árpád, Ferenczes István költészetével rokonítható például a kindei költészet, az idézetek sorai fel-felbukkannak Kinde szövegeiben is).

E költészet töredezettséget már Kinde első kötetei kapcsán is megemlítette az igencsak szórványosan jelentkező kritika. Azt ugyanis nem lehet állítani, hogy az 1996-ban kötettel jelentkező szerzőt nagyon elkényeztették volna a kritikusok. Első kötetéről mindössze Balázs Imre József értekezik hosszabban³ – kérdés persze, mi az oka, hogy Kinde első kötete ennyire visszhang nélkül maradt. Okot számtalant találhatunk – a kilencvenes évek közepe az Orbán János Dénesékkal elinduló transzközép irodalomnak a terepe, a kolozsvári centrumú transzközép irodalomnak már akkor megvoltak a jól azonosítható figurái, arcélei, nem beszélve a célzottan másat, másként mondani akaró nyelvezetéről. Kinde első kötete ilyen értelemben rosszor jelenik meg, sem generációban, sem nyelvezetben nem tartozik ehhez a nemzedékhez. De mindez még nem ad magyarázatot arra, hogy további kötetei miért nem érdeklik a tágabb olvasóközönséget. A kötetenként egy-két kritikai reflexió, az utolsót leszámítva, talán hozzájárulhatott ahhoz is, miként látta Kinde az erdélyi és az összmagyar irodalmi prérít, miért hivatkozott mindig Kukorelly egyik előadására, amelyben azt boncolgatta, milyen kőkemény szabályok uralkodnak a kortárs magyar irodalom berkeiben. S talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, Kinde miért nem lát 2013-ban, nem sokkal halála előtt „erdélyi íróársadalmat”. De tegyük hozzá rögvést – Kinde általában erdélyi irodalomról beszél, annak kereteiben képzelel el költői boldogulását, az erdélyi irodalom viszonyrendszere és működésképtelensége érdekli, bosszantja. Jelzésértékű lehet például az Erdélyi Magyar Írók Ligájába való belépése, az első pár, Zetelakán tartott táborban való aktív részvétele, majd kilépése az E-MÍL-ből, amely nem váltotta be az írószervezethez fűzött elképzeléseit.

A kortárs irodalomtörténet-írás nem csupán Kinde költészetét nem kísérte kellő figyelemmel, bizonytalanság mutatkozik Kinde helyének kijelölésében is. Elek Tibor egyik mérvadó, a

³ Balázs Imre József: *A hiúzok nem háziállatok. Kinde Annamária: A hiúzok természetéről című kötetéről*. Látó, 1997, április., VII. évf. 4. sz.

határon túli/erdélyi/összmagyar irodalom kérdéseit boncoló tanulmányában, amelyben egyébként az összmagyar irodalom megnevezés mellett teszi le a voksot, Kinde Annamária költészetét a harmadik Forrás-nemzedék köréhez sorolja, még akkor is, ha Kinde kötetei időben egybeesnek a transzközép irodalom elindulásával és kibontakozásával.⁴ Elek tanulmánya – azon túlmenően, hogy a '90 után Erdélyben elinduló irodalomról készít valamiféle, az összmagyar irodalomba ágyazott, annak keretei között értékelt látéletet – Kinde költészetét a Helyőrség-műhely mellett, azzal párhuzamosan kialakuló életutak közé sorolja, így kerül egymás mellé Jánk Károly, Demény Péter, Balázs Imre József, Nagyálmos Ildikó, Benő Attila vagy Kelemen Hunor debütálása, mint olyanoké, akik más-más műhelyekben, a hang- és kánonalakító transzközép melletti műhelyekből indultak, s így próbáltak egyéni értékeket teremtő fiatal lírikusi pályákat befutni.

Kérdés persze, mennyire helytálló Kinde Annamária költészetét a harmadik Forrás-nemzedék kötelékébe illeszteni, bár tény, hogy szerzőnk első kötetét a Mentor Kiadónak a Kritériontól átöröklött Forrás sorozat részeként publikálja, de ugyanebben a sorozatban jelenik meg például 1998-ban Balázs Imre József *Ismét másnap* című kötet is, mégsem soroljuk a szerzőt a harmadik Forrás-nemzedékhez.⁵ Amúgy Elek Tibor besorolására hivatkozik Balázs Imre József is, de már finomít álláspontján: Kinde költészetét a *Neoavantgárd, későmodern posztmodern beszédmodok a közép-nemzedék költészetében* alfejezetben tárgyalja, s a Gittai István szerkesztette *Váradynok* köré szerveződő csoportba helyezi el költészetét. Mint Balázs Imre József megjegyzi, Kinde „bár korosztályát tekintve szintén a »harmadik Forrás-nemzedék«-hez kötődhetne, csak későn, a kilencvenes évek második felében jelentkezett önálló kötetel. Verseit visszatérő képi motívumok vagy a fel-felbukkanó ironia szervezik összefüggő ciklusokká, harmadik köteté Szandra May-verseiben arra a dalszerű regiszterre bukkan rá, amelyben talán leginkább otthonosan mozognak szövegei.”⁶ Láthatjuk hát, Balázs Imre afféle köztes megoldást választ, átveszi Elek Tibortól a „harmadik Forrás-nemzedék” megjelölést, mert korosztály szempontjából valóban oda tartozna, s a közép-nemzedék beszédmódját véli felismerni Kinde költészetében, meghatározónak a

⁴ „[...] a kora szerint igazából a Forrás harmadik nemzedékéhez tartozó nagyváradi Kinde Annamária is saját, másokéval alig érintkező úton jár a szintén a kilencvenes évek második felétől sorjázó kötetekben (*A hiúzok természetéről*, 1996; *Egy másik arc*, 1999; *Szandra May kertje*, 2002; *Szandra May a sivatagban*, 2004; *Mondhatatlan*, 2006; *Rózsavér*, 2009), egyre szebb, pontosabb, de könyörtelenebb ítéleteket formázva a világról s a benne bukdácsoló emberről.” Elek Tibor: *Lírai kötelékben és magánutakon Erdélyben*. <http://www.barkaonline.hu/tarca/1384-elek-tibor-tanulmánya>

⁵ Tanulmányomban Kinde költészetéről mint az erdélyi irodalom egyik markáns hangjáról beszélek. S noha igazat adok Elek Tibornak, hogy a határon túli magyar irodalmat nem szabad elkülöníteni az összmagyar irodalomtól, de ha szükségesnek látjuk, egészítjük ki az Erdélyben születő, Erdélyben létező magyar irodalommal, erdélyi származású magyar alkotókkal – mégis úgy vélem, Kinde szellemi elődöket, mestereket, lírájának rokon hangjait s nem melleleg mindennapi, a közéleti költészetének gócpontjait épp az erdélyiség, az Erdélyben szerveződő irodalmi, társadalmi, politikai holdudvar jelölje ki, s ezért indokolt az erélyi jelző, amikor a költészetéről beszélek. Nem beszélek arról, hogy költészete a magyarországi író-olvasó közönség számára jószerével ismeretlen maradt, alig találni magyarországi folyóiratban megjelent kritikát kötetéről. Neve, ha felbukkan, olyan alkotók tanulmányaiban bukkan fel, akik jól ismerik az erdélyi irodalmat. Ennek az erdélyi jelzőnek a használatát indokolja Balázs Imre József is, s szerinte „ez csupán egy plusz téma-lehetőséget jelent számára. Az erdélyi magyar költészet fogalma mára tehát egyszerű földrajzi behatárolást hordoz magában. Egy másik megközelítési lehetőség, amely az ezredfordulón is tarthatónak tűnik, befogadésméleti érvekre vezethető vissza: a magyar irodalom hagyományos szerkezete gyakran városokként vagy régióként is eltér. Hatástörténeti kutatások egyértelműen kimutatnák például, hogy jelenleg Tózsér Árpád felvidéki vagy Szilágyi Domokos erdélyi hatása sokkal erősebb egy-egy másodvonalbeli pesti költőnél, míg azok esetleg saját régiójukban sokkal ismertebbek. [...] lehetővé válik [ti. ezzel a behatárolással, D. Zs.], hogy az erdélyi költészet történetileg markánsan elkülönülő (transzszilvanista, avantgárd, neoklasszicista, neoavantgárd, posztmodern stb.) irányzatai révén íródjék le.” *Ezredfordulás körkép az erdélyi magyar költészetéről*. = *Mint egy úszó színház*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2005. 92–101; 92.

⁶ Balázs Imre József: *i. m.* 99.

regionális, Partiumhoz, Váradhoz kötődő entitását tartja, s így kerülnek egymás mellé, afféle regionális nemzedékként a 22 költőt felsorakoztató váradykonos szerzők.

Ha megnézzük az 1979-ben Ágoston Vilmos által szerkesztett, a harmadik Forrás-nemzedék tagjait közlő *Kimaradt szó* című antológia névsorát,⁷ el lehet töprengeni azon, mennyire tartozott Kinde ehhez a szerzői körhöz. Az antológiának, már megjelenése idején is azt róttá fel a kritika, hogy túlságosan egyhangú, illetve hogy szerzői jóval markánsabb közös jegyekkel rendelkeznek, mint a korábbi két nemzedéki antológia (a *Vitorla-ének* és a *Varázslataink*) szerzői.⁸ Ágoston jellemzése, mely szerint a kötetben az új költőnemzedék azon tagjai kaptak teret, akik „formabontással és képverssel, a valóság ironikus tagadásával, neoavantgardista módra szürrealis és abszurd-groteszk kísérletezésekkel” hívják fel magukra a figyelmet – ez a megközelítés akár már Kinde első kötetére is jellemző lehet, de mégis Kinde hangja, amennyiben bekerült volna ebbe a kötetbe, nem simult volna bele a kötet egészébe.

Ágoston az antológia bevezetőjében két terminus technicusszal, a pátozzsal és a paradoxonnal írja körül az antológia szerzőit, mint amelyekből a fiatal költészet nagyon sok lényeges vonása levezethető, s amelyekhez az antológia szerzői így vagy úgy, elutasítással, tagadással, iróniával és abszurdal, de valamiképp viszonyultak. Kérdés, hogy az említett fogalmak a mindenkori fiatal költészetre vagy csak az antológia szövegeire értendők, hiszen a pátosz és a paradoxon, az ezekhez való viszonyulás Kinde költészetének is sajátja.

De hogy Kinde miért nem tartozik mégsem ehhez az írói csoportosuláshoz, azt talán Markó Béla fogalmazta meg a legtalálóbban már említett tanulmányában: ami ezeket a fiatal szerzőket megkülönbözteti a korábbi szürrealizmus, expresszionizmus képviselőitől, vagy másképp, ami összekovácsolja, nemzedékké formálja őket, az szerinte abban a lényeges különbségben ragadható meg, amely nem szól másról, mint „olyan *egyedi* formák kereséséről, amelyek egyszerűségüknél fogva semmi másra nem használhatók, nem telíthetők más, ellentétes tartalmakkal, és így minden manipulatív szándék számára használhatatlanok. Nem véletlen, hogy az antológia költői a szertartások, a látszatok, a cirkusz, a szakrálisá magasztosult viszonyrendszerek lebontásával és széttroncsolásával próbálkoznak újból és újból, és ehhez természetesen nem a pátoszra (kutyaharapást szórével?), hanem az iróniára, a groteszkre támaszkodnak.”⁹ Kritikájában ugyan Markó épp a megtagadott pátoszt véli a kötet uralkodó jegyének, de ez lényegében nem változtat azon, hogy Kinde első kötetének formavilága, a világ és én közti viszonyrendszer, a költői világ elemei sokkal halkabb, ha úgy tetszik, konzervatívabb felütéssel bír.

S talán nem véletlen, hogy az Igaz Szóban debütáló, Székely Jánossal levelező Kinde végül az *Alapművelet*¹⁰ című, Markó Béla szerkesztette versgyűjteményben, majd a Mózes Attila által

⁷ Cselényi Béla, Bréda Ferenc, Balázs F. Attila, Bíró László Ferenc, Hunyadi Mátyás, Ferencz Imre, Visky András, Vass Levente, Mánya Zita, S. István János, Körössi P. József, Adonyi Nagy Mária, Gagy József, Veress Gerzson, Pethő László, Palotás Dezső, Sütő István, Zudor János, Beke Mihály András, Horváth Levente. Ágoston Vilmos: *Kimaradt szó. Fiatal költők antológiája*. Kriterion, Buk. 1979.

⁸ Markó Béla: „estéknént összegyűltünk” (*A Kimaradt Szó antológiáról*). = *Az erdélyi macska. Széplíratutírai utazások 1978–1994*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999 155–158; 156.

⁹ Markó: *i. m.* 156.

¹⁰ *Fiatal költők antológiája*, 1750 példányban jelent meg 1985-ben a Kriterionnál Bukarestben. Az alábbi szerzők kaptak helyet benne: Molnár Vilmos, Panek József, B. Kiss Botond, Jakabffy Tamás, Beke Sándor, Balogh P. Ferenc, Mészely József, Szabó Edit, Majla Sándor, Kinde Annamária, Vitus K. György, Molnár Ferenc Péter, Horváth Alpár, Medgyesi Emese, Sall László, Panek Sándor, Nagy Zoltán, Csizsár László, Balázs Tibor, Barabás Zoltán, Szűcs László, Dénes László, Egyed Emese, Farkas Antal, Tompa Gábor. Igen tanulságos harminc év távlatából megnézni, az irodalmi rostán ezen szerzők közül kik hullottak ki, kinek a nevét jegyzi ma az irodalomtörténet.

szerkesztett *Ajtók*¹¹ című válogatásban találja meg nemzedéktársait, ezt a megjelenést tekinthetjük az első kötet előszobájának, melyet 1988-ra állít össze. Ha megnézzük az *Alapművelet* szerzőit, több olyan névre is bukkanhatunk, amelyekkel Kinde már inkább közösséget tud vállalni, többen közülük a későbbi pályája során munka- és sorstársai is lesznek. Mint az antológia szerkesztője bevezetőjében elmondja, az *Alapművelet* szerzőit kizárólag csak úgy lehet egy nemzedéknek tekinteni, ha nem korosztályt értünk alatta, „hanem egyazon, persze évekig eltartó, irodalomtörténeti pillanatban jelentkezők seregét. A forgalmas útszakaszon tolongás, cammogás, rohanás, túlkölés, koccanás, szabálytalan előzés, rendőrsípok, piros lámpák, zöld hullám... És az együttzáguldás később már megismételhetetlen eufóriája. Ilyen irodalomtörténeti pillanatot élünk-e éppen, jelentkezett-e, elindult-e egy ilyen nemzedék, érezni-e most az együtt gondolkodás olyan ritka örömét? [...] Nos, hadd legyen az antológia-szerkesztő a szokásosnál szkeptikusabb: majdnem bizonyos, hogy az itt következő versekből nem teltt vásárnapi, csak hétköznapi antológiára. Olyanra, amilyent nem hét szűk esztendő múltával, vagy hét bő esztendőkre visszatekintve, hanem szinte minden évben ki lehetne és ki is kellene adni. A válogatás fiatal, vagy már nem is olyan fiatal szerzői sokfélék, sok verstípussal, sok versformával próbálkoznak, nem érződik szövegeiken az egyetlen, éppen aktuális esztétikai újdonság terrorja, s ez nem »jó«, nem »sikkes«, nem »fiatalos«, nem antológiaszerű [...] A nagy közös arc, a nagy közös póz, a nagy közös program nehezen körvonalazható ezekből a versekből, és lehet, hogy nem is létezik ilyesmi. Ha csak... Ha csak nem éppen az alternatív gondolkodás, a sokféle tapogatózó, tehát sokféle értéket elismerő tolerancia a legfőbb jellemzőjük.”¹²

Kinde négy versével szerepel az antológiában (*Fiók, Zászló, Földszint, B. társaság*), s mint Egyed Emese egy 2014-es Kinde-tanulmányában megjegyzi: „Az ideálokat félti, siratja, a megalkuvás árnyaival hadakozik; párbeszéd (kezdeményezése) valamennyi verse a hiányról, érvelőn, majd áradón, a létről elidegenedetten, a társadalomról szkeptikusan, cinikusan, a lelkiismeret dolgairól személyes kétségbeeséssel.”¹³ Ugyanerről a széksziszról beszél a kötet szerkesztője is bevezetőjében: „Kinde Annamária vagy Vitus K. György (s bár nem ennyire hangsúlyosan, Balogh P. Ferenc is) egy kisközösségi álomvilágra – s együttlétre – reflektál kesernyés iróniával és mégis érzelmesen.”¹⁴ S ezennel máris kijelöltük a kindei költészet első alapkövét, amelyre kilenc kötete során végig épít a szerző, széksziszze mindvégig megmarad, iróniája kötetről kötetre fokozódik, a világ látásának és láttatásának egyik fő eszköze lesz.

Biztató nyitottság és sokarcúság, mi-tudat helyett én-tudat, a többes szám első személy helyett az egyes szám első személy dominanciája jellemzi a szerkesztő szerint ennek a hétköznapi nevezett nemzedéknek a verseit, ebben ragadható meg közös jellegük. S ha végignézzük Kinde pályáját, azt látjuk, hogy ez a nemzedéki szerteágazás, heterogenitás, az erdélyi és tágabban az ősszmagyar költészetben elfoglalt helye lényegében nem változik a későbbi évek során sem. Pályája, alkotói, újságírói munkássága Váradhoz kötik, s ebből a nemzedékből

¹¹ *Ajtók. Fiatal prózairók antológiája*. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Mózes Attila. Kriterion, Buk. 1986.

¹² Markó Béla: *Előszó, avagy a boldog postaláda*. = *Alapművelet. Fiatal költők antológiája*. Válogatta, az előszót írta, az életrajzi jegyzeteket összeállította Markó Béla. Kriterion, Buk. 1985. 5–9. Idézve innen: Markó Béla: *A boldog postaláda. Előszó a fiatal költők Alapművelet című antológiájához*. = *Az erdélyi macska. Szépliteratúrai utazások 1978–1994*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 1999. 187–191; 187, 189.

¹³ Egyed Emese: „Arcát a lélek felkutatja” – Kinde Annamária verseibe költözött. Helikon, XXV. évf. 2014/3. sz., február 10.

¹⁴ Markó: *i. m.* 189.

értelemszerűen is azokkal ápol szorosabb, úgymond nemzedékibb viszonyt, akik maguk is Váradon élnek, akikkel közösen alakítják a váradi kulturális életet. Amikor a bevezetőben azt írtam, hogy a váradiság mint fogalom, mint élet- és költészetalakító tényező, akkor ebben talán az is benne rejlik, hogy a váradiság nemzedékiséget is jelöl, amelyhez azok az alkotók tartoznak, akik részesei ennek a szellemiségnek, akik a nyelv által próbálják megragadni ennek a váradiságnak a lényegét. Azt tehát leszögezhetjük, hogy Kinde helyét nem a harmadik Forrás-nemzedék tájékán, sokkal inkább a Markó szerkesztette antológiászerzők társaságában kell kijelölnünk, amelyhez még hozzájárulnak Várad kulturális vonzáskörébe szerveződő írói generációk is – s valahol ennek a kettőnek a keresztszertében kell Kinde költészetének helyét kijelölnünk. Maga Kinde is nem egy interjúban kiemeli az *Alapművelet* című antológiát – ha a nemzedéki szerepét nem is hangsúlyozza, de a költői indulás, az első kötet szempontjából mindenképp lényegesnek tartja. S ezzel, azt hiszem, az antológia be is töltötte a neki szánt szerepet.

Váradon – A fel nem adható város

Nem véletlen, hogy ha a fentebbi Markó szerkesztette antológia határozatlan kontúrját meg szeretnénk erősíteni, akkor Várad környékén kell keresgelnünk, amely, Ady 1910-es, a Nyugatban közölt szavaival élve – s szimbólumában oly közel Kindéhez – ekként is leírható: „Egy kis Amerika Szmirna tájékára elgondolva: körülbelül ez a város. Levegője vérszagú, mert ez a Vér városa, s olyan volt mindóta.” S ha már Várad és az antológiái városa, akkor feltétlenül meg kell említeni a 2000-ben Nagyváradon, Gittai István szerkesztésében megjelenő *Váradon*, amely 22 Nagyváradhoz kötődő lírikus verseit tartalmazza. Az irodalomtörténeti teher egyébként igencsak nyomasztó lehetett a szerkesztő számára. Mint ahogy Szokolczay Lajos is megemlíti, a „váradiságot” esztétikai élményként közvetítő követelménynek megfelelni ugyanis nem mindennapi feladat: „Hiszen az ott (a városban) lakozás, az oda való visszatérés, akár csak művekkel is, nem (vagy nem mindig) kritériuma – bár segíthetnek a szerencsés véletlenek – a megszólalás milyenségének. Ady, az utolsó magyar pörlő szava és Emőd Tamás irodalmi kabaréjának kuplé-mosolyintása – az írók később Budapestre költöztek – volt a két végpont. S ez is mutatja, hogy milyen széles skálán mozgott a »váradiság« (a vélt vagy valódi »váradiság«) mint lírahang, mint a modern magyar irodalom megeremtését szolgáló eszmény.”¹⁵

Minket azonban jelenleg nem az antológia irodalomtörténeti terhe, színvonala, hanem összetétele, egyáltalán eszmeisége/szellemsége érdekel.¹⁶ Ilyen értelemben a *Váradon* egy jellegzetes, semmi mással fel nem cserélhető város irodalmi lenyomata, amelyben különböző korú, más-más nemzedékekhez, más-más stílusirányzathoz tartozó költők seregszemléje, egy újabb nemzedék Várad-képe. S a váradiság mint olyan ebben az esetben irodalmi, kulturális gyűjtőfogalmat jelöl, s ebbe a kulturális miliőben talál otthonra, váradikonos nemzedék-társakra Kinde Annamária. S ebben a körben jól elfér egymás mellett a rövid ideig Váradon

¹⁵ Szokolczay Lajos: *Váradon. Huszonkét költő antológiája*. Kortárs, 2002. augusztus, <http://www.kortaronline.hu/2002/08/varadykon/9957>

¹⁶ A kötet színvonaláról egyébként Balázs Imre József nincs túl jó véleményel: „összességében inkább hangulatlira benyomását keltik a beválogatott versek – ezen belül természetesen olvashatunk egészen sikerült darabokat, de a közlési színhez inkább alulról közelítő munkákat is.” *A város vére*. = *Uő: Mint egy úszó színház*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2005. 137–139; 138.

lakó Szálínger Balázs, az itt költővé váló, majd csak vissza-visszatérő Kőrössy P. József. Vagy Várad iránti rajongását nem titkoló művész-poéta, Morvay László vagy a Kindével szoros barátságot fenntartó Szücs László és Szőke Mária. A kötetet lapozgatva, olvasgatva érezhetünk rá talán a legjobban arra, melyek is lehetnek ennek a kulturális miliónek, ennek a váradiságnak az ismérvei, még akkor is, ha a különböző nemzedékekhez tartozó költők között a legerősebb öszszetartó szál mégiscsak a vers. Az imént idézett Balázs Imre József-kritika Kindére vonatkozó sorait ugyanakkor érdemes idézni: nemcsak azért, mert Szálínger Balázs mellett Kinde versei képezik azt a bizonyos üde színfoltot – de főként azért is, mert jól jelzik, ha a Kinde-verseket kiragadjuk a kötetek kontextusából, problematikussá válik értelmezhetőségük is. Balázs Imre sorai ugyanakkor jól jelzik Kinde költészetének újabb főbb csapásait, lírai narrációjának átlomlásait is: „Kinde Annamária például azon kevés szerzők egyike a kötetben, aki feszebb, pontosabb dallamot épít ki Szandra May-verseiben. A hangulatlira itt egyfajta dalköltészetté válik, amely hol monológyszerűen, hol beat-dalszerűen nyilatkozik meg. Laza utalásrendszerben egy történet is kialakul a versekből, legalább két szereplővel: Szandra Mayjel és Tom Vanguard-ral. Nem annyira felépített alteregók ezek, mint Kovács András Ferenc vagy Weöres Sándor életrajzaikkal együtt kigondolt »teremtényei«, de nincs is szükség erre: maguk az angolszász hangzású nevek is beindítják azt az utalásrendszert, amelyen belül olvashatók ezek a versek. Ezekhez képest az olyan poénra kihegyezett versek (amilyenekből már Kinde első két kötetében is található volt néhány), mint a *Magyarítás*, a *Nekünk magyar Karácsony* vagy a *Garzonett* sokkal kevésbé működőképeseek.”¹⁷ Hogy mennyire helytálló Balázs Imre József véleménye, az, remélem, a továbbiakban kiderül, mindenesetre szavai jól mutatják a Kinde költészetéről szóló kritikák kifogásait – nem egy közülük kivédhető lenne (ha ez a kritikus feladata), ha kontextusukban néznénk a költeményeket.

Az antológiák sorát zárva – Kinde Annamária már csak hiányával van jelen *Az ugyanaz a föld. Szatmári és partiumi költők antológiája* című válogatásban.¹⁸ (S bizonyos értelemben ezt is tekinthetjük jelzésértékűnek – ha Kinde költészetének egyik legfontosabb eleme a hiány, ennek a hiánynak a megragadása, mi más lehetne az életmű sorsa, mint hiányában felhívni magára a figyelmet.) A 2014-ben napvilágot látott kötetben „tíz fiatal és kevésbé fiatal mai költőt” mutatnak meg a szerkesztők. Nyilván egy antológiának mindig szembesülnie kell a válogatás ódiúmával, hiszen kimaradtak belőle olyanok is, akiknek feltétlenül ott lenne a helyük (mint például Zudor János). Kimaradt belőle Kinde Annamária is – lehet, a felkérés, a kötet kézírata már nem jutott el hozzá. Mint ahogy nem jutott el e táj szülőltjéhez, Borbély Szilárdhoz sem. S ha már főhajtás gyanánt Borbély Szilárd neve bekerül az előszó végére, talán jó lett volna, ha ez a főhajtás Kinde Annamária előtt is megtörtént volna. Mert mint Ágoston Vilmos írja már említett antológiájának bevezetőjében, „a mű értéke önmaga. Mindaz, ami a műben csak lehetőség, de megíratlan, hiányt kelt. Ennek a hiánynak az esztétikáját írja a kritika. A hiány esztétikájában nem az egyezményesen elfogadott esztétikumhoz viszonyítanak, hanem a megvalósulatlan lehetőségekhez, ahhoz, amivel kiegészíthető a mű, ami megszünteti ezt a hiányt. Az irodalmi mű így nem más paramétereiktől függ, hanem önnön lehetőségeitől.”¹⁹ Pótoljuk hát ezt a hiányt az egyes kötetek értelmezésével.

¹⁷ Balázs Imre József: *i. m.* 138–139.

¹⁸ Szerk. Antal Balázs, Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat–Nyíregyháza. 2014.

¹⁹ Ágoston Vilmos: *Levél Kápéjének.* = Uő: *i. m.* 16.

Sandra May in the Snowfall. The Poetry of Annamária Kinde

Keywords: Hungarian poems, Romania, Transylvania, metaphor, Annamária Kinde, Oradea

It can be said that the critical response to the poetic work of Annamaria Kinde, a poet who lived in Oradea, publishing nine individual volumes of poetry in the past eighteen years, and died in January 2014, has not been overwhelming either in Hungary or Transylvania. Although some reviews of her works were published, most of these appeared in literary reviews with which she was in more regular contact (such are, for instance, the *Látó* of Marosvásárhely/Targu Mures, *Helikon* of Kolozsvár/Cluj, *Irodalmi Jelen* of Arad, or the review *Várad*, of which she was also an editor), and where she also published her works from time to time. Albeit rarely, her poetry has also been published in reviews from Hungary (*Hitel*, *Holmi*), but criticism of her work has almost exclusively been published in Hungarian literary forums of Transylvania. This perspective, tragical perhaps, reflecting on her entire lifework, has several points of reference. First, one must speak about the place of Annamária Kinde's poetry in contemporary Hungarian literature (from Hungary and from Transylvania), because the previous criticism has always only focused on the evaluation of her individual volumes, and failed to delineate the poetic, historical or genre traditions along which her poetry can be grasped and interpreted.

Holler László

Az 1055. évi tihanyi oklevélben szereplő „lólegelő melletti” birtok lokalizálása

Egy jelentős „új” helynévtörténeti forrás a 11. századból

1. Bevezetés

1.1. Célkitűzés¹

Az I. András király által a tihanyi apátságnak 1055-ben juttatott adományokat felsoroló latin nyelvű oklevél az eredetiben fennmaradt magyarországi oklevelek közül a legkorábbi; a terjedelmes oklevél történeti, egyháztörténeti, helytörténeti és nyelvtörténeti szempontból egyaránt rendkívüli jelentőséggel bír.

Az oklevélszöveg magyar nyelvtörténeti jelentőségét az adományozott birtokok határleírásaiban jelentkező számos magyar szó és szókapcsolat adja, melyek betekintést engednek

Holler László (1958) – tudományos kutató, Budapest, hollerl@freestart.hu

¹ Az alábbi munkákra a szövegben, illetve a lábjegyzetekben rövidített formában hivatkozom:

- SRH. = *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1937–1938.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. Benkő Loránd. I–III. Bp. 1967–76. IV. Mutató. Bp. 1984.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. Ördög Ferenc – Végh József. Bp. 1981.
- Szamota 1895. = Szamota István: *A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele*. Nyelvtudományi Közlemények 25 (1895). 129–167.
- Csánki = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Bp. 1890–1913.
- Erdélyi 1908. = Erdélyi László: *A tihanyi apátság története (A pannonhalmi Szent Benedek-rend története 10.)* Bp. 1908.
- Bárczi 1951. = Bárczi Géza: *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp. 1951.
- Hoffmann 2010. = Hoffmann István: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2010. <http://www.mek.oszk.hu/08700/08750/08750.pdf>
- Szentgyörgyi 2010b. = Szentgyörgyi Rudolf: *A Tihanyi alapítólevél betűhív szövege*. = Hoffmann István: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen 2010. 23–32.
- Szentgyörgyi 2010c. = Szentgyörgyi Rudolf: *A Tihanyi alapítólevél magyar fordítása*. = Hoffmann István: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen 2010. 33–38.
- Holler 2010. = Holler László: *Az 1055. évi tihanyi oklevélben említett két birtok lokalizálása. Javaslat a lacus segisti és a bagat meze határu birtok elhelyezkedésére*. Helynévtörténeti Tanulmányok 5(2010). 47–82. <http://mnytud.arts.klte.hu/ht/5/04holler.pdf>
- Holler 2011. = Holler László: *Az 1055. évi tihanyi oklevélben szereplő mortis birtok lokalizálása*. Helynévtörténeti Tanulmányok 6(2011). 67–110. <http://mnytud.arts.klte.hu/ht/6/05hollerl.pdf>

nyelvünknek a mainál egy évezreddel korábbi állapotába. E szavak és szókapcsolatok jelentős részének pontos értelmezését megtaláljuk Szamota István 1895-ben publikált fontos tanulmányában.² Az oklevélben azonban jó néhány olyan problematikus szó és kifejezés található, melyek jelentésének tisztázásához – határozott meggyőződéseim szerint – csak az egyes birtokok helyének és határvonalának a lehető legpontosabb lokalizálása vihet közelebb. Egyes birtokok pontos lokalizálása természetesen más, helytörténeti és egyháztörténeti szempontból fontos következtetések levonására is lehetőséget ad. A lokalizálást illetően az alapvető lépéseket kisebb részben még Csánki Dezső³, jelentősebb részben Erdélyi László⁴ végezte el. Az elmúlt száz évben azonban több birtok esetében vetődtek fel kérdések és kétségek.

Korábban megjelent publikációimban az adományozott birtokok közül didaktikai okokból először a *segisti* tó és a *bagat mezee* határu erdőbirtok lokalizálásával foglalkoztam.⁵ E két, egymás melletti birtokadomány helyének azonosításával bemutathattam a lokalizálás induktív módszerét, ugyanakkor a *segisti* tó példáján keresztül már itt rá tudtam mutatni arra: korántsem bizonyos, hogy egy, a szakirodalomban általánosan vallott lokalizáció kiállja a kritikai elemzés próbáját. Az erdőbirtok lokalizálása során rámutathattam arra a meglepő állandóságra, amelyet mind a településnevek, mind a mikrotoponimák és a jelentősebb útvonalak mutatnak sok évszázadon keresztül.⁶

Ezt követően a *mortis* nevű birtok lokalizálását publikáltam, amely módszertanilag a korábinál összetettebb eljárás alkalmazását kívánta meg.⁷ E birtok határleírásában szereplő, magyar kifejezéssel megadott kilenc határpont lokalizálásából fakadó nyelvtörténeti következtetéseket részben ezen közleményben adtam meg,⁸ a legmesszebb vezető következtetést pedig egy önálló publikációban.⁹

Új eredményeim publikálásához ideális keretet ad, hogy két jelentős, összegező igényű munka készült el 2010-ben az 1055. évi tihanyi oklevéllel kapcsolatban. Az egyik Hoffmann István monográfiája, amely akadémia doktori disszertációjának szerkesztett változata.¹⁰ Hoffmann könyvében egyenként számba veszi az oklevélben felbukkanó nemlatin szörványokat, és teljességre törekvően közli az elmúlt másfél száz év kutatási eredményeit. A másik Szentgyörgyi Rudolf hasonlóan monografikus igényű PhD-dolgozata, amely 2011. májusában vált elérhetővé az interneten.¹¹ Számos probléma tekintetében nyújt alapos elemzést és kreatív megoldási javaslatot. Szentgyörgyi érdeme az oklevélnek a korábinál jóval pontosabb átírása és gondos magyar fordítása is.

Így a fentiekben említett három korábbi munkámban, valamint az alábbi dolgozatomban is egyértelműen jelezhetem, melyek azok a megállapításaim és elgondolásaim, amelyek eltérnek

² Szamota 1895.

³ Csánki

⁴ Erdélyi 1908.

⁵ Holler 2010.

⁶ Holler 2010. 68, 70–71, 73–74.

⁷ Holler 2011.

⁸ Holler 2011. 78–101, összefoglalóan 104–105.

⁹ Holler László: *Az agg és az ó szócsaládjai összetartozásának kérdéséről*. Nyelvtudományi Közlemények 108(2012). 253–266.

¹⁰ Hoffmann 2010.

¹¹ Szentgyörgyi Rudolf: *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása*. PhD-értekezés. Kézirat. Bp. 2010. http://nyelvtortenet.elte.hu/wp-content/uploads/2014/08/PhD_Szentgy%C3%B6rgyi.pdf

a több, mint két évszázad kutatásai alapján 2010-ben elfogadottnak tekintett szakmai nézetektől, mind egyes konkrét kérdésekben, mint általános, globális kérdésekben.

Jelen közleményben folytatom az oklevél részletes határleírással rendelkező birtokainak lokalizálását. Ezúttal a „lólegelő melletti hely”-nek nevezett birtokkal foglalkozom – ekképpen fordítva a latin oklevélszöveg „locus ad pascua equorum” meghatározását. E birtok határleírása különleges több szempontból is, de emellett azért is rendkívül érdekes e birtok vizsgálata, mivel hat évtizede általánosan elfogadott egy Györffy György történész kutató által adott lokalizálás, amely azonban kétségtelenül téves. Így az alábbi eredmények nyilván nagy meglepetést fognak kelteni a tihanyi oklevéllel aktívan foglalkozó kutatók körében.

Határozott véleményem szerint a vizsgálatunk tárgyát képező oklevél nem a tihanyi apátság megalapításáról rendelkező eredeti alapító- és adománylevel, hanem az I. András király által adományozott összes birtokot megemlítő, közülük a jelentősebb területűek határleírását is tartalmazó valamivel későbbi adománylevel. Erre az elgondolásomra már más helyen utaltam,¹² de indokaimat teljes részletességgel még nem fejtettem ki. Ezt majd más alkalommal szándékozom megtenni. A vizsgált oklevelet tehát nem alapítólevelnek, hanem adománylevelnek tekintem. Ha az oklevélre rövidítéssel hivatkozom, akkor a „Tihanyi adománylevel” kezdőbetűiből adódó TA. rövidítést használom.

1.2. A „lólegelő melletti” birtok leírása

A vizsgálandó birtok leírása az 1055. évi tihanyi oklevél előoldalának 38–42. soraiban olvasható. A latin szöveget Szentgyörgyi Rudolf átírásában a 2.1. alfejezetben fogom közölni.

Szentgyörgyi Rudolf magyar fordítása – amely a nemlatin szövegrészeket félkövér kurzív betűtípussal különbözteti meg –, a következő:¹³

„Mindazok mellett, amiket az előzőekben feljegyeztünk, van egy lólegeltető hely, amelynek határa *u[g]rin baluana*-nál a keleti oldalon kezdődik, majd folytatódik az *aiu*-ig, ezután az *eleui humuk*-ig, innen a *harmu ferteu*-ig, ezután eljut a *ruuo* *licu*-hoz, innen a *[h]armu hig*-ig, innen *iohtucou*-ig, ezek után a *babu humca*-ig, innen pedig az *oluphelr[e]a*, ezután a *cuesti*-ig, innen átmegy annak a víznek a közepén, melyet *culun*-nak neveznek, ahonnan tovább a *fekete kumuc*-ig, innen pedig a *fuegnes humuc*-ig, ezután a *cues humuc*-ig tart, ezek után elér a *gunusara*-ig, innen egészen a *zakadat*-ig, majd tovább a *serne holma*-ig, ezek után ahhoz az *aruk*-hoz, mely egészen a *baluuan*-ig vezet. Minden, ami ezeken a helyeken található, úgymint cserjések, nádasok, rétek, Isten ezen házához tartoznak.”

A határleírás 18 határobjektumot említ, a 19. nyilván azonos az elsővel.

1.3. A *Colon* nevű birtok az 1211. évi Tihanyi összeírásban

A piszkozati és tisztázati példányban is fennmaradt 1211. évi Tihanyi összeírásban a *Colon* néven említett birtok határleírásának több eleme gyakorlatilag azonos az 1055. évi lólegelő melletti birtok egy-egy határobjektumával. Maga névadó *Colon* megfelel az 1055-beli „aque

¹² Holler László: *A veszprémi görög rítusú monostor alapító- és adománylevelének datálásáról és további kérdéseiről*. Magyar Nyelv 109(2013). 50–67. A kérdést a II./2. fejezetben érintem az 51–53. oldalon.

¹³ Szentgyörgyi 2010c. Az idézett részlet a 35–36. oldalon van.

quę uocatur *culun*” részletnek. A birtok határa egy bizonyos *Balanus*-nál kezdődik és ott is ér véget. Néhány példa az analóg helymegjelölések közül:

1055: <i>harmu ferteu</i>	1211: az oklevél három külön <i>Ferteu</i> -t említ;
1055: <i>ruuoz licu</i>	1211: <i>Ruozlicou</i> ;
1055: <i>babu humca</i>	1211: <i>sabulum Bab</i> ;
1055: <i>zakadat</i>	1211: <i>Zacadat</i> .

Az 1211. évi határleírás viszont jóval több határpontot ad meg, mint az 1055-ös: összesen 78 határobjektum szerepel a szövegben, a 79-ikként említett határpont a kiindulási *Balanus*.

A fentiek miatt kivétel nélkül minden kutató, aki a kérdéssel szembe került, úgy vélekedett, hogy az 1055. évi lólegelő melletti birtok és az 1211. évi *Colon*-birtok azonos területen feküdt, csak a későbbi határleírás részletesebb és pontosabb. És feltehetően ugyanígy vélekedtek mindazok, akik bármilyen okból összevetették a két oklevelet az 1211 óta eltelt több, mint nyolcszáz év folyamán.

1.4. A *Colon* nevű birtok eddigi lokalizálásai

Felvetődik tehát a kérdés, vajon hol lehetett a tihanyi apátságnak ezen birtoka. A 19. századi véleményeket mellőzve, Erdélyi László 1908-ban megjelent és Győrffy György 1956-ban publikált nézeteit ismertetem az alábbiakban.

Rendkívül figyelemre méltónak tartom Erdélyi Lászlónak, a tihanyi apátság monográfusának véleményét, amely utal a lokalizáció különös nehézségére. Ezt írja: „az 1055. évi hiteles tihanyi alapítólevél részletesen leír egy *Kolon* (*Culun*) víznél levő birtokot. Ugyanezt még részletesebben leírja az 1211. évi összeírás. A két szöveg némileg párhuzamos részletességük dacára a helymeghatározás mégis oly nehéz, hogy a leírások összevetése és megfigyelése kiváló gondot követel.” (magam ritkítottam: H. L.)

Majd a felsorolt észrevételek alapján Erdélyi az alábbi következtetésre jut: „A koloni birtok helyének meghatározására kiemeljük azt, hogy a tihanyi apátság földje határos itt a *fejérvári egyház* és a *fejérvári várörök* birtokával, hogy szomszédos a Szent Kereszt-egyház falujával és *Mikola* faluval, a mely utóbbi nevezetű falu Fejér megyében szomszédos volt *Sár-Kereszturral*, ez pedig könnyen azonosítható a három Fertő, vagyis Sárvíz-tó mellékén épült Szent-Kereszt vagy Keresztur faluval. Némi bizonyosság van abban is, hogy a Tolna vármegye északi szélén nem messze fekvő *földvári apátság* birtoka szintén van itt említve és hogy az egyik koloni udvarnok-család *Bikács* faluból származott.

Mindent összevéve ki merjük mondani, hogy a tihanyi apátság *Kolon* nevű birtoka Székes-Fejérvár és Sár-Keresztur közt a Kajtori-tó vidékén terült el. Az 1267. évi pápai bulla említi utóljára Tihany birtokában a «*Colun* nevű Homok-út (*Homuke-vt*) földeket és birtokokat». Aztán valószínűleg eltűnt e birtok, de érdekes, hogy az 1358? évi hamisítvány készítése korában talán még emlékeztek a koloni birtok fekvésére, mert a félszáz visszafoglaltnak mondott falu közt két Bárándot említenek: egyet a tonamegyei birtokok közt s ezt már láttuk, a másikat a fejérmegyei birtokok élén. Ez a *Báránd* pedig bizonyára nem más, mint az, a melynek a helyén ma Sár-Kereszturtól és a Kajtori-tótól északra két Báránd puszta van.

Az 1211. évi határleírásból kitűnik, hogy Keresztúr a Kolon tavától délre szomszédos a tihanyi apátság birtokával.”¹⁴

1956-ban Györffy György új elgondolással állt elő: a birtokot a Dunától keletre, a mai Izsák település területére lokalizálta. Részletes térképet is mellékelte dolgozatához, amelyben mind a két oklevél határobjektumait feltüntette. Lokalizálása háttérben alapvetően két helynév azonossága, illetve hasonlósága áll: ezek a Kolon-tó és Ugron falu.

Ezt írja: „Azonosításom kiindulópontja, hogy a birtoknak nevet adó *Culun aqua* (1055.), illetőleg *Colun* vagy *Colon stagnum* (1221.) azonos a ma is meglévő, nagy területű *Kolon* tóval Izsák és Páhi területén.” Továbbá: „Az 1359-ben szereplő *Vgronbanya*, ill. *Vgronbonia*, mely 1409-ben *Vgron* néven fordul elő, Ágasegyházától északnyugatra feküdt, pontosan azon a vidéken, ahol az 1211-i tihanyi birtokösszeíró levélben Kolon birtok északi szomszédjaként *Hugoron* falut említik. Azt hiszem, nem lehet vitás e birtokok azonossága.”¹⁵

Györffy ugyanezt a lokalizálást adja három évtizeddel később az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza 2. kötetében is, Fejérvármegye „Dunán inneni rész”-ének tárgyalása során. Az önálló *Kolon* címszó alatt idézi mindkét határleírást, s konklúzióképpen ezt mondja: „A két határleírás csekély eltéréssel fedi Izsák falu mai határát [...], de 1055-ben Ny[ugat] felé átnyúlt a fülöpszállási rétségig (*Gunusara*). Mikola és Rodussa faluja a körülhatárolt birtokon életrhívott új telepítvény, míg a Sz. Kereszt-egyház Kolon falu temploma lehet.”¹⁶

Elgondolását Györffy olyannyira biztosnak véli, hogy a kötethez mellékelte „Fejérvármegye a XIV. század elejéig” című térképen feltünteteti a kizárólag csak az 1055. évi határleírásban jelentkező „Alaphely” települést is, valamint szerepelteti „GUNUSARA”-t a Kolon-tónál jóval nagyobb, attól nyugatra fekvő mocsár megnevezéseként.

Egyébként az *Ugron* szócikkben található Györffy új javaslata, amely az 1055. évi határleírás korábban „*uiam baluana*”-ként rekonstruált kifejezését¹⁷ „*V[gr]in baluana*” formában adja meg.¹⁸

A Györffy által adott lokalizálást az 1956 után megjelent publikációkban kivétel nélkül minden kutató a magáévá tette és megkérdőjelezhetetlennek tartotta, így Hoffmann István¹⁹ és Szentgyörgyi Rudolf²⁰ is. Hoffmann István könyvében ezen birtok 1055. évi határleírásához tartozó nemlatin szavak elemzése során szinte minden esetben hivatkozik Györffy lokalizálására, azt abszolút bizonyosnak fogadva el.

1.5. Az 1055. évi birtokadomány lokalizálásának alapelve

A dolgozat további részében megadom az 1055. évi oklevélbeli birtok lokalizálását, teljesen függetlenül az 1211. évi Tihanyi összeírás *Colon*-birtokának határleírásától. Ugyanis az 1055. évi oklevél határleírása önmagában a napnál is világosabb lokalizálást tesz lehetővé.

¹⁴ Erdélyi 1908. 422–425.

¹⁵ Györffy György: *A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Szerk. Bárczi Géza – Benkő Loránd. Bp. 1956. 407–415. Az idézetek a 409. oldalon.

¹⁶ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I–IV. Bp. 1963–1998. 2: 433.

¹⁷ Jakubovich Emil – Pais Dezső: *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs 1929. 23.

¹⁸ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I–IV. Bp. 1963–1998. 2: 442.

¹⁹ Hoffmann 2010. 170.

²⁰ Szentgyörgyi Rudolf: *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása.* PhD-értekezés. Kézirat. Bp. 2010. 6. oldalon 10. lábjegyzet.

Ennek eredménye után válik majd világossá, hogy az 1211. évi oklevélben a *Colon*-birtok határleírása nem más, mint az 1055. évi oklevélrészlet egyes határobjektumainak beékelése egy, az apátság által megszerezni és megtartani kívánt, az eredetitől különböző helyen lévő birtok határleírásába. Ezen „összefésült” leírás célja bizonyosan az volt, hogy egy peres eljárás során az 1055. évi oklevélre hivatkozva az apátság igazolni tudja, hogy az illető birtokot még I. András királytól kapta az alapítás idején.

1.6. A birtok lokalizálásának alapgondolata

A birtok elhelyezkedésének behatárolása nézetem szerint elég könnyű. Kifejezett meglepetésemnek kell hangot adnom amiatt, hogy a kérdéssel foglalkozó kutatók ezt korábban nem vették észre. Ennek okát egyrészt abban a téves hiedelemben látom, hogy a lokalizálásnak az 1211. évi oklevéllel is összhangban kell lennie, másrészt a kutatók gondolkodásának bizonyos rugalmatlanságában.

A birtok elhelyezkedésének behatárolásához mindössze Tolna megye jelenlegi és történeti földrajzának alapszintű ismerete szükséges, valamint némi kombinációs készség. A lokalizálás a birtok határleírásában szereplő három, egymáshoz közeli Tolna megyei település azonosítására épül. Ezek az alábbiak:

- *zakadat* – *Szakadát*: ma is létező település Tolna megyében;
- *serne holma* – *Csernyéd*: elpusztult település Tolna megyében, egykori megyeszékhely, helye jól azonosítható Szakadától 6 km-re északnyugati irányban;
- *cuesti* – *Kölesd*: ma is létező település Tolna megyében, Szakadától 10 km-re délkeleti irányban.

Önmagában ez a három település lényegében „kifeszíti” a birtok körülbelüli helyét Tolna megye térképén. Természetesen a pontos lokalizáláshoz még számos érdekes feladatot kell megoldanunk.

2. A birtok lokalizálásának előkészítése

2.1. Az oklevélrészlet kibetűzésének nehézségeiről

Az alábbiakban a lokalizálási eljárást megalapozó néhány megfigyelésemet ismertetem.

Először a birtokleírás kibetűzésének és átírásának nehézségeivel foglalkozom. E nehézségek két forrásból fakadnak. Az egyik, hogy az oklevél éppen ezen a részen erősen kopott és igen rosszul olvasható. A birtokleírás éppen a két pergamenlappól összevarrt oklevél varrási vonalába esik, itt az írás különösen elhalványult, továbbá keresztülfut rajta két további varrási vonal is. Végeredményben ez a legnehezebben kibetűzhető birtokleírás. A fentiek miatt az oklevelet megvizsgáló Szentgyörgyi Rudolf az ötsoros szöveghez 16 paleográfiai megjegyzést csatolt lábjegyzet formájában. Az átírást a lábjegyzetekkel együtt közlöm.

Az egyes sorok sorszámait íves zárójelen belül a sor elején állnak. Az átírásban Szentgyörgyi az alábbi jelöléseket alkalmazta: félkövér kurzív szedéssel a magyar helynévi szórványnak tekintett szavakat emeli ki; íves zárójelben állnak a pergamenen eszközölt varrás miatt még

részlegesen sem látható betűk; szögletes zárójelben álló karakter kiegészítésre utal, ezek az átíró konjektúrái, illetve rekonstrukciói.²¹

(38) ...⁵⁸ *cum*⁵⁹ *his* *que* *prono(ta)vimus*⁶⁰ *est locus ad pascua equorum qui hab& inicium ad u[g]rin*⁶¹ *baluana* in parte orientali •

(39) *exinde* ad⁶² *aiu* • *post* *hec* ad *eleui humuc* • (i)nde ad *harmu ferteu* • *postea* ad *ruuoz licu*⁶³ • *indeque* ad⁶⁴ *[h]armu hig* • *inde* ad *iohtucou*⁶⁵ • *post* *hec*

(40) ad *babu*⁶⁶ *humca* • *inde* *uero* ad⁶⁷ *oluphelr[e]a*⁶⁸ • *postea* ad *questi*⁶⁹ *inde per* *medium aque* *que* *uocatur* *culun* *ex* *qua* *ad* *fekete kumuc* • *hinc*

(41)⁷⁰ *enim* *ad* *fuegnes humuc* • *postea* ad *cues humuc* • *post* *hec* ad *gunusara* *hinc*⁷¹ *usque*⁷² *ad* *zakadat*⁷³ • *ac* *deinde* *ad* *serne holma* • *post* *hec* *ad* *aruk*

(42) *que* *ducitur usque* *ad* *baluan* • *Hęc* *loca* *quicquid* *in* *se* *in* *fructetis* • *in* *arundinetis* • *in* *pratis* *continent*⁷⁴ • *huic* *domui* *dei* *adpendent* •

⁵⁸ Késői kéz — talán a tagolást jelzendő — halvány Y alakú jelet szűrt be.

⁵⁹ Feltehetően új mondategység kezdete (vö. 22, 31, 43. sorok).

⁶⁰ Helyesen: „prenotavimus”. A *v* nehezen kivehető, a jelzett betűk nem olvashatók.

⁶¹ A repedés miatt a szó egy részlete nem olvasható. GYÖRFFY GYÖRGY (1992) konjektúrája: *u[g]rin*. Korábban: „ad *u[ia]m*”. A sokszoros nagyításon halványan az *r* betű is kivehető.

⁶² A sor első két szava a dörzsölődés miatt halványan látszik.

⁶³ E szótól a sor végéig az oklevél gyűrődött.

⁶⁴ A repedés miatt mindkét betűből csak részletek vehetők ki.

⁶⁵ Az eredeti méretű és kicsinyített faksimiléken látszólag jól olvasható. A többszörös nagyításon azonban kivehető a *c* kissé ferde keresztvonala, mely így akár *t*-nek is olvasható lenne, a rá következő *o* pedig elkenődött festékfoltként látszik, amit részint repedés vág szét.

⁶⁶ Az első két szó a dörzsölődés miatt halványan látszik.

⁶⁷ A *d* lába nem látszik.

⁶⁸ A varrás kb. egy betűnyi helyet takar, így a szakadás és gyűrődés ellenére is ott lehetett az *e*. A környező betűk kisebb részletei nem látszanak.

⁶⁹ A szó végén az *i* lába nem látható.

⁷⁰ A két hártya összeillesztése miatt egy sornyi hely kimarad.

⁷¹ A *h* utáni betűk a gyűrődés miatt nehezen olvashatók, a *c* alig kivehető.

⁷² Az *u* keresztvonala a gyűrődés miatt nem látszik.

⁷³ A *d* lába a törésre esik.

⁷⁴ Az első *n* második lába nem látszik a varrás miatt.

Megjegyzem, hogy bizonyos esetekben az átírás már a szöveg természetes redundanciáját is figyelembe vette. Egy példa: a 40. sorbeli „ad *oluphelr[e]a*” esetében a latin prepozíció helyén csupán egy *ao* betűpár látszik, ezt Szentgyörgyi 67. jegyzete ekképpen jelzi „A *d* lába nem látszik”. Természetesen a határleírás logikájából kétségtelen, hogy itt az *ad* prepozíciónak kell állnia.

²¹ Szentgyörgyi 2010a. 27.

Az *ad* után álló helynévből viszont valójában csak az első öt betű látszik: *oluph*, utánuk egyetlen betű sem azonosítható biztonsággal. Így nézetem szerint e helynévnek *oluph[...]* alakban kellene szerepelnie az átírásban. A fentiekkel jelezni kívántam, hogy Szentgyörgyi gondos átírása ezen birtok esetében számos bizonytalansággal terhelt.

2.2. Az oklevélrészlet íráshibái magyar közszavak esetében

A szöveg átírásának másfajta nehézségeit képezik a szkriptor által elkövetett hibák. Van egy-két olyan magyar közszó, amely többször is előfordul ebben a részletben, de nem azonos alakúak, így ezek segítségével rámutathatunk néhány másolói hibára.

A *homok* ötször fordul elő a határleírásban, négyszer jelzős szerkezetben jelzett főnévként, egyszer birtokos szerkezetben, *-a* egyes szám 3. személyű birtokos személyjellel ellátva. A kifejezések az átírás szerint a következők: *eleuui humuk; babu humca; fekete kumuc; fuegnes humuc; cues humuc*.

– A szókezdő betű négy esetben *h*, egy esetben *k*. Ez utóbbinál (*felete kumuc*) úgy látom, hogy az oklevél szövegének 18. századi újraírása-megerősítése során²² a megerősítést végző személy a *h* betűnek csak a jobb szarát és az utána álló *u* betű baloldalát erősítette meg, a *h* esetében kissé remegő kézzel, s ez okozza e betű *k*-szerű alakját. A *k*-nak látszó betű mögött eredetileg tehát egy *h* lehetett.

– A *homok* szóvégi betűje négy esetben *c*, egy esetben *k*: ebből arra következtetek, hogy az egyetlen szóvégi *k* a szkriptor tévesztésének a következménye.

– A szó második magánhangzója négy esetben *u*, egy esetben hiányzik. Véleményem szerint ennek az *u*-nak a hiánya a szkriptor tévesztésének a következménye. Hoffmann Istvánnal szemben egyáltalán nem gondolom, hogy itt „a két nyílt szótagos tendencia működésének következtében eltűnt” magánhangzóról lenne szó.²³

A *három* szavunk kétszer fordul elő a birtok határleírásában: *harmu ferteu; armu hig*.

– A szövegközlésben Szentgyörgyi *[h]armu hig* formában jelzi az egyáltalán nem látható, szóeleji *h* betű pótlását. Így az *armu* esetében a *h* hiánya a szkriptor hibájából fakadhat.

A rövid részletben így kimutatott három tévesztés alapján kijelenthető, hogy a szkriptor nem dolgozott hibátlanul és további tévesztések e szövegrészben könnyen elképzelhetők.

2.3. Az oklevélrészlet feltehető íráshibái magyar tulajdonnevek esetében

Az 1.6. alfejezetben feltételeztük, hogy a birtok a mai Tolna megye közepén, Szakadát és Kölesd környékén feküdt. Megtapasztalva a birtokleírás hibáit, vizsgáljuk meg a határleírás tulajdonnévnek feltételezhető elemeit abból a szempontból, hogy milyen korrekció mellett azonosíthatók mai vagy egykori településnevekkel. Ezzel döntő fontosságú lépést teszünk a birtok lokalizálása felé.

A településnevek azonosításához egyrészt Tolna megye mai térképét használtam²⁴, másrészt Szakály Ferenc regeszta-gyűjteményét²⁵ (a K. Németh András által kiadott névmutató

²² Lásd erről Szentgyörgyi 2010b. 22

²³ Hoffmann 2010. 190. Megjegyzem, hogy Hoffmann éppen ezen a ponton utal Bárczi Géza művére, de a hivatkozott oldalakon Bárczinál nincs szó „két nyílt szótagos tendenciáról”.

²⁴ Tolna megye horgászvízeinek térképe. 1 : 125 000. Bp. [é. n. ≈ 2008]

²⁵ Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525.* Szekszárd 1998.

pontosítással²⁶). Egy-két esetben a településnevek azonosításához néminemű ötletesség is hasznosnak bizonyul.

Vegyük sorra a határleírásban könnyen azonosítható településneveket! (A ma már olvashatatlan betűk feltehető eredetijét, valamint a hibásnak tartott betűk javított változatát szögletes zárójelbe teszem, a lejegyzés során kihagyott betűket pedig ferde vonalak közé.)

2.3.1. *u[gr]in baluana*

A kifejezés egy birtokos szerkezet, utótagja a *bálvány* közszó az *-a* birtokos személyjellel.

Ami a kifejezés első szavát illeti, az *u[gr]in* szóhoz Szentgyörgyi 61. lábjegyzete ezt közli: „A repedés miatt a szó egy részlete nem olvasható. GYÖRFFY GYÖRGY (1992) konjektúrája: u[gr]in. Korábban: „ad u[ia]m”. A sokszoros nagyításon halványan az *r* betű is kivethető.”

Meggyőződésem szerint mind a két korábbi rekonstrukció téves.

Valójában a fenti kifejezésben birtokosként egy településnév, a Szakadától 2 km-re nyugatra fekvő Diósberény egykori neve áll: az oklevélben eredetileg bizonyosan *berin baluana* volt olvasható. Elfogadva, hogy Szentgyörgyi láthatónak minősítette az *r* betűt is az *in* betűpár előtt, a határobjektum oklevélbeli alakját [*be*]rin *baluana* alakban rekonstruálok. Jelentése ’Berény település határoszlopa’.

2.3.2. *babu humca*

A kifejezés egy birtokos szerkezet, utótagja a *homok* közszó az *-a* birtokos személyjellel.

Ami a kifejezés első szavát illeti, erről így nyilatkozott Bárczi Géza: „Az első szó eredete, jelentése ismeretlen, s ennél fogva olvasása is nagyon bizonytalan”²⁷ Hoffmann István szerint a „*babu* előtagot ... hely- vagy inkább személynévnek tarthatjuk”, s Hoffmann a személynévi azonosítás felé hajlik.²⁸ Tehát az első szó azonosítása mindmáig megoldatlan maradt.

Valójában a fenti kifejezésben birtokosként egy településnév, az elpusztult Barbucs neve áll, amely Szakadát, Udvari és Kölesd vidékén feküdt.²⁹ Az egykori település nevét a mai helytörténeti szakirodalom jellemzően Barbócs alakban adja meg, de Szakály Ferenc regeszta-gyűjteményében a település neve egy 14. századi oklevélben (1343) *Barbuch*, két 16. században (1524, 1525) *Barbwch* formában van lejegyezve. Az eddig ismert legkorábbi, átírásban fennmaradt 1315. évi említése is *Barbwch* alakú.³⁰ Így joggal tehetjük fel, hogy a település korábbi neve Barbucs volt.

Feltevésem szerint a szkriptor a településnévben két betűt kihagyott. A határobjektum oklevélbeli alakját *ba/r/bu/s/ hum/u/ca* alakban rekonstruálok. Jelentése ’Barbucs település homokos területe’.

2.3.3. *gunusara*

A kifejezés egy birtokos szerkezet, utótagja a *sár* közszó az *-a* birtokos személyjellel.

²⁶ K. Németh András: *Javított helynévmutató és néhány lokalizálási megjegyzés Szakály Ferenc: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt című könyvéhez*. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 22(2000). 143–154.

²⁷ Bárczi 1951. 53. Nr. 63.

²⁸ Hoffmann 2010. 193.

²⁹ Csánki 3: 416.

³⁰ *Anjou-kori oklevéltár*. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged 1990. 4: 29. Nr. 56.

Így nyilatkozott róla Bárczi Géza: „A szó valószínűleg így tagolható: *gumu sara*, az első szó olvasása, eredete, jelentése teljesen ismeretlen”.³¹ Hoffmann István konklúziója: „a *gumu* szintén hely- vagy személynévnek tartható, ... de a minden tekintetben megnyugtató magyarázatot az említett nehézségek egyelőre nem teszik lehetővé.”³² Tehát az első szó azonosítása mindmáig megoldatlan maradt.

Valójában a fenti kifejezésben birtokosként egy településnév, a Szakadáttól 2 km-re észak-északkeletre fekvő Gyöng neve áll. Az eddig ismert legkorábbi említése egy eredetiben fennmaradt 1313. évi oklevélből való, a helynév itt *Gyunk* alakban jelentkezik.³³ Megjegyzem, hogy az 1055. évi tihanyi oklevél a *gy* hangot a *g* betűvel jelöli, például *gisnav, fizeg, nogu, sumig*.

A településnévben bizonyosan másolási hiba van: a *k* hang jele helyett *u* áll a szó végén; továbbá a birtokos kifejezés két szavát szóköz nélkül jegyezte le a szkriptor. A határobjektum nevét *gun[c] sara* alakban rekonstruálom. A kifejezés jelentését majd a határobjektum lokalizálása során adom meg.

2.3.4. *serne holma*

A kifejezés egy birtokos szerkezet, utótagja a *halom* közszo az *-a* birtokos személyjellel.

Ami a kifejezés első szavát illeti, Bárczi Géza a *Zeryebakanya* helynévtől a *Szernye* vízforráson és a szláv *srna* 'őz' szón át egészen a *szérnye* 'szélárnyék'-ig eljutva igen különböző *szernye* hangalakú felvetéseket sorol fel, de mindezekről csak annyit állít, hogy talán azonosíthatók vagy kapcsolatba hozhatók az oklevélbeli szóval.³⁴ Hoffmann István, miután áttekintette és értékelte Bárczi és az utána következők nézeteit, nyitva hagyja az előtag olvasatának, szemantikai tartalmának és etimológiájának kérdését.³⁵ Tehát az első szó azonosítása mindmáig megoldatlan maradt.

Valójában a fenti kifejezésben birtokosként egy településnév, a Szakadáttól 6 km-re északnyugatra fekvő középkori tolnai megyeszékhely, Csernel egykori neve áll. Az egykori település a mai földrajzi nevek alapján lokalizálható. Nevét a helytörténeti irodalom Csernyéd alakban említi. Későbbre halasztva a részletes elemzést, itt csak megemlítem, hogy Szakály Ferenc regeszta-gyűjteményében az 1399 és az 1493 közötti 84 adatból 69 esetben a település névalakja *Chernel*. Így joggal tehetjük fel, hogy a település legkorábbi neve Csernel volt.

Ezért a településnévben másolási hibát tételezek fel: a szkriptor lejegyezte a név végén álló *l* betűt. Itt csupán tényszerűen megállapítom, hogy a névben a *cs* hangot az *s* betűvel jelölték. A határobjektum megnevezését *serne// holma* alakban rekonstruálom. Jelentése 'a Csernel településhez tartozó magaslat'.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az utóbbi három birtokos szerkezet hat szavában négy betűhiányt, egy szóközhányt és egy betűtévesztést kellett feltételezzünk. Mindez a 2.2. pont következtetését is figyelembe véve részben a másoló lankadó figyelmére, részben a birtokleírás piszkoszatában a helynevek rossz olvashatóságára utalhat.

³¹ Bárczi 1951. 56–57. Nr. 70.

³² Hoffmann 2010. 183.

³³ *Anjou-kori oklevéltár*. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged 1990. 3: 236. Nr. 525.

³⁴ Bárczi 1951. 57–58.

³⁵ Hoffmann 2010. 187–189.

2.4. A birtok határobjektumai és a lokalizálási eljárás menete

A birtokleírás határobjektumai a fenti korrekcióknak megfelelően az alábbiak:

1. *[be]rin baluuana*, 2. *aiu*, 3. *eleuui humu[c]*, 4. *harmu ferteu*, 5. *ruuoaz licu*, 6. */h/armu hig*, 7. *iohtucou*, 8. *ba/r/bu/s/ hum/u/ca*, 9. *oluph[...]*, 10. *cuesti*, 11. *culun*, 12. *fekete [h]umuc*, 13. *fuegnes humuc*, 14. *cues humuc*, 15. *gun[c] sara*, 16. *zakadat*, 17. *serne/l/ holma*, 18. *aruk*, 19. *baluuan* = *[be]rin baluuana*.

A fenti határobjektumok értelmezését és helyük meghatározását négy fő lépésben végzem el.

1. lépés: A Bevezetés 1.6. alfejezetében említett felismerés alapján – a 2.3.4 pontbeli korrekciót is figyelembe véve – három határobjektumot (10. *cuesti*, 16. *zakadat*, 17. *serne/l/ holma*) azonosítottam ma is létező, vagy ismert helyen fekvő egykori Tolna megyei településsel.

2. lépés: A 2.3. alfejezetben három további határobjektum megnevezésében mutattam ki egykori vagy mai település nevét (1. *[be]rin baluuana*, 8. *ba/r/bu/s/ hum/u/ca*, 15. *gun[c] sara*).

3. lépés: A *mortis* birtok lokalizálásakor követett módszerhez hasonlóan sorra veszem az egyes határobjektumokat megadó kifejezéseket – kettő kivételével. Kiindulási pontként azonban nem a birtok határleírásának kezdőpontját, Berény település határkövét veszem, hanem Csernel település kiemelkedő magaslatát, amely a földrajzi viszonyok alapján könnyebben azonosítható. A *mortis* birtok esetében a határleírás eleve egy kiemelkedő geográfiai pontot választott kiindulásként, így ott a kiindulási pont megváltoztatására nem volt szükség. Az alfejezetek számozásához megtartottam a határobjektumnak az eredeti határleírás szerinti sorszámát, így a határobjektumok sora a 17. sorszámmal indul, majd következik a 18. és ezután kerülnek sorra egymás után az első, a második stb., egészen a 16. sorszámig.

A határobjektumok nevét – a *mortis* birtok esetében alkalmazott eljárástól eltérően – nem az oklevél átírásában és így Szentgyörgyi Rudolf fordításában szereplő alakban adom meg, hanem a 2.2. és 2.3. alfejezetekben megadott korrigált, az egykori településnév alapján rekonstruált alakban.

Az egyes határobjektumok elemzésénél az alábbiak szerint járok el:

A) Megadom a határobjektum megnevezésének értelmezését, lehetőleg mind az eredetit szorosan követő, mind pedig a jelentést pontosabban megadó alakban is. Közlöm, hogy az illető határobjektum pontszerű avagy vonalszerű-e.

B) Ismertetem azokat az észrevételeimet, amelyek elősegítik a határobjektum lokalizációját. Ezek egyrészt a határobjektum megnevezéséből, másrészt a terület térképének, a Google-Föld programnak, valamint a Tolna megye földrajzi nevei c. kötet adatainak a tanulmányozásából fakadtak.

C) Pontszerűnek tekinthető határobjektum esetében megadom az illető határpont általam javasolt lokalizációját, lehetőség szerint azonosítva a Tolna megye földrajzi nevei c. kötetben szereplő adattal.

Amennyiben a határobjektum valójában nem tekinthető pontszerűnek, hanem síkbeli kiterjedéssel rendelkező területet határoz meg, ebben az esetben is nyilván kijelöltek (legalább) egy természetes vagy mesterséges határpontot e területen, így ilyen esetben is úgy tekintem, hogy a határobjektum a határvonal leírásában határpont funkcióval rendelkezik.

Vonalszerű határobjektum esetében lehetőség szerint azonosítom az illető határszakaszt egy, a térképen vagy a Google-Föld programon megjelölt úttal vagy vízfolyás-szakasszal.

D) Pontszerű határobjektum esetén megadom az általam javasolt lokalizáció tengerszint feletti magasságát, valamint földrajzi koordinátáit: az északi szélesség és a keleti hosszúság adatát a Google-Föld program jelzése alapján. Vonalszerű határobjektum esetén a kezdőpontján kívül több közbenső pont adatait is megadom. Megadom továbbá a határpont távolságát az előző határponttól.

E) A határobjektum megnevezésével kapcsolatos nyelvészeti, nyelvtörténeti megállapításaimat közlöm.

A fentiekben ismertetett 3. lépés végrehajtása lesz a tárgya a 3. fejezetnek: az itt tárgyalt 16 határobjektum a teljes birtoktest pontos lokalizálást megadja.

4. lépés. Két, különösen rejtélyes megnevezésű határobjektum tárgyalását egy-egy külön fejezetben ismertetem, az 5. fejezetben a 9. sorszámú *oluph[...]*, a 6. fejezetben pedig a 7. sorszámú *iohtucou* határobjektumot tárgyalom.

3. A lólegelő melletti birtok határobjektumai és azok lokalizálása

3.17. *serne// holma*

A) Jelentése: 'Csernel halma', azaz 'a Csernel településhez tartozó magaslat'. Egy pontszerű határobjektumot ad meg a határleírás.

B) A Tolna megye földrajzi nevei c. kötet névmutatója szerint az egykori Csernyéd (Csernéd) településre utaló adatok Hőgyész (TMFN. 58/44, /46, /50, /59, /60), valamint Diósberény (TMFN. 25/39, /42, /46, /52, /54, /72) területén jelentkeznek. Közülük különösen figyelemre méltók a Hőgyészhez tartozó TMFN. 58/46: *Öreg-Csernyéd : A[ll]só-Csernyéd*, (132 m tengerszint feletti magasság), illetve a TMFN. 58/44: *Csernyéd, Csernyédpuszta* (111 m tengerszint feletti magasság) adatok, melyek megadják az ősbibb, illetve a későbbi település helyét. Ez utóbbtól nem túl messze, Hőgyész és Diósberény határvonalának túloldalán van jelölve a Diósberényhez tartozó 25/52: *Csernyéd* helynév. E két utóbbi adat valószínűsíthetően ugyanarra a területre vonatkozik.

Figyelemre méltó Hőgyész különös alakja, amely nem módosult a kötet 1981-es megjelenése óta sem. Ugyanis magát a lakott települést a centrumában tartalmazó, nagyjából trapéz alakú területhez az északi oldalán csatlakozik egy Diósberény és Szakály közé beékelődő, több km észak-déli kiterjedésű, de csak mintegy 1 km szélességű terület: ez az egykori Csernyéd. (Hőgyész térképe: TMFN. a 288 és 289 oldalak között)

A fentiekben említett hőgyészi és diósberényi pontoktól délre a két település határán húzódó jelentősebb dombvonulat helyezkedik el, melynek gerincvonala mintegy 2 km hosszúságban csak minimálisan változik, 236 m és 241 m tengerszint feletti magasság között halad.

C) Figyelembe véve az előző határpont helyét, amely Szakadát egykori centruma, valamint a határvonalnak Szakadáthoz vezető kelet-nyugati irányú menetét, a *serne// holma* megnevezésű határobjektumot a dombvonulat legmagasabban fekvő pontjával azonosítom. Ennek közvetlen közelében van a TMFN. Diósberény 25/65: Kilátó.

D) Tengerszint feletti magassága 241 m. Koordinátái: 46°32'09"N – 18°24'51"E.

E1) *Csernel-Cserned jelentősége a középkorban*

Ami a település egykori jelentőségét illeti, ezt az alábbi adatokkal szemléltethetem.

Szakály Ferenc gyűjteményes kötete³⁶ 216 Tolna megyei vonatkozású oklevél regesztáját közli az 1314 és 1525 közötti időszakból. Ebből 52 darab Tolna megye hatóságához intézett megkeresés, 164 pedig Tolna megye hatósága által kibocsátott oklevél. A 164 oklevélből 9 esetében nincs keltezési hely.

A keltezési hellyel rendelkező 155 oklevélből 120 esetben a keltezés helye Csernel, illetve Cserned, ezek az oklevelek 1399–1525 közöttiek. (Az utóbbi kelet hely esetén Szakály Ferenc a „Csernyéd” névalakot használja, pedig még Lipszky-térképe is az *n*-es *Csernéd* alakot említi a 19. század elején!³⁷) Ezek az adatok meggyőzően mutatják, hogy a település az egész 15. század folyamán és a 16. század első negyedében is a Tolna megyei hatóság székhelye volt.

E2) *Csernel-Cserned* neve a középkorban

Ami a település egykori névváltozatait illeti, ezt az alábbi adatokkal mutatom be. A fent említett 120 oklevélben a kibocsátási kelet hely névalakja a következő:

– Az 1399 és 1493 közötti 84 oklevélből 69 esetben a település névalakja *Chernel*.

Egyéb írásváltozatok: 1400–1415 között: *Cernel* 8 esetben; 1409: *Chenel* 1 esetben; 1410–1411 között: *Chernyl* 2 esetben; 1432: *Cherned* 2 esetben; 1435: *Cherned* 1 esetben; 1456: *Cherned* 1 esetben.

– Az 1494 és 1525 közötti 36 oklevélből 33 esetben a település névalakja *Cherned*.

Egyéb írásváltozat: 1516–1518: *Chernewd* 3 esetben.

Így kijelenthető, hogy a település neve 1493/1494-ben változott *Csernel*-ről *Cserned*-re; a 16. század második évtizedében jelentkezik a *Csernőd* névalak.

E3) A *cs* hang jelölése az 1055. évi tihanyi oklevélben

Bárcki Géza a *cs* hang oklevélbeli előfordulásáról ezt írja: „Csupán két szavunkban látszik biztosnak, az olasz (?) *Fancel* [...] és az ismeretlen eredetű *Celu* [...] személynévben. Lehetséges azonban, hogy az *s* alatt az *-s* képzőre felhozott példák egyike-másika még *cs*-vel olvasható, az *s* ugyanis váltakozott a *cs*-vel [...], s a XI. századi helyesírás a *cs*-s ejtést is megengedi”³⁸. Hasonlóképpen, az *s* betűt tartalmazó szavak felsorolásakor is megjegyzi, hogy „ezeknek egy részében még a *cs* ejtés sincsen kizárva.”³⁹ Bárcki nem közli, hogy mely *s*-sel írt szavakban tartja elképzelhetőnek a *cs* ejtését. Nem találtam nyomát, hogy későbbi kutatók, akár Zelliger Erzsébet, akár Hoffmann István az oklevél bármely *s*-sel írt magyar szava esetében egy *cs*-s ejtési változatot lehetőségként megemlítettek volna. A későbbi okleveles adatok alapján viszont bizonyossággal állíthatom, hogy a *serne*[*l*] esetében a szóeleji *s* biztosan a *cs* hangot jelöli.

Ami a *Fancel* és a *Celu* személyneveket illeti, amennyiben ezeket (vagy egyiküket) valóban *cs*-vel ejtették, akkor sem állíthatjuk, hogy a *c* betű a magyar *cs* hang „jelölését” szolgálná, hiszen egy latinbetűs írással rendelkező idegen nyelvi környezetből származó személynév esetén annak hangalakja követi az idegen nyelvi kiejtést, az írott alakja pedig az idegen nyelvi írásbeli formát; vagyis lényegében egy idegen nyelvi szónak tekintendő.

³⁶ Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525*. Szekszárd 1998.

³⁷ Lipszky, Joannes: *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthina 1806.

³⁸ Bárcki 1951. 115. Nr. 53. cs. alatt

³⁹ Bárcki 1951. 115. Nr. 52. s. alatt

3.18. *post hec ad aruk que ducitur usque ad baluuan*

A) A kifejezés jelentése: ezek után ahhoz az árokhoz, mely egészen a határköig vezet.⁴⁰ A határvonal leírása itt valójában két vonalszerű szakaszra utal: az árokig tartó szakaszra és magára az árok vonalára.

B–C) A kifejezésben szereplő *baluuan* bizonyára azonos a határleírás kiindulópontját képező [*be*]rin *baluuan*-val, tehát maga is határpont. Noha a fenti megfogalmazás nem közli explicite, hogy miután a birtok határvonala elért a bálványhoz vezető árokhoz, akkor ennek mentén halad-e tovább, de magának a határkönek határpont jellege ezt teljesen bizonyossá teszi.

A határvonal a 241 m magasságú előző határponttól a gerinc vonalán dél-délkelet felé haladva előbb egy 236 m magasságú nyeregponthoz ér, majd tovább a gerinc mentén eléri a 240 m-es magasságot. Ez a pont az előző határponttól légvonalban mintegy 1080 m-re van.

A határvonal ezutáni szakasza azonosításának előfeltétele, hogy meghatározzuk Berény település egykori határkövének feltehető helyét. Tekintettel az utak korábban megfigyelt, sok évszázadon keresztül fennálló stabilitására,⁴¹ feltételezem, hogy Hőgyész központját Diósberény központjával összekötő 6315. számú út azonos nyomvonalat követ, mint ezer évvel ezelőtt.

Másrészt tekintettel a települések egyes határvonalainak korábban megfigyelt több évszázadon keresztül átívelő stabilitására,⁴² azt is feltételezem, hogy a Hőgyész és Diósberény közötti mai határvonal jó közelítéssel követi az ezer évvel ezelőtti határvonalat, amely egyébként éppen a vizsgálatunk tárgyát képező birtok nyugati határa. Mindezekre tekintettel meggyőződésem szerint az egykori berényi határkö olyan helyen állhatott, amely egyfelől a 6315-ös út vonalába esik, másrészt a Hőgyész és Diósberény közötti határvonalon is rajta van. Mivel ez a határvonal ma egy kb. 250 m hosszú szakaszon éppen ezen a közúton halad, így lehetőségként ennek a viszonylag rövid szakasznak a kezdőpontja (221 m tengerszint feletti magasság), illetve végpontja (227 m tengerszint feletti magasság) jön komolyan számításba.

Amennyiben az első pontot választom, akkor a domb gerincén haladva végig a mai Hőgyész-Diósberény határvonalat követve azonosíthatnám az oklevélben megadott határt, amelynek a 6315. számú út előtti része kissé meredek: mintegy 7 m-t ereszkedik egy 70 m-es szakaszon, elérve a 221 m-es magasságot. Innen az északnyugat–délkelet irányban haladó közutat követné a határvonal a 227 m magasságú pontig, ahogyan azt a jelenlegi határvonal is teszi, majd követve a mai határvonal menetét e pontnál mintegy 45 fokos szögben megtörne és dél-délkeleti irányba fordulna. Ezen változat esetében az 1055. évi határvonal teljesen azonos lenne a települések közötti mai határvonallal egy igen jelentős hosszúságú szakaszon.

Ezzel szemben egy ettől kissé eltérő megoldás felé hajlok. Ebbeli véleményem kialakításában szerepe volt a határleírás „*aruk que ducitur usque ad baluuan*” kifejezésének, valamint a határkö után említett „*exinde ad aiu*” részletnek is, amelyben a ’völgyút’ jelentésű *áj* szavunk szerepel. A terület topográfáját tanulmányozva azt az elgondolást preferálom, miszerint az 1055. évi határvonal a gerinc 240 m magasságban lévő pontja után nem a gerinc ívét követte, hanem nyílegyenesen haladt tovább egy ma is létező gyalogút mentén, s ez lehetett az egykori árok. Ez az egyenes gyalogút éppen ott éri el a 6315-ös számú közutat, ahol

⁴⁰ Lásd Szentgyörgyi 2010c. 36.

⁴¹ Holler 2010. 73.

⁴² Holler 2010. 71.

a határvonal 45 fokos szögben megtörik. Elgondolásom szerint ezen a ponton állt a határkö 1055-ben. Ez a pont a 240 m magasságú ponttól az egészen egyenes gyalogút mentén 650 m-re van.

D) Az előző határpont utáni jelentősebb pontok ezen a szakaszon:

Kiindulási pont: magasság 241 m; koordinátái: 46°32'09"N – 18°24'51"E.

Magasság 236 m; koordinátái: 46°31'57"N – 18°24'54"E;

Magasság 240 m; koordinátái: 46°31'36"N – 18°25'07"E;

Végpont: magasság 227 m; koordinátái: 46°31'16"N – 18°25'17"E.

3.1. *[be]rin baluana = baluan*

A) Jelentése: 'Berény bálványa', azaz 'Berény település határköve'. Pontszerű határobjektum.

B) Lásd a 3.18. határobjektum B–C) pontjának elemzését.

C) A berényi határkövet pontosan oda lokalizálom, ahol a Hőgyész és Diósberény között ma is érvényes határvonal a Hőgyészről Diósberénybe vezető 6315. számú közútról elfordul déli-délkeleti irányban. Ezt jelöli a TMFN. Hőgyész 58/67: „Berényi út. Diósberényre visz.” adat.

D) Tengerszint feletti magasság 227 m; koordinátái: 46°31'16"N – 18°25'17"E.

Távolsága a 3.17. határponttól 1730 m.

3.2. *aiu*

A) Értelmezése: 'völgyút', egy vonalszerű határobjektum.

B) A völgyút helyének azonosításához figyelembe vettem a Google-Föld alapján megállapítható topográfiai viszonyokat, valamint a TMFN. Hőgyész 58/82: Kukoricavölgy adatot.

C) A határvonal a berényi határköttől először nyugat-északnyugat felé halad Hőgyész irányában a 6315. számú közút mentén mintegy 250 m-t, e pont tengerszint feletti magassága 221 m. E ponttól indul a völgyút a Hőgyész és Diósberény közötti közútra merőlegesen és halad tovább dél-délkeleti irányban; a határvonal mentén a tengerszint feletti magasság egyenletesen csökken; a csökkenés a következő határpontig, mint látni fogjuk, mintegy 90 méter.

D) A völgyúton haladva az egyes tengerszint feletti magassági pontokhoz megadom az illető pont koordinátáját és az előző ponttól mért távolságot:

Magasság 221 m; koordinátái: 46°31'19"N – 18°25'06"E;

Magasság 200 m; koordinátái: 46°31'08"N – 18°25'07"E; az előző ponttól 320 m a távolság;

Magasság 180 m; koordinátái: 46°30'49"N – 18°25'19"E; az előző ponttól 630 m a távolság;

Magasság 160 m; koordinátái: 46°30'29"N – 18°25'34"E; az előző ponttól 700 m a távolság;

Magasság 150 m; koordinátái: 46°30'08"N – 18°25'50"E; az előző ponttól 750 m a távolság.

3.3. *eleui humu[c]*

A) A határobjektum síkbeli kiterjedéssel rendelkező terület, de a határvonal leírásában határpont funkcióval rendelkezik.

Korábbi kutatói vélemények a kifejezés jelentéséről:

– 1895. Szamota István értelmezése az *eleuui* szóról: „*Eleuui = eleui*, azaz *elői*.”⁴³ A szóvégi *-i*-ről: „Az *-i* melléknévképző egyszer fordul elő: *eleuui* eleui : azaz *elői*.”⁴⁴ Szamota István amiatt nem vette figyelembe az *i* melléknévképző jelentkezését a *mortis* birtok leírásának *eri* szavában, mivel nem tudhatta, hogy a *sar feu* és az *eri itu* két független határpont.⁴⁵

– 1951. Bárczi Géza az általa valószínűbbnek tartott magyarázatában ezt mondja: „az *eleuui* (~ *eleve*) eredetileg határozó, s ebből vált melléknévvé”. Azzal a lehetőséggel kapcsolatban, hogy „az *eleuui -i*-je szóvégi sorvadó [...] magánhangzó volna”, rámutat arra, hogy „erre azonban *v* után egyetlen biztos példánk sincsen”. Bárczi szerint a jelentése: ’előhomok, elülső homok’.⁴⁶

– 1967. A TESz. az *elő* címszó alatt melléknévként, ’<helyileg> elől lévő, elülső’ jelentéssel közli.⁴⁷

– 2010. Hoffmann István is jelzői szerepben lévőnek mondja az *eleuui*-t.⁴⁸ Jelentését illetően az alábbi lehetőségeket veszi számba:

- a) a bővítményrészben jelölt hely előtt fekvő terület;
- b) a bővítményrészben jelölt hely elülső része (egyfajta egész-rész viszonyt kifejezve);
- c) az alaprészben kifejezett helyek közül az első, a legközelebbi.

A Györffy-féle téves lokalizálás terepviszonyai alapján a c) jelentést gyanítja, ezt azonban szokásához híven igen óvatossággal teszti.⁴⁹

B–C) TMFN.-ben található az alábbi adat: Hőgyész 58/114: Homok-hegy; Pesty Frigyesnél: Sandberg, a kataszteri térképen: Homok-hegy : Sandberg.

A Homok-hegy legmagasabb pontjának tengerszint feletti magassága 183 m. E pont koordinátái: 46°29’40”N – 18°25’57”E.

Az eddig azonosított határvonal egyenes vonalú meghosszabbítása e Homok-hegy mellett, attól északnyugatra fut. Feltételezésem szerint az *eleuui humu[c]* jelentése ’a Homok-hegy lába, kezdete’. Így a határpont ott lehet, ahol az eddigi határvonalat meghosszabbítva eljutunk addig a pontig, ahol a természetes topográfiaát követve a határvonal megtörik, és közel derékszögben délkelet felé fordul.

D) Tengerszint feletti magassága 130 m; koordinátái: 46°29’32”N – 18°26’26”E.

E pontnak a 3.2. határobjektum leírásának D) pontjában szereplő 150 m magasságú ponttól mért távolsága 1340 m.

E) A kifejezés jelentése a fenti lokalizálás alapján ’a Homok-hegy eleje’, azaz ’a Homok-hegy lába, kezdete’. A Hoffmann István által felsorolt három lehetőség közül tehát a b) érvényes.

3.4. *harmu ferteu*

A) Jelentése: ’három mocsaras tó’. A határobjektum síkbeli kiterjedéssel rendelkező terület, a határvonal leírásában határpont funkcióval rendelkezik.

⁴³ Szamota 1895. 133.

⁴⁴ Szamota 1895. 151.

⁴⁵ Lásd részletesebben Holler 2011. 81.

⁴⁶ Bárczi 1951. 50, 185.

⁴⁷ TESz. 1: 752.

⁴⁸ Hoffmann 2010. 191.

⁴⁹ Hoffmann 2010. 193.

B) Figyelembe vettem a TMFN. Hőgyész 58/137: Halastavak adatát. Ennek tengerszint feletti magassága 132 m; koordinátái: $46^{\circ}28'36''\text{N} - 18^{\circ}25'50''\text{E}$.

C) A határpontot a Donát patak és a 65-ös főút kereszteződéséhez lokalizálom, a patakon átvezető híd közepére.

D) Tengerszint feletti magassága 131 m; koordinátái: $46^{\circ}29'03''\text{N} - 18^{\circ}26'13''\text{E}$.

A 3.3. határponttól mért távolsága légvonalban 940 m.

3.5. ruuoz licu

A) Jelentése: 'rókalyuk'. Pontszerű határobjektum.

B–C) Figyelembe vettem a TMFN. Hőgyész 58/141: Malom-hegy, 58/142: Malom-hegyi-erdő adatokat. A rókalyukat a Malom-hegy területére lokalizálom.

D) Tengerszint feletti magassága 185 m; koordinátái: $46^{\circ}29'14''\text{N} - 18^{\circ}26'46''\text{E}$.

A 3.4. határponttól mért távolsága 760 m.

3.6. /h/armu hig

A) Jelentése: 'három hegy'. A három hegy legmagasabb pontjai önálló határpontok is lehetnének, de a határleírás összevontan szerepelteti őket.

B) A birtok lehetséges határvonalában fekszik három hegy Kalaznó település területén: az Előhegy, a Középhegy és a Templomhegy; ezek természetes jelöltek a /h/armu hig szerepére.

Egyenként adom meg a TMFN.-beli adatukat és a koordinátáikat.

3.6.1. első hegy

C) TMFN. Kalaznó 57/72: Előhegy.

D) A csúcspont tengerszint feletti magassága 200 m; koordinátái: $46^{\circ}29'31''\text{N} - 18^{\circ}27'48''\text{E}$.

Az előző 3.5. határponttól 1410 m távolságra van.

3.6.2. második hegy

C) TMFN. Kalaznó 57/73: Középhegy.

D) A csúcspont tengerszint feletti magassága 206 m; koordinátái: $46^{\circ}29'35''\text{N} - 18^{\circ}28'35''\text{E}$.

Az előző 3.6.1. határponttól 1020 m távolságra van.

3.6.3. harmadik hegy

C) TMFN. Kalaznó 57/82: Templomhegy.

D) A csúcspont tengerszint feletti magassága 195 m; koordinátái $46^{\circ}29'48''\text{N} - 18^{\circ}29'44''\text{E}$.

Az előző 3.6.2. határponttól 1520 m távolságra van.

3.7. iohtucou

Lásd a 6. fejezetet.

3.8. *ba/r/bu/s/ hum/u/ca*

A) Jelentése: 'Barbucs homokja', azaz 'Barbucs település homokos területe'. A határobjektum síkbeli kiterjedéssel rendelkező terület, a határvonal leírásában határpont funkcióval rendelkezik.

B) Amint a 2.3.2. pontban közöltem, már Csánki Dezső megállapítása szerint Szakadát, Udvari és Kölesd vidékén feküdt az egykori település. K. Németh András hivatkozik Engel Pál lokalizálására, amely a 2001-ben megjelent CD-ROM adatbázisban található. E szerint a települést „Engel Pál a Varsádtól délre fekvő Kisvarsád-dűlőbe helyezte.”⁵⁰ Engel lokalizálására tekintettel figyelembe vettem a TMFN. Varsád 28/126: Kis-Varsád adatot, amely konzisztens a határ vonalával.

C) TMFN. Varsád 28/126: Kis-Varsád.

D) Tengersizint feletti magassága 147 m; koordinátái: 46°30'08"N – 18°31'56"E.

Távolsága a 3.6.3. határponttól 2880 m.

E) A Barbucs helynév nem jelölt szóvégi *cs* hangját a Csernel név *serne/l/* lejegyzésére tekintettel */s/* alakban jelölöm.

3.9. *oluph[...]*

Lásd az 5. fejezetet.

3.10. *cuesti*

A) Jelentése: 'cuesti (Kövesd) település'. Az egykori település centruma képezheti a birtok-leírás határpontját. Pontszerű határobjektum.

B–C) A települést a mai Kölesddel azonosítom. Figyelembe vettem a TMFN. Kölesd „88/15: Öreg utca. A falu legrégebbi része.” adatot. A határpontot ide, az Öreg utca és a kelet-nyugat irányú főutca metszéspontjára lokalizálom.

D) Tengersizint feletti magassága 100 m; koordinátái: 46°30'29"N – 18°35'00"E.

Távolsága a 3.8. határponttól 3980 m.

3.11. *inde per medium aquę quę uocatur culun*

A) Jelentése: innen átmegy annak a víznek a közepén, melyet *culun*-nak neveznek.⁵¹ Egy vonalszerű határobjektumról van szó.

B) Az oklevélrészlet nem mondja meg, hogy a *culun* nevű víz vajon állóvíz vagy folyóvíz-e, s vajon tóról, halastóról, mocsaras területről, illetve folyóról vagy patakról volna-e szó. Önmagában az *aqua* használata egy szerényebb vízfolyásra vagy egy mesterséges csatornára látszik utalni. A *per medium aquę* megfogalmazás folyóvíz esetén csak azt jelentheti, hogy a határvonal a folyómeder középvonalában halad.

⁵⁰ K. Németh András: *A középkori Tolna megye templomai*. 2. javított, bővített kiadás. Szekszárd 2015. 177. Nr. 306. 2019. lábj.; K. Németh András: *A középkori Tolna megye települései. Településtörténeti adattár*. Kézirat. Szekszárd 2015. 24–25. Nr. 33. 387. lábj. A hivatkozott forrás Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Bp. 2001.

⁵¹ Szentgyörgyi 2010c. 35.

Az interneten elérhető Tolna megye 1889. évi kataszteri térképe,⁵² amely sok helyen hiányos, s nem kivétel ez alól Kölesd környéke sem. Összehasonlítva a település mai térképével megállapítottam, hogy ott, ahol ma a Zsámbék utca kezdete van, a „St. Anton” templomnál volt a 19. század végén a Réti-patak vége. A kataszteri térképen követve a Réti-patak folyását, északnyugati irányban eljutunk a „Kövesd Gemeinde” nevű helyre, ahol a pataktól keletre egy „Legelő”-t jelöl a térkép. Továbbhaladva, a pataktól nyugatra találjuk a „Rókalikos” nevű területet, majd egyszer csak véget ér a Réti-patak a „Gyöpre-düllő” előtt. A *culun*-vizet a 19. századi Réti-patakkal azonosítom, a határvonal e patak vonalában haladhatott. Két határpontot veszek fel a Réti-patak két végén: az egyiket a település közepén, a másikat a településen kívül, északnyugati irányban.

3.11.1.

C) A Réti-patak végpontja: St. Anton templom, Kölesd központjában.

D) Tengerszint feletti magassága 100 m; koordinátái: 46°30'38"N – 18°35'10"E.

Távolsága a 3.10. határponttól 340 m.

3.11.2.

C) A Réti-patak kezdete az 1889. évi kataszteri térképen.

D) Tengerszint feletti magassága 138 m; koordinátái: 46°32'06"N – 18°33'48"E.

Távolsága a 3.11.1. ponttól 3230 m.

3.12. *fekete [h]umuc*

A) Jelentése: 'fekete homok'. A határobjektum síkbeli kiterjedéssel rendelkező terület, a határvonal leírásában határpont funkcióval rendelkezik.

C) A határpontot az egykori Szabaton déli határára, a mai Gyöng és Kölesd határára lokalizálom. TMFN. Kölesd 88/78: Föső Főjáró [C. Fel Feljáró]; a határ gyöngki oldalán van a TMFN. Gyöng 24/169: Kurdi-hegy.

D) Tengerszint feletti magassága 156 m; koordinátái: 46°32'34"N – 18°33'29"E.

Távolsága a 3.11.2. határponttól 950 m.

3.13. *fuegnes humuc*

A) Jelentése: 'fövényes homok', 'vízparti homok'. A határobjektum síkbeli kiterjedéssel rendelkező terület, a határvonal leírásában határpont funkcióval rendelkezik.

B) A 'fövényes homok' meghatározás alapján vízközeli helyen volt ez a határpont; feltehetően egy olyan helyen, ahol könnyen át lehetett kelni a Donát-patakon.

C) A Donát patakot átszelve, annak partja homokos terület, a határpontot ide lokalizálom.

TMFN. Gyöng 24/158: „Kis-csárda. A hagyomány szerint régen ezen a területen volt Gyöng. Szántáskor sok téglá kerül felszínre.” Ennek közelében, a feltételezett határponttól néhány tíz méternyire halad a TMFN. Gyöng 24/157: Szabaton ut.

D) Tengerszint feletti magassága 120 m; koordinátái: 46°32'27"N – 18°31'08"E.

⁵² <http://archivportal.arcanum.hu/kataszter/>

Távolsága a 3.12. határponttól 3020 m.

3.14. *cues humuc*

A) Jelentése: 'köves homok'. A határobjektum síkbeli kiterjedéssel rendelkező terület, a határvonal leírásában határpont funkcióval rendelkezik.

B) A 'köves homok' meghatározás alapján a határpont a vízpartnál magasabban fekvő területen lehetett.

C) Figyelembe véve a határvonal várható menetét, ez egy dombhátat keresztez, amelynek gerince 160 m-es tengerszint feletti magasságban fut. Ide lokalizálom a határpontot.

TMFN. Gyönk 24/153: „Bitófa [C. K. Újhegy papi] Valamikor bitófa állt ezen a területen.”

D) Tengerszint feletti magassága 160 m; koordinátái: 46°32'25"N – 18°30'24"E.

Távolsága a 3.13. határponttól 930 m.

3.15. *gun[c] sara*

A–B) A Gyönk településtől déli-délkeleti irányban folyó patak a Donát-patakba torkollik 114 m tengerszint feletti magasságban. Feltételezésem szerint e patak mentén volt a határpont, éspedig az előzőtől a következő határpontig kifeszített egyenesnek és a pataknak a metszéspontjánál.

A határobjektum jelentése: 'Gyönk sáros patakja'. Mivel az altalaj homokos-agyagos, csapadékos időben a sár a patakmeder mindkét oldalán nagyobb területre is kiterjedhetett. Bár maga a patak vonalszerű, de a határobjektum a fenti indoklás alapján pontszerű.

C) A határpontot a TMFN. Gyönk 24/149: „Varsádi ut. ... Varsádra vezető kövesút”-tól néhány méternyire nyugatra folyó patakmederre lokalizálom. A Google-Föld alapján azonosítható patakhöz a TMFN. alábbi adata tartozik: Gyönk 24/161: „Asó-fóras-vőgy”.

D) Tengerszint feletti magassága 121 m; koordinátái: 46°32'23"N – 18°29'41"E.

Távolsága a 3.14. határponttól 920 m.

E1) Az 1055. évi oklevélben két határobjektum nevében bukkan fel a *sár* szó, e két előfordulás jelentését a TESz. különbözőnek tartja: a *mortis* birtokhoz tartozó *sar feu* határpont előtagjához a 'sáros folyóvíz' jelentést adja meg, a jelen *gunusara* esetében, – kérdőjellel – a 'mocsár, vizenyős terület' jelentést.⁵³

Ami a *mortis* birtokhoz tartozó adatot illeti, korábbi tanulmányomban arra a következtetésre jutottam, hogy az ottani *sar feu* 'a Sár nevű mocsaras területen lévő jelentősebb hegycsúcs' jelentéssel bír, tehát maga a *sar* egy mocsaras területet jelent, hasonlóan, mint az Anonymus-geisztában.⁵⁴

A jelen esetben a birtok lokalizálása alapján egy sáros vízfolyásról van szó. Tehát a lokalizálás és elemzés eredményeképpen e két előfordulás szemantikailag éppen ellentétes a TESz. által feltételezettekhez képest. Ez természetesen nem érinti a TESz. azon feltevését, hogy a *sár* szó jelentései közül a 'mocsár, vizenyős terület' és a 'víztől higgá vált föld' lehetnek az eredetiek.

⁵³ TESz. 3: 487–488.

⁵⁴ Holler 2011. 78–81.

E2) Annak indokára, hogy a *k* hang jelét miért *c*-vel rekonstruálom, a 7.5. alfejezetben fogok kitérni.

3.16. *zakadat*

A) Jelentése: 'Szakadát település'. Az egykori település centruma képezheti a birtokleírás határpontját. Pontszerű határobjektum.

B–C) A település legszélesebb utcája a nagyjából kelet-nyugat irányú Fő utca, amely a lakott rész déli határát képezi. Innen indul észak-északnyugati irányban az a földtani törésvonal, amelyről a település a nevét kapta. A völgyben két, nagyjából párhuzamos utca fut, az Iskola utca és a Templom utca. Az Iskola utca kezdete a Fő utcában van. Ide lokalizálom a határpontot.

Ehhez tartozó adatok: TMFN. Szakadát 26/21: „Fő út Széles utca. A falu legszélesebb utcája”; TMFN. Szakadát 26/5: „Iskola utca.”.

D) Tengerszint feletti magassága 134 m, koordinátái: 46°32'17"N – 18°28'26"E.

Távolsága a 3.15. határponttól 1610 m.

Ettől a határponttól 4570 m-re fekszik a következő, 3.17. határpont.

E1) *Szakadát település topográfija és megnevezése*

A Tolna megyei Szakadát település déli végétől (46°32'17"N – 18° 28'26"E) egy 3700 m hosszúságú völgy vezet észak-északnyugat felé, amely az észak-déli iránytól kb. 30 fokkal tér el az északnyugat-délkeleti irányba.

A völgy Szakadát település déli végén 134 m-es tengerszint feletti magasságból indul és eljut 220 m magasságig (46°34'01"N – 18°26'57"E). A völgyet mindkét oldalról, tehát lényegében keleti és nyugati oldalról egy-egy gerinc határolja, amelyek kb. 185 m magasságról indulva, a keleti oldalon 220 m magasságig, a nyugati oldalon 240 m magasságig emelkednek, és kb. 3 km-es hosszúságban mindkét oldalon 40 m-rel magasabbak a völgnél. A két gerinc egymástól mintegy 1000–1300 m távolságban fut, tehát a lejtők mindkét oldalon kb. 40 m-nyit emelkednek 500–650 m távolságon belül. Ez tehát egy közel 4 km hosszú, lényegében egyenes geológiai törésvonal, amely a Föld tágulása során keletkezett.

Kétségtelen, hogy a településnév ennek a geológiai formációnak a pontos megnevezésével, a 'szakadás' jelentésű *szakadát* közszóval azonos. Az 1055. évi *zakadat* és a jelenlegi *Szakadát* nevek teljes azonosságára vonatkozóan lásd a TESz. megállapítását: „A TA. *zakadat* adata *szakadát*-nak olvasandó; képzője az *-át* deverbális névszóképző.”⁵⁵

E2) Szakadát település eddig ismeretes legkorábbi említései egy olyan 1291. évi oklevélben fordultak elő, amelyet egy 1503. évi bírósági eljárás iratai alapján publikált Fejér György.⁵⁶ Itt a település neve *Zakadath*, illetve *Szakadath* alakban jelentkezik.

E3) Hoffmann István mind 2010-ben megjelent könyvében, mind „A Tihanyi alapítólevél *Zakadat* szórványairól” című, Dénes Györgyöt köszöntő 2011. évi dolgozatában érintette a jelen birtok határleírásában szereplő helynév jelentésének kérdését. A köszöntő kötetbeli dolgozat lényegében szövegszerűen azonos a könyv 4.6. és 4.53. fejezeteiben megfogalmazottakkal.

⁵⁵ TESz. 3: 652 *szakad* címszó alatt.

⁵⁶ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. Tom. VII. Vol. V. 495–500. Nr. 320.

Hoffmann az alábbi vélekedésének ad hangot óvatos formában: „Úgy vélem, az alapítólevélben szereplő *zakadat* mindkét előfordulása esetében a szakirodalomban hagyományosan megadott domborzati jelentés mellett legalább ugyanolyan valószínűséggel – ha nem nagyobb eséllyel – jöhet szóba a vízrajzi fogalomként való értelmezése is.”⁵⁷ Majd a jelen birtok vonatkozásában a Györffy-féle téves lokalizálás terepviszonyait próbálja felhasználni e feltevése alátámasztására.

Az általunk megadott lokalizálás és a Tolna-megyei Szakadát topográfiaja egyértelművé teszik, hogy a név jelentése a település különleges domborzati viszonyait tükrözi tökéletes pontossággal.

4. A lokalizált birtok összképe

Az oklevélben 18 határobjektum szerepel, az előző fejezetben vizsgált 16 közül három bizonyult vonalszerűnek és 13 pontszerűnek. Az utat vagy vízfolyást követő vonalszerű objektumok a határvonal több pontjának a meghatározását is lehetővé tették (lásd a 3.2. és a 3.11. alatt). A 'három hegy' jelentésű határobjektum három jól lokalizálható határpontot is megadott. A birtok összképe nagy biztonsággal kirajzolódik, s nem okoz bizonytalanságot, hogy két határobjektummal eddig nem foglalkoztunk.

Nyugati határvonala jól követi – a Balaton és a Velencei-tó által jelzett elsődleges törésvonalra merőleges – az észak-északnyugat felől dél-délkeleti irányba mutató másodlagos törésvonalak irányát. A keleti határvonal ezzel közel párhuzamos, itt egy vízfolyás menetét követi a határ. Figyelemre méltó, hogy az északi határvonal menete milyen közel van a pontos kelet-nyugati irányhoz.

Mindez azt valószínűsíti, hogy az égtájak ismeretében tűzték ki a birtokok határait. Feltehetően térképet és más eszközöket is használtak a határvonal megállapítása során.

A birtok alaprajza közelítőleg egy paralelogrammát határoz meg. A határleírásban a körüljárás irányja felülről nézve az óramutató járásával ellentétes.

Az egyes határvonalak menete az alábbi:

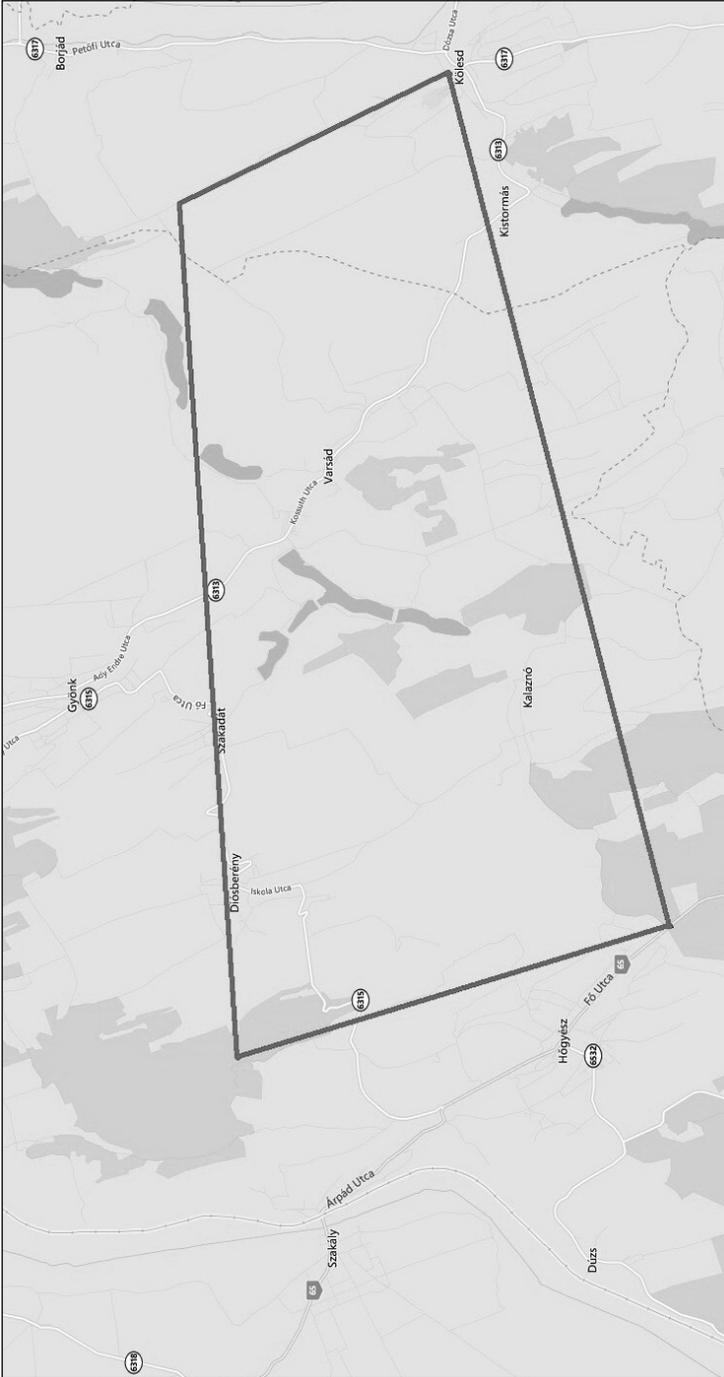
– A nyugati határvonal követi a másodlagos törésvonalak irányát, az észak-déli iránytól 27 fokkal hajlik északnyugat-délkelet felé.

– A déli határvonal kb. 14 fokkal tér el a kelet-nyugati iránytól délnyugat-északkeleti irányban, azaz kb. 103 fokot zár be a nyugati határvonallal.

– A keleti határvonal az észak-déli iránytól 31 fokkal hajlik északnyugat-délkelet felé, azaz 73 fokot zár be a déli határvonallal.

– Az északi határvonal 4 foknál is valamivel kevesebbel tér el a kelet-nyugati iránytól délnyugat-északkeleti irányban, azaz 117 fokot zár be a keleti határvonallal és 67 fokot a nyugati határvonallal.

⁵⁷ Hoffmann 2010. 66; Hoffmann István: *A Tihanyi alapítólevél Zakadat szórványairól. = Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére.* Szerk. Bárh M. János – Tóth Álmos. Bp. 2011. 223–226. Az idézet szöveg a 224. oldalon.

Az 1055. évi tihanyi oklevélben említett „lőlegelő mellett” birtok elhelyezkedése Tolna megye térképén.

A birtok egyes égtájak felé eső határvonalainak befoglaló hosszúsága (50 m-es pontossággal) a következő:

- a nyugati határvonal befoglaló hosszúsága 6000 m;
- a déli a határvonal befoglaló hosszúsága 11800 m;
- a keleti határvonal befoglaló hosszúsága 4200 m;
- az északi határvonal befoglaló hosszúsága 11050 m;

Így a befoglaló négyszög kerülete 33050 m.

A birtok területe kb. 56 km²; legtávolabbi pontja a tihanyi apátságtól légvonalban 70 km-re van.

A birtok elhelyezkedését Tolna megye mai térképén a mellékelt ábra mutatja.

5. Az *oluph[...]* megnevezésű határobjektum

5.1. A határobjektum nevének bizonytalansága

Szentgyörgyi Rudolf átírásában *oluphel[re]a* szerepel, vagyis az *e* betű kivételével a szó többi karakterét olvashatónak jelzi, és ehhez az alábbi lábjegyzetet csatolta: „A varrás kb. egy betűnyi helyet takar, így a szakadás és gyűrődés ellenére is ott lehetett az *e*. A környező betűk kisebb részletei nem látszanak.”⁵⁸ Vagyis Szentgyörgyi csupán az utolsó előtti betűt tekinti hipotetikusnak, noha az előtte és utána állókról azt mondja, hogy ezek „kisebb részletei nem látszanak”.

Amint a 2.1. alfejezet végén már említettem, nézetem szerint a pergamenen a határobjektum megnevezésének csupán az első öt betűje azonosítható. Így mind az *Ó-magyar olvasókönyv*ben közölt *oluphel[rea]*⁵⁹, mind a Szentgyörgyinéél látható *oluphel[re]a* szövégi öt betűjének átírását bizonytalannak tartom.

Ennek alátámasztására megemlítem, hogy amikor Fejér György 1829-ben először publikálta nyomtatásban az oklevél rendelkező részét, – aki egyébként nagy valószínűséggel személyesen is megvizsgálta az oklevelet –, akkor az ehhez tartozó részletet „inde vero ad Oluphob rea,” alakban közölte; a ritkítás az eredeti közlést követi.⁶⁰ Ezt az alakot használta Mátyás Flórián is, aki 1871-ben publikált *Nyelvtörténeti szótár-kisérletének alap* szócikkében idézte e kifejezést *Oluphobrea* alakban.

A Fejér György-féle átírás végére írt *rea* betűsört két ok motiválhatta. Az egyik, hogy a pergamennek a szöveg irányára merőleges összevarrása után valamennyire látható a szó utolsó betűjének jobb széle, s erről elképzelhető, hogy egy *a*-nak a maradványa. A másik ok a birtokadományok leírásában 11 esetben azonosítható *rea* névutó. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy a *rea* névutó elsősorban a *mortis* birtok leírásában jelentkezik, éspedig ott kilencszer, a többi birtok határleírásában csupán pár alkalommal bukkan fel. A jelenleg vizsgált birtok leírásában máshol nem szerepel, így kissé meglepő lenne, ha ebben a birtokleírásban mégis

⁵⁸ Szentgyörgyi 2010b. 27. 68. láb.

⁵⁹ Jakubovich Emil – Pais Dezső: *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs 1929. 23.

⁶⁰ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Stvdio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. Tom. I.: 392.

jelentkezne. Nézetem szerint a későbbi átírások valójában nem azonosították, csupán átvették a legkorábbi átírásban feltételezett *rea* végződést.

A Fejér György-féle átírást Erdélyi László 1906-ban megjelent akadémiai székfoglalójában módosította, aki azt „*Oluphel[rea]*” alakban közölte.⁶¹ Ezt az alakot használta az *Ó-magyar olvasókönyv* is. Majd 1992-ben Györffy György ezt módosította „*Oluphelr[e]a*” formában, amivel arra utalt, hogy meglátása szerint csupán az *e* betű nem látható.⁶² Ugyanilyen alakban közli a szót Szentgyörgyi is.

Ami a szóközepi betűket illeti, itt a korábbi átírásban az *-ob-* betűpár állt, Erdélyi olvasata óta pedig az *-el-*. Ez a kettősség jól mutatja a kibetűzések bizonytalanságát. A későbbi átírás *hel* betűsorát *alapjában* motiválhatta egy hipotetikus ’alaphely’ jelentés, tekintettel az oklevél két másik *helyén* is jelentkező, a *hely* szót is tartalmazó kifejezésre: *kert hel* és *petre zenaia hel*. Sőt, ez utóbbi esetben egymás után áll a *hel* és a *rea*, azonosan a részben még Fejér Györgytől, másrészt Erdélyi Lászlótól eredő *Oluphel[rea]* emendációval.

A két átírás arra utal, hogy az *olup* utáni *h* betűt egy magas szárral nem rendelkező, *o-* vagy *e-*szerű karakter követte, majd utána egy olyan betű állt, amelynek hosszú szára volt, amilyen akár a *b* vagy az *l*. Valóban, egy ilyen hosszabb szárnak a felső része azonosítható a pergamenen.

5.2. A határobjektum helyének behatárolása

A birtok határleírásában az ezt megelőző határpont a 3.8. *ba/r/bu/s/ hum/u/ca*, amelyet a Varsádhoz tartozó Kis-Varsád dűlővel azonosíthatunk (TMFN. Varsád 28/126: Kis-Varsád). Az utána következő határpont a 3.10. *cuesti*, a mai Kölesd település régi központja (TMFN. Kölesd 88/15: „Öreg utca. A falu legrégebbi része”). A vizsgálatunk tárgyát képező határobjektumnak így valószínűsíthetően a két határpont közötti 3980 m-es szakasz középső, mintegy 2 km-es részén kellett lennie, ez jelentős részben a mai Kistormás területére esik.

5.3. Hogyan egészíthető ki a csonka *oluph[....]* megnevezés?

Feltételezésem szerint a pergamenre egykor az *olupholma* betűsört írták le. A hipotetikus *olma* kiegészítés hosszát és írásképét tekintve erősen hasonló mind a Fejér György által feltételezett *obrea*, mind az Erdélyi László-féle *elrea* betűsorokhoz.

A szkriptor az *olupholma*-val egy olyan megnevezést jegyzett fel, amellyel talán egy *olup* nevű település *halmá*-t szándékozott megnevezni. Struktúráját tekintve e kifejezés azonos a jelen birtok határleírásában négy határobjektum esetében is alkalmazott birtokos szerkezettel. Sőt, az egy sorral lejjebb következő *serne/l/ holma* határpont nemcsak struktúrájában, hanem még utótagjában is azonos vele. Emiatt a fenti rekonstrukciót nemcsak paleográfiai szempontból, hanem tartalmi tekintetben is egy indokolható feltételezésnek érzem – annak ellenére, hogy igazán jelentős kiemelkedést, a *serne/l/ holma*-hoz mérhető jelentőségű dombvonulatot ezen a helyen nem találunk.

⁶¹ Erdélyi László: *A tihanyi apátság kritikus oklevelei*. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXI/3. Bp. 1906. 210; Erdélyi 1908. 492.

⁶² *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. I. Redidit Györffy György. Bp. 1992. 151/9. sor.

Ezen a ponton akár elégedetten hátra is dőlhetnénk. Az a helyzet azonban, hogy elgondolásom szerint a szituáció az eddig elmondottaknál határozottan komplikáltabb. Úgy vélem ugyanis, hogy az *olupholma* megnevezés valójában azért került a szkriptor tollára éppen ebben az alakban, mert a birtokleírás fogalmazványa rosszul volt olvasható – erre már utaltam a 2.3. alfejezetben –, továbbá a szkriptor nem ismerte a piszkozatbeli összetett településnevet. Emiatt két betű módosításával jegyezte fel a fogalmazványon olvasható, vagy legalábbis szerepeltetni kívánt helynevet, ami által egy számára világos szerkezetű és jelentésű helynevet kapott.

5.4. Előkészítő megjegyzések

A fentiekben körvonalazott hipotézisem pontos megfogalmazása előtt három észrevételt kívánok ismertetni.

a) A birtok lokalizálását megalapozó heurisztikus gondolataim sorában említettem, hogy a *cuesti* határpont nevében a mai *Kölesd* település nevét ismertem fel, és ez konzisztensnek bizonyult a határleírásban szereplő további településekkel.

A település nevének eddig ismert legkorábbi előfordulása a pápai tizedjegyzékekből való: az 1333. évi második, valamint az 1334. évi két tizedjegyzékből. Ezek közül kettőben *Kulestd*, a harmadikban egy *d* nélküli *Kulest* névforma található.⁶³ Ezután 1392-től vannak rá adataink *Kulesd* (ill. 1452-től *Kwlesd*) alakban, majd 1471-től már jelentkezik a *Kölesd* név.⁶⁴

Az így dokumentált *cuesti* → *Kulestd/Kulesd* → *Kölesd* névváltozási sor arra mutat, hogy az egykoron a *köves* melléknévből képzett településnév a tövéghangzó lekopása után, egy „kvázi-népetimológias” változáson átesve a 14. század első harmadának végére elnyerte a korábbihoz hasonló hangzású *Kulesd*, illetve *Kölesd* nevet, – amely egy fontos élelmiszer nevét rejti magában.

b) Amint az 5.2. alfejezetben láttuk, a most vizsgált határpont a mai Kistormás területére esik.

A település nevének eddig ismert legkorábbi előfordulása a pápai tizedjegyzékekből való: az 1333. évi második, valamint az 1334. évi két tizedjegyzékben jelentkezik *Turmas* alakban.⁶⁵

A középkor folyamán Tormás jelentős kiterjedésűvé vált és idővel több rész-településre bomlott. Ezt igazolja a forrásokban jelentkező, különböző jelzővel kiegészített jó néhány Tormás helynév. Ilyenek Cséltormás, Csonkatormás, Középtormás, Kövezsdtormás.⁶⁶ Bizonyosan mindegyikük a mai Kistormás környékén volt, a most vizsgált határpont tágabb környezetében.

c) Az okleveles forrásokban több különböző Almás nevű Tolna megyei településnek van nyoma. E települések egyikét Csánki Dezső Regöly és Kölesd vidékére helyezte.⁶⁷

⁶³ Timár György: *Tolnavármegye templomos helyei (a XIV. századi pápai tizedjegyzékek alapján)*. Tolna megyei levéltári füzetek 7(1999). 277–314. *Kölesd* a 289. oldalon szerepel.

⁶⁴ Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525*. Szekszárd 1998. 109. Nr. 32., 155. Nr. 120., 178. Nr. 161.

⁶⁵ Timár György: *Tolnavármegye templomos helyei (a XIV. századi pápai tizedjegyzékek alapján)*. Tolna megyei levéltári füzetek 7 (1999) 277–314. *Tormás* a 294. oldalon szerepel.

⁶⁶ Dávid Géza: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp. 1982. 120. Nr. 34., 120. Nr. 38., 126. Nr. 96.

⁶⁷ Csánki 3: 414/c.

Dávid Géza a 16. századi török adóösszeírások feldolgozásával megállapította, hogy a simontornyai náhíjéhez tartozó Almás 1550-ben „Kaláznyó” után, 1565-ben Csonka-Tormás közelében, 1580-ban és 1590-ben „Felső-Kaláznyó” közelében feküdt. Következtetése: mivel a két Tolna megyei helység, a mai Kalaznó és Kistormás valóban határosak, ezért az egykori Almás e falvak között feküdt.⁶⁸

Erre az Almásra vonatkozó legkorábbi okleveles adatok 1410-ből valók, ezekben *Almas* alakban szerepel.⁶⁹

Könnyen elképzelhetőnek tartom, hogy *Tormás* és *Almás* is a mezőgazdaság jelentőségének növekedése folyamánként, egy „népetimológias” változáson átesve nyerte el a régihez némileg hasonló hangzású mai nevét, amelyek – Kölesdhez hasonlóan – egy-egy fontos élelmiszerre utalnak.

5.5. Az *olupholma* megnevezés hipotetikus eredetije

A fenti megjegyzésekre majd a hipotézisemet támogató érvek ismertetésekor fogok visszautalni. A hipotézisem szerint a határleírás vonatkozó helyén a fogalmazványban *oluptulma* állt és a valóságban is ilyen nevű település volt ezen a helyen. Nem ismervén e négyzótagos településnevet, a szkriptor ezt „értelmesítette és korigálta” *olupholma* alakúra.

Ez az összetett névalak Anonymus gesztájából jól ismert, Ketel kun vezér fia szerepel nála ezen a néven. A gesztában ötször fordul elő az *oluptulma* név ebben az összetett alakban, a 8., 10., 14. fejezetben egyszer-számra, a 15. fejezetben kétszer.⁷⁰ Ezek után a 15. fejezetben még egyszer jelentkezik, de ekkor a *tulma* alakban.⁷¹

5.6. Benkő Loránd megállapításai

Benkő Loránd nevéhez fűződik annak széleskörűen adatolt bemutatása, hogy Anonymus miként szerkesztette meg a magyar honfoglalás valószerűnek ható meséjét úgy, hogy bőségesen szerepelnek benne olyan személyek – jellemzően vezéri szerepben –, akiknek nevét csak kitalálta. Vagy ha valódi személynevek is, akkor is a hozzájuk kötődő eseményeket a geszta szerzője találta ki. Benkő megállapította, hogy az ilyen személyek megalkotásához Anonymus elsődleges forrásai a helynevek voltak. Ilyen irányú megfigyeléseit és következtetéseit még 1966-ban publikált első Anonymus-témájú publikációjában fogalmazta meg először, majd a 20. század utolsó éveiben készült közleményeiben ezt a megállapítást sok adattal támasztotta alá.

Benkő több publikációjában is érintette az *oluptulma* személynevet. Az alábbiakban két olyan dolgozatából idézek hosszabban, amelyekben részletesen foglalkozott ezzel a névvel.

Egyik közleményében ezeket írja: „Ketel kun vezér fiának neve: *oluptulma* (8., 10., 15. kétszer), *oluptulmae* gen. (14.); *tulma* (15.). A névstruktúrán kívül P. mester önálló *tulmá*-ja is

⁶⁸Dávid Géza: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp. 1982. 117.

⁶⁹Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525*. Szekszárd, 1998. 126. Nr. 64., 127. Nr. 66.

⁷⁰SRH. I. 43./1. sor, 46./16. sor, 54./17. sor, 54./23. sor, 55./13. sor

⁷¹SRH. I. 55./17. sor

mutatja, hogy itt világosan két névelem összetételéről van szó. A nevek olvasata: *Olup* vagy *Alop*, *Tulma* vagy *Tolma*. A későbbi krónikákban sem együtt, sem külön nem fordulnak elő. Az *Olup* azonban az ómagyarban többféle írásváltozatban mindkét névminőségben gyakori: személynévként és nemzetségnévként: 1138/1329: *Alup* [...], 1235: *Olub* [...]; 1237: *Olpu* [...]; stb.; helynévként: ... 1266: *Olup* [...], [1280 k.]: *Olup* [...] stb.

Az *Oluptulma* (*Aloptolma*) nevet GOMBOCZ török kettős személynévként magyarázza: *alip*, *alip*, 'hős' és *tol-* 'teli van, megtelik' + *-ma* képző (MNYTK. 16. sz. 31). ... Az *Olup* török etimonia jónak látszik, legfőljebb sok magyar megfelelője hagy ebben némi bizonytalanságot: eredeti személynév volta is elfogadható. A *Tulma* ügye már jóval problematikusabb: török névanalógiája nem került elő, és magyar személynévként való megléte is kétséges; egyelőre reálisan csak ismeretlen eredetű helynévként lehet számolni vele. De Anonymus neve szempontjából mindez eléggé indifferens. A személynévet ugyanis – amely ilyen formában máshol sohasem szerepel – a Magiszter nyilván maga formálta, mégpedig helynévi alapon, saját összetételként, még ha az *Alop* személynévet, pontosabban nemzetségnévet külön is ismerhette, hiszen a kilencvenes években Katapán volt a kancellár, a Komárom környékén birtokos Katapán nemzetség egyik tagja pedig a XIII. században a *Ketel* nevet viselte, ami – tekintve, hogy P. mester szerint *Ketel* volt *Oluptulma* apja – a rokoni kapcsolat jele lehet [...]. Anonymus szerint *Oluptulma* Komárom várát építette fel, s történetében *Ketelt* és fiát, *Tulmát* is itt temették el. Hogy van-e a történetnek népetimológiai eredetű vagy Katapán nemzetségbeli hagyománya, az lehet kérdéses, az azonban nem, hogy *Oluptulma* nevének összerakása és a három Komáromhoz közeli helynév korabeli léte szorosan összefügg, s hogy P. mester e helyneveket vagy legalábbis az *Alop* nemzetség itteni helyi érdekeltégeit ismerte.⁷²

Egy másik publikációjában Benkő külön-külön számba veszi az *Alop* és a *Tolma* nevekhez tartozó helyneveket a középkori Magyarországon, a gesztának *oluptulmára* (illetve *tulmára*) vonatkozó legfontosabb részleteit, s az ismert helyneveknek a földrajzi közelség alapján feltehető kapcsolatát a gesztálé eseményekkel.

Benkő *oluptulmáról* megállapítja: „Kun vezér fia. Nem történelmi és nem krónikai személy. Ilyen formában nem hiteles személynév. Az összetett név előtagja, *Alop* azonban ismert hazai személy- és nemzetségnév: [...] Anonymus az *Aloptolmá*-t két helységnév összekapcsolásából maga alkotta meg [...], de névformálásában az *Alap* nemzetségnév ismerete is nyilván közrejátszott.”

A névhez kapcsolódó események közül kiemeli, hogy „*Aloptolma* Komárom várát építette fel, és komáromi várnépek ura volt”, valamint hogy „*Tolmát* Komárom mellett temették el”. A helynevek és a történések kapcsolatát Benkő a Komárom közelében kimutatható *Tholma*, *Tulma* településnevekre *alapoza*. Benkő megjegyzi még, hogy „Az *Aloptolmá*-hoz hasonlóan a Névtelen máskor is csinált összetett személynévet”, példaként az *Apafarkas*-t és az *Ősbő*-t említi.⁷³

⁷² Benkő Loránd: *Anonymus „kunjainak” személynevei*. = Benkő Loránd: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. 1998. 40–57. Az idézetek az 53–54. oldalról.

⁷³ Benkő Loránd: *Helynév-személynév-történet korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében*. = Benkő Loránd: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. 1998. 11–27. Az idézetek a 19. oldalról.

5.7. Megjegyzéseim Benkő Loránd megállapításaihoz

Benkő Loránd fentiekben ismertetett megállapításaihoz néhány kommentárt kívánok fűzni.

5.7.1. Az *oluptulma* név összetettsége

Maga Anonymus egy összetett névnek tartotta ezt a nevet, erre utaló kétségtelen bizonyíték, hogy egy alkalommal csak a *tulma*-t, a „tényleges” nevet írta le, s „csak” a többi esetben szerepelt a név az „állandó jelző”-jével együtt. Bizonyosnak tűnik, hogy ebben az összetett névben az *olup* a török *alip* ’hős’ szóból ered. Az is feltehető, hogy Anonymus e szó jelentésével tisztában lehetett.

Ez egy olyanféle szerkezet, mint amelyet a Könyves Kálmán vagy Nagy Lajos nevekben ma is használunk. A 11. századból említhetem Géza herceg, a későbbi Géza király *Magnus* nevét, vagy I. Bélának *Begon* jelzőjét,⁷⁴ amely később a torzult „*Benyn*” alakban vált ismertté.

Figyelemre méltó azonban Benkőnek az alábbi megjegyzése: „Az *Olup* török etimója jónak látszik, legfőképpen sok magyar megfelelője vagy éppen némi bizonytalanságot: eredeti személynév volta is elfogadható”. Mivel a szakirodalom szerint egymástól igen távoli vidékeken vannak *Alap* nevű helyek, ezért elképzelhető, hogy etimológiailag ezek nem közös eredetűek.

5.7.2. Anonymus forráshasználatáról

Benkő Loránd sok példával jellemzi Anonymus azon eljárását, amellyel megteremti elbeszélésének szereplőit, akik jelentős részben kitalált alakok egy képzelet szülte történelmi regényben.

Más a helyzet olyan esetekben, amikor Anonymus írott források alapján dolgozhatott. Olyan esetekben, amikor az Anonymus-gesztához szövegezésében közelálló források is a korunkra jutottak, e részletek szövegfejlődésének rekonstruálása során Anonymus forráskezelési eljárásáról meglehetősen pontos benyomásokat nyerhetünk. Már az eddig nyomtatásban megjelent, ilyen kérdésekkel foglalkozó dolgozataim eredményei is alkalmat adtak erre: „Anonymus eljárását elemezve levonhatjuk azt a következtetést, hogy nagy becsben tartotta forrását, de azt nem szó szerint másolta, hanem alkotó módon próbálta hasznosítani. Igyekezett mellőzni a tárgyahoz kevésbé kapcsolódó vagy éppenséggel számára sem érthető részleteket – bár ez nem mindig sikerült –, viszont az érdemleges információkat lehetőség szerint kiaknázták; megpróbálta azokat legjobb tudása szerint megmagyarázni, érthetőbbé tenni, s igyekezett a végleges szöveget könnyen olvasható formába önteni.”⁷⁵

A korunkra jutott gesztában tehát mind szépirodalmi jellegű, mind tudományos jellegű részek vannak, egy olyan történész munkája, aki forráshiányos területeken szabadjára engedte a fantáziáját. Erre a kettősségre érdemes tekintettel lennünk a továbbiakban.

5.7.3. Helynévből személynév

Anonymus azon eljárásának hátterében, amely során helynevek alapján adott nevet a geszta szereplőinek, az a megfigyelése állhatott, hogy a magyarországi települések egy része személyekről lett elnevezve. Tehát számos esetben elképzelhető, hogy valóban élt egykor egy bizonyos település nevével azonos nevű személy.

⁷⁴ Lásd a Zágrábi krónikában SRH. 1: 208./21. sor

⁷⁵ Holler László: *Anonymus és a „senonok hegyei” meg az „aliminus népek”. Árpád-kori történelmi szövegek fejlődési modelljének első közelítése.* Magyar Nyelv 105(2009). 1. közlemény 300–324; 2. közlemény 431–449. Az idézet a 442. oldalról.

Valószínűnek tartom tehát, hogy *oluptulma* esetében Benkő nézete megalapozott: „A személynevet ... a Magiszter nyilván maga formálta, mégpedig helynévi alapon”. Benkőnek azt a megállapítását, miszerint ez az összetett név „ilyen formában máshol sohasem szerepel”, inkább úgy fogalmaznám meg, hogy nem maradt fenn a gesztán kívül egyetlen olyan dokumentum sem, amelyben ez az összetett név jelentkezne. De ez nem zárja ki azt, hogy létezhetett ilyen.

Benkőnek abban a következtetésében már nem vagyok ennyire biztos, amikor úgy vélekedik, hogy „Anonymus az *Aloptolmá*-t két helységnév összekapcsolásából maga alkotta meg.”

Úgy gondolom, hogy az országban többfelé található „Alap” helynevek nem játszottak szerepet Anonymus kun vezére nevének megalkotásában, és a Magiszter nem egy *olup* és egy *tulma* helynévből kovácsolta össze ezt a nevet, hanem egy konkrét *oluptulma* helynév lehetett a forrása, olyan, amilyen hipotézisem szerint benne volt az 1055. évi oklevél fogalmazványában.

5.8. Az 1055. évi tihanyi oklevél *mortis* birtoka és Vajta kun vezér

A fentieket részben annak ismeretében merem feltételezni, hogy korábban, a *mortis* birtok lokalizálásával foglalkozó tanulmányomban is előjött az Anonymus-gesztá egyik kun vezérének a neve, s az annak megfelelő településnév a mai Tolna megye határa mellett.

Akkor ezt írtam: „A Fejér és Tolna megyén keresztülhúzó nagy sáros vonulat neve – a TA. adata után – először egy 1192-es oklevélből (...), majd utána Anonymus gesztájából ismert, aki a helynevet természetesen a 10. század elejére vetítve használja. ... Anonymusnál ez olvasható: ... „[Árpád vezér] Vajtának ... nagy földet adott a Sár felé számtalan néppel, amelyet ma is Vajtának hívnak” (...). S a „ma is” nemcsak Anonymus korára, hanem a 21. századra is érvényes: Vajta ma is létező település a Sárvíz keleti partján, Bikáctól 4 km-re, északi irányban.”⁷⁶

Majd később megállapítottam: „Anonymus saját korában a *Vajta* nevet viselő birtok pontosan ott volt, ahol az ilyen nevű település ma is megtalálható a Sárvíz mentén. S bár az 1211. évi Tihanyi összeírás nem közli *Mortus* birtok határait, de szinte bizonyosan kijelenthetjük, hogy ekkoriban az apátságban az Anonymus által említett *Vajta-birtok* volt északi szomszédja. Meggyőződésem, hogy nem véletlenül húzódik a határvonal Fehér és Tolna megye között manapság is a Sárvíz keleti oldalán éppen Vajta és Bikács között.”⁷⁷

A fentiekből következik, hogy Anonymus tájékozott volt a mai Fejér és Tolna megye határvidékén. S mivel személynévi eredetűnek tartotta Vajta (a gesztában *boyta*) település nevét, ennek alapján egy Vajta nevű kun vezért felvett a geszta szereplői közé.

Hasonlóképpen járhatott el, ha ismeretes volt számára egy *oluptulma* helynév, amelynek személynévi eredete a név összetettsége és előtagjának jelentése alapján sejthető volt a számára. Talán ilyen előzmények alapján lépett a geszta lapjaira *Oluptulma*, egy másik kun vezér, Ketel gyermeke.

5.9. Az *oluptulma* helynév hipotézisét támogató érvek

De van-e bármilyen olyan további adat, ami ezt a hipotézist akárcsak a lehetőség valamegyes valószínűségével felruházná?

⁷⁶ Holler 2011. 79.

⁷⁷ Holler 2011. 105.

Nos, nézetem szerint vannak ilyen adatok, még ha nem is közvetlen, hanem meglehetősen áttételes adatokról van szó csupán. Ezek egy részét említettem meg az 5.4. alfejezet b) és c) pontjában. Azt biztosan tudjuk, hogy a most vizsgált határpont közelében már a középkorban voltak Tormás nevű települések, amelyek közül mind a mai napig fennmaradt Kistormás. Továbbá, a 16. századi adatok szerint a mai Kistormás és Kalaznó között, tehát Kistormástól nyugati irányban volt egy Almás nevű település is.

Elgondolásom szerint az egykori *oluptulma* település az idők során két részre szakadt, melyek közül az egyik az *olup*, a másik a *tulma* nevet tartotta meg. És a név eredetének homályba veszése után egy „névértelmesítési” szándék az *olup*-ből Almást, a *tulmá*-ból Tormást formált.

Bár a *Tormás* és *Almás* helynévleszármazottak mint bizonyítékok meglehetősen áttételesek, de figyelmet érdemelnek. Természetesen a legfontosabb érvet maga az Anonymus-geszta szolgáltatja. A Benkő Loránd által rekonstruált névadási eljárás alapján azt valószínűsíthetjük, hogy Anonymus a 12. század végén, a 13. század elején ismerhetett Magyarországon egy *oluptulma* nevű települést. Ha a település neve eddigre esetleg meg is változott, hallomásból vagy okleveles adatokból ismerhette a korábbi névalakot. E település lehetett akár az általa bizonyosan ismert Vajtától mintegy 10 km-re délkeletre, a mai Kistormás vidékén, éppen ott, ahol a 11. század közepén jelentős birtokot adományozott a tihanyi apátságnak I. András király.

5.10. Az *oluptulma* hipotetikus határobjektum lokalizálása

A határjárás menetében az előző határobjektum az egykori Barbucs település homokos része, amelynek helyét a Varsádhoz tartozó Kis-Varsád dűlővel azonosítottuk (TMFN. Varsád 28/126). A következő határobjektum az egykori *cuesti* település centruma (TMFN. Kölesd 88/15). A határvonal az előző határponttól egyenesen fut tovább a következő határpontig; a két határpont távolsága 3980 m.

C) A hipotetikus *oluptulma* település helyét a környezetéhez képest kissé kiemelkedő domb tetejére, a mai Varsád és Kistormás határához közel, a határnak Kistormás felé eső oldalára lokalizálom. Ehhez tartozik Tolna megye földrajzi neveiben a TMFN. Kistormás 89/25: Varsádi dűlő adat.

D) Tengerszint feletti magassága: 156 m; koordinátái: 46°30'15"N – 18°32'59"E.

Távolsága az előző határponttól 1350 m, a következő határpontig 2630 m.

6. Az oklevél „legrejtélyesebb” szórványa: *iohtucou*

6.1. A határobjektum névalakja

A latin szöveg *iohtucou* szavához Szentgyörgyi Rudolf egy lábjegyzetet fűzött: „Az eredeti méretű és kicsinyített fakszímiléken látszólag jól olvasható. A többszörös nagyításon azonban kivehető a *c* kissé ferde keresztvonala, mely így akár *t*-nek is olvasható lenne, a rá következő *o* pedig elkenődött festékfoltként látszik, amit részint repedés vág szét.”⁷⁸

⁷⁸ Szentgyörgyi 2010b. 27./65. láb.

Saját megfigyelésem szerint a festékfolt mögött meglehetősen bizonyossággal kivehető a leírt *o* betű, ezért a Szentgyörgyi-féle átírás *iohtucou* betűsorát helyesnek fogadom el.

6.2. Az oklevél „legrejtélyesebb” szórványa

Az *iohtucou*-t Szamota István a megfejtetlen szók között említi.⁷⁹

Erdélyi László a szöveg fordításában a határvonal menetéről ezt írja: „majd a Jótokóhoz (*Johtucou*)”⁸⁰ ennél többet nem mond róla.

Bárczi Géza a betűsor kiejtését kérdőjelesen így adja meg: [*joxtukou*]. Ezt mondja róla: „Pontos olvasása, eredete, jelentése ismeretlen. Erdélyi *Jótokónak* írja át, ez kétségtelenül helytelen. A szó sem mint helynév, sem mint közszó sehol sem fordul elő.”⁸¹

Mokány Sándor 1982-ben publikált elgondolása szerint a betűsor jelentése ’jutó kő’, valamilyen okból szándékosan elhelyezett, felállított kő.⁸²

Hoffmann István 2010-ben megjelent könyvében a szóra vonatkozó ismeretek összefoglalását azzal kezdi, hogy „Az alapítólevél talán legrejtélyesebb szórványa”.

Mokány Sándor elgondolásáról így nyilatkozik: „az *iohtucou*-t összetett szóként kísérelte meg értelmezni. Utótagként a *cou*-t a *kő* labiális diftongusos változataként (*kőü*) azonosította, ami végtére is nem elképzelhetetlen, de sem helyesírás-, sem pedig hangtörténeti érvek nem támogatják különösebben az elképzelést: ... Az előtagot Mokány a Halotti beszédből is ismert régi *joxtot* ~ *joxtat* ige műveltető képző nélküli *joxt-* tövéből származtatja mint folyamatos melléknévi igenevet, s ennek megfelelően *joxtú*-nak olvassa. ... Ugyancsak nem tudjuk analóg példákkal alátámasztani azt a magyarázatot sem, amelyet Mokány a szószerkezet egészére vonatkozóan ad: elképzelhetőnek tartja egyrészt az ’[<adomány révén> az apátság] *jutó* [terület (egyik) határpontját megjelölő] *kő(halom)*’, másrészt kevésbé valószínűnek mondva ’[a sarokhatárra] *jutó kő*’, illetőleg ’*térő kő*’ jelentést is. Az elemzéssel kapcsolatos fenntartásunkat nemcsak a hasonló nyelvi adatok hiánya, hanem a fent említett jelentésszerkezetek rendkívül kimódolt volta is magyarázza.”

A továbbiakból kiviláglik, hogy Hoffmann István meglehetősen alaposan körüljárta a szó értelmezésének problémáját, s vizsgálatainak eredményét ekképpen foglalja össze: „Ha az oklevél általános helyesírási jellegzetességei alapján próbáljuk megadni az *iohtucou* olvasatát, leginkább a [*joxtukou*] formát rekonstruálhatjuk, ám ez sem más helynevekkel nem mutat kapcsolatot, sem pedig közsói vagy személynévi összefüggésekre nem enged következtetni, de az idegen nyelvi összevetés kísérlete sem vezet eredményre. Ugyanígy eredménytelen a próbálkozásunk, ha – feltéve bizonyos hangtörténeti változások lezajlását – egy lehetséges korábbi [**joxtokou* ~ **joxtukoβ*] alakból indulunk ki, vagy időben előre haladva valamiféle [**ihtokó* ~ **iktakó*] forma alapján kíséreljük meg a fenti összevetéseket.”

Hoffmann konklúziója, hogy 2010-ben sem mondhatott többet annál, mint amennyit Bárczi Géza mondott 1951-ben: Pontos olvasása, eredete, jelentése ismeretlen.⁸³

⁷⁹ Szamota 1895. 145.

⁸⁰ Erdélyi 1908. 423.

⁸¹ Bárczi 1951. 53.

⁸² Mokány Sándor: *Iohtucou*. Néprajz és Nyelvtudomány 26(1982). 95–98.

⁸³ Hoffmann 2010. 179–180.

6.3. A megoldási hipotézis

6.3.1. A kifejezés feltehető egykori és mai hangalakja

Véleményem szerint az *iohtucou* betűsor azért ennyire rejtélyes, mivel az oklevéllel foglalkozó kutatók – érthető módon – magyar nyelvű kifejezést kerestek benne. Bár Hoffmann István megemlíti, hogy „az idegen nyelvi összevetés kísérlete sem vezet eredményre”; ami arra utal, hogy ő ebben az irányban is elképzelhetőnek tartotta a megoldást, de nem jutott kielégítő eredményhez. Amint Hoffmann feltételezte, a határobjektum egykori hangalakja [*joxtukou*] lehetett.

Nézetem szerint a kifejezés nem magyar nyelvű, hanem szláv: egy két szóból álló jelzős szerkezetéről van szó.

A szóvégi *ou* kettőshangzó az egykori *jer* (ъ) megfelelője, amely mára lekopott, hasonlóképpen az oklevél számos magyar szavában még jelölt tövéghangzóhoz (lásd *kereku*, *hurhu*, *hodu*, *utu*, *harmu* stb.). Azt feltételezem továbbá, hogy a lejegyzés a vokálisokat a mainál zártabb változatban mutatja, tehát az *o* betűvel jelölt hang *a*-nak, az *u*-val jelölt pedig *o*-nak hangzana (lásd *hodu* → *had*, *nogu* → *nagy*, illetve *humuc* → *homok*, *aruk* → *árok*). Így a kifejezésnek manapság egy [*jaχ tok*]-szerű hangalakja lenne. Lássuk a kifejezés elemeit egyenként!

6.3.2. A jelzős szerkezet jelzett eleme, a [*tok*].

A 20. század közepi orosz nyelv szavait feldolgozó Hadrovics–Gáldi-féle Orosz–magyar szótárban a *мок* szóhoz négy címszó tartozik. Közülük az elsöben a ’folyás, áramlás, ár, áram’ stb., a harmadikban a ’(cséplő)szérű’ fordítást találjuk.⁸⁴

Max Vasmer orosz etimológiai szótára orosz nyelvű kiadásának négy *мок* címszavából számunkra a második és a harmadik érdemel figyelmet, amelyben a szerző különböző szláv nyelvek idetartozó szavait is megadja.

A *мок* II. jelentéscsoportjában állnak az ’ár, (víz)folyás, áramlás’ jelentésű ukrán, bolgár, szlovén, cseh, szlovák stb. adatok. A szócikkben szerepel az óorosz, illetve ószláv *мокъ*; ehhez Vasmer forrásként az Osztromir-evangéliumot említi, amely, mivel a 6564. évre – azaz 1056/57-re – datált, így szinte pontosan egyidős a tihanyi oklevéllel. A szócikk utal még a *номок*, azaz ’(víz)folyás, ár, áramlás’ és az *учмок*, azaz ’forrás’ származékokra.

A *мок* III. jelentéséhez tartozó rövid szócikket teljes egészében közlöm:

„**ТОК** III «место молотъбы», укр. *міх*, род. п. *то́ку*, др.-русск., ст.-слав. **ТОКЪ** ἄλωϰ (Супр.), болг. *ток*, польск. *tok*. Первонач. «место для бега (лошадей, с помощью которых молотят)», этимологически тождественно *мок* II; см. Потебня у Горяева, ЭС 370.”⁸⁵

Vagyis: **ТОК** III ’a cséplés helye, sérű’, ukrán *міх*, birtokos esetben *мо́ку*, óorosz, ószláv **ТОКЪ** ἄλωϰ ’szerű’, bolgár *мок*, lengyel *tok*. Eredetileg ’futtatási hely (lovaké, amelyek segítségével csépelnek)’, etimológiailag azonos a *мок* II-vel. A szócikk végén Vasmer szakirodalmi hivatkozásként Alekszandr Potebnyára utal s ehhez N. V. Gorjajev etimológiai szótárának oldalszámát adja meg.

Gorjajevnél az alábbi meghatározás olvasható az illető helyen:

⁸⁴ Hadrovics László – Gáldi László (szerk.): *Orosz–magyar szótár*: I–II. Harmadik, javított kiadás. Bp. 1968. 2: 744.

⁸⁵ Max Vasmer [Фасмер, Макс]: *Этимологический словарь русского языка*. I–IV. Москва 1964–1973. 4: 69–70.

„Токъ (area)=сперва cursus, потомъ гумно, area отъ молоченія лошадьми, скотомъ etc.”⁸⁶

Az itt említett *area* és *cursus* minket érintő jelentéseit Finály Henrik szótára alapján idézem: *area* 2) A) szabad, nyílt tér; 2) B) b) a házon kívül = szérű;⁸⁷

cursus 1) futás, szaladás; Innen sebes mozgás lóháton, szekérral; 2) átvitt értelemben folyás, forgás, menet, folyamat, irányzat stb.⁸⁸

Vagyis Gorjajev szócikke tömören összefoglalja a nyílt térre vonatkozó *tokъ* szó jelentéstörténetét: először a futtatás és lovaglás, azután a gabonátárolás, a lovakkal, igásállatokkal stb. történő cséplés területe.

Vasmer és Gorjajev szócikkei alapján így rekonstruálhatjuk az ószláv *токъ* fenti jelentéseinek kialakulását. Az eredetileg ’folyás, áramlás’ jelentésű szó átvonódott az állatcsapatok, jellemzően lovak és lovasok vágójára, a lovak futtatására. Mivel ezek helyszínei jelentős kiterjedésű szabad területek voltak, ezért egyúttal a lovak legeltetésére is szolgáltak. Ugyanezek a területeken alakították ki a gabonaszemek kinyerésének ún. nyomtatásos eljárásához használt szérűket is, ahol a megfelelően előkészített talajra terített gabonát az állatokkal, leginkább lovakkal „nyomtatták”.

Felvetődik a kérdés, vajon ez a cséplési eljárás ismert lehetett-e az egykori Tolna megyében a 11. század közepén? Ebben a tekintetben az etnográfiai szakirodalomra hivatkozom.

A *Magyar néprajzi lexikon*⁸⁹ szérű címszavának elején ez áll: „szérű: a nyomtatás munkahelye. A DK-Európában vándorló magyaroknál valószínű a nyomtatás elsőbbsége a korabeli Ny- és É-Európára jellemző kézi csépléssel szemben.”⁹⁰

A *nyomtatás* címszó alatt ezt olvashatjuk: „nyomtatás: a gabonaneműek, ritkábban hüvelyes növények szemtermésének állatokkal történő kitapostatása. A nagyobb termelékenységgű nyomtatást ott gyakorolták, ahol a magasabb terméseredmények és az éghajlati adottságok lehetővé tették. [...] A nyomtatás központi területekre (Alföld és peremvidékei, Kelet- és Közép-Dunántúl), a cséplés a nyugati és északi domb- és hegyvidékekre, valamint Erdélyre volt jellemző.” „A honfoglaló magyarság ismerte a nyomtatást és valószínűleg a kézi cséplést is. Azonban a DK-Európában vándorló magyaroknál valószínű a nyomtatás elsőbbsége a korabeli É- és Ny-Európára jellemző kézi cséplő eszköz és technikával szemben. Feltehető, hogy a honfoglalást követő századokban a kétféle eljárás párhuzamosan élt egymás mellett.”⁹¹

Tehát a honfoglaló magyarok alkalmazták a nyomtatást, sőt feltehetően ez volt az elsődleges szemkinyerési eljárásuk, s a Kelet- és Közép-Dunántúl területeire éppen ez volt jellemző. S mivel a helyváltoztatáshoz és a hadviseléshez is elengedhetetlen volt a lótarás, okkal valószínűsíthetjük, hogy a lovakat a csépléshez is alkalmazták a honfoglalást követő első évszázadokban.

⁸⁶ N. V. Gorjajev: *Сравнительный этимологический словарь*. Тифлис 1896. 370.

⁸⁷ Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Bp. 1884. 163. h.

⁸⁸ Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Bp. 1884. 532–533 h.

⁸⁹ Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. I–V. Bp. 1977–1982.

<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/index.html>

⁹⁰ Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. I–V. Bp. 1977–1982. 5: 24.

⁹¹ Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. I–V. Bp. 1977–1982. 4: 66, 4: 70.

6.3.3. A jelzős szerkezet jelzője, a [jajz].

Amint az Trubacsov szláv etimológiai szótárának ***jakъ(jь)** szócikkből kiderül, a szó melléknévi, vonatkozó- és kérdő névmási, valamint határozószói szerepben is jelentkezik, akárcsak a görög megfelelőként említett *οἶος*.⁹²

A szócikkben a hipotetikus ószláv **jakъ*-ból eredő melléknévi jelentésekre szorítkozva, egyes szláv nyelvekben az alábbi szóalakokat és jelentéseket találjuk:

bolgár *якѣѣ* 'erős, tartós, hatalmas, nagy', 'egészséges';

macedón *јак* 'kemény, erős', 'erős, tartós', 'termékeny (föld)';

szerbhorvát *јак, јака, -о* 'erős, egészséges, tartós';

szlovén *јак, јака*, 'erős', 'tekintélyes, bátor', 'takaros', 'kiemelkedő';

felső-szorb *јакны* 'minőséggel felruházott, kiemelkedő', 'erős', 'nagy', 'megfelelő, alkalmas'.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szó melléknévi jelentése elég széles spektrumot fog át, alapvetően pozitív tulajdonságút, 'kiváló'-t jelent.

6.3.4. Az *iohtucou* kifejezés feltételezett jelentése

A 6.3.2. pont alatt elmondottakat figyelembe véve a 11. századi kifejezés a *мох* jelentéseinek több elemét is magába foglalhatta:

– lófuttatásra, lólegeltetésre kiválóan alkalmas terület;

– a lovak segítségével végzett nyomtatásos gabonacséplés céljára használt, erre kiválóan alkalmas terület, azaz kiváló szérű.

A jelzős szerkezet jelentését elsődlegesen 'kiváló lólegeltető hely'-ként határozom meg és ezzel a meghatározással fogok hivatkozni *iohtucou* határszakaszára. Emellett a 'kiváló szérű' jelentését is nagyon valószínűnek tartom, lásd az alábbi 6.5.2. és 6.5.3. pontokat.

6.4. A határobjektum lokalizálása

Ez a kiváló lófuttató-lólegelő nyilván egy jelentősebb kiterjedéssel rendelkező terület volt.

A határjárás menetében az *iohtucou* előtti, a 3.6.3. számú határobjektum a Kalazná településhez tartozó Templomhegy 195 m magas csúcsa (TMFN. 57/82), a következő 3.8. számú pedig az egykori Barbucs település homokos része, amelynek helyét a Varsádhhoz tartozó Kis-Varsád dűlővel azonosítottuk (TMFN. 28/126.). Ennek tengerszint feletti magassága 147 m.

E két határpont távolsága 2880 m, ezen a szakaszon a tengerszint feletti magasság jelentősen változik. A Templomhegy csúcsától kelet felé haladva 1240 m-t még 181 m magasságban vagyunk, de a következő 360 m-es szakaszon ez lecsökken 147 m-re, majd innen 540 m-t továbbhaladva kelet felé 190 m-es tengerszint feletti magasságra emelkedünk. Úgy gondolom, hogy a határvonal e 900 m-es szakaszának (360 + 540 = 900) a környezetét, amely tehát egy lankás völgyet szel keresztül, joggal tarthatjuk kiváló lólegelőnek és lófuttató helynek. Így a határobjektumot a határvonalnak a 3.6.3. határponttól 1240 m-re lévő pontjától a 3.8. határpont

⁹² O. Ny. Trubacsov szerk. [O. H. Трубацев, ред.]: *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд*. 1. – Москва 1974. – 8: 171.

előtt 740 m-ig terjedő szakaszával azonosítom, amely a mai Varsád területéhez tartozik. Így maga a terület egy vonalszerű határobjektumot képez.

3.7.1. A vonalszerű határobjektum kezdete

C) TMFN. Varsád 28/34: Rudolf, Rudolf-pusztá

D) Magassága 181 m; koordinátái 46°29'55"N – 18°30'41"E.

Távolsága az előző 3.6.3. határponttól 1240 m.

3.7.2. A vonalszerű határobjektum közbenső pontja

D) Magassága 147 m; koordinátái 46°29'57"N – 18°30'58"E.

Távolsága az előző 3.7.1. határponttól 360 m.

3.7.3. A vonalszerű határobjektum végső pontja

D) Magassága 190 m; koordinátái 6°30'03"N – 18°31'22"E.

Távolsága az előző 3.7.2. határponttól 540 m. Távolság a következő 3.8. határpontig 740 m.

6.5. A fenti értelmezést alátámasztó további megjegyzések

6.5.1. A határobjektum és a birtok megnevezésének összefüggése

A határobjektum rejtélyes nevére a 6.3. alfejezetben megadott szláv nyelvi magyarázat valószínűségét még további megfigyelésekkel is alátámaszthatom.

Alapvető fontosságú érvnek tartom, hogy magának a birtok egészének „locus ad pascua equorum” megnevezése éppen egy lólegelőre utal, és a fenti magyarázat pontosan azt igazolja, hogy az adományozott terület egy részét éppen ilyen célra lehet kiválóan hasznosítani. Így ennek a határszakasznak a megnevezése közvetlen kapcsolatot teremt a birtok megnevezésével, mintegy annak magyarázatául szolgál.

6.5.2. Szérűk elhelyezkedése Varsád területén a 19. században

A *мок* szó jelentésfejlődésének elemzésekor világossá vált, hogy a lófuttatás és lólegeltetés szinterei természetes módon váltak az állatokkal végzett cséplés, a szérűk helyszíneivé is.

Tolna megye földrajzi neveinek gyűjteménye közli az alábbi 19. századi adatokat Varsád területén: 28/69: Szérű-egy (C: Trettplatz), 28/70: Szérű-kettő; 28/79: Szérű-három; 28/71: Szérű-négy (TMFN. 150. oldal). Ezek egymás közelében vannak, mintegy 180 m tengerszint feletti magasságban, kb. 3 km-re észak felé *iohtucou* előbbieken lokalizált helyétől, az adományozott birtok területén belül, a birtok keleti felének a közepe táján. Így e helynevek valószínűvé teszik, hogy a terület már egy ezredévvél korábban is kiválóan alkalmas lehetett a nyomtatásos cséplés céljára.

6.5.3. Topográfiai hasonlóság a gabonátároló helyekkel

Ugyanezt valószínűsíti a jelenleg vizsgálthoz igen közel fekvő *mortis* birtok „*petre zenaia hel*” határpontja, amelynek következtetésem szerint a jelentése ’a közösségi állványzatokon tárolt széna helye’.⁹³ E határpont 8 km-re fekszik *iohtucou*-tól északkeleti irányban. Korábban

⁹³ Holler 2011. 98–101.

megállapítottam, hogy az illető terület még a 19-20. században is *Öreg-Kazalos* – *Kazalos* néven volt ismert, melynek jelentését így adták meg: „Valamikor az elcsépeelt gabona szalmáját ennek a szélén rakták kazalba.” (TMFN. 88/61); „szérűnek használt terület, amelynek a szélén a csépeelt gabona szalmáját kazalba rakva tartották” (TMFN. 42. oldal).

Égészen meglepő mind ennek, mind a tőle 7 km-re északnyugat felé fekvő másik „Kazalos”-nak topográfiai hasonlósága a jelen birtok határobjektumaként említett *iohtucou*-éval: mindhárom terület két dombvonulat közötti nyeregben fekszik és a nyereg eléggé nyitott észak-déli irányban.⁹⁴ Ez a hasonlóság a most vizsgált területre vonatkozóan joggal valószínűsíti a ’kiváló szérű’ jelentést is.

6.6. Későbbi település *iohtucou* helyén

Az egykor [*joxtukou*] hangalakú helynév lehetőségét ad arra is, hogy Tolna megye helytörténeti irodalmában mindeddig azonosítatlan településnév-előfordulásokat ehhez a határvonalszakaszhoz kössünk, vagyis a későbbi település nevét a 11. századi megnevezésből származtassuk.

Előljáróban megjegyzem, hogy néhány, többé-kevésbé hasonló helynév tekintetében elég nagy a bizonytalanság a szakirodalomban azzal kapcsolatban, hogy melyek vonatkozhatnak azonos településre.

Kiindulásképpen vegyük Csánki Dezső történeti földrajzát. Csánki egyrészt számon tart egy *Jak* nevű települést, amelyhez 1321-beli, továbbá 1450. és 1453-ból való okleveles adatokat említ, valamint utal az 1330-as évekbeli pápai tizedlajstromra és az ezt feldolgozó Ortvy-féle *Magyarország egyházi földleírására*. Azt feltételezi, hogy az „*Iwak, Jog*» néven említett plebánia alatt hihetőleg e helység rejtőzik.”⁹⁵ Másrészt 1391. és 1510. évi adatok alapján említ egy *Ok* nevű települést, amelyről ezt mondja: „Zomba, Kölesd, Gyöng sat. vidékén kereshetjük.”⁹⁶

A 16. századi török defterek feldolgozása alapján Dávid Géza említ egyrészt egy *Ivak puszta*t 1550 és 1580 közötti adatok alapján. Az általa ide sorolt adatokban több helyen az *Ivánka* névalak fordul elő. Dávid lokalizációja: „Ma ismeretlen, Hőgyész és Csefő között feküdt, Tolna m.”⁹⁷ Másrészt említ egy *Ok puszta*t, amely „Csak az 1565. és 1570. évi tahrir-defterben szerepel. – Mindkétszer Berény után fordul elő.”⁹⁸ Egy meglehetősen pontatlan térképen mindkét helyet lokalizálja, *Okot* kérdőjellel.

A pápai tizedjegyzékeket feldolgozó Timár György 1999-ben megjelent összeállításában szerepel egy *Jak* nevű település. Az 1333 és 1335 között készült öt ismert pápai összeírásból négy esetben ad meg idetartozónak feltételezett adatot. Az 1333. évi második, valamint az 1334. évi mindkét összeírásban egy bizonyos „Fudur sacerdos” teljesítette a fizetési kötelezettséget, s ezekben az összeírásokban egy *Jog* nevű település olvasható. Az 1335. évi összeírásban „Fodor de *Iwok*” fizette meg a tizedet.

Innen láthatjuk, hogy valójában a *Fudur* ~ *Fodor* személynév kvázi-azonossága miatt tételezt fel mind Csánki Dezső, mind Timár György, hogy azonos településről van szó, az eltérő helynevek

⁹⁴ Holler 2011. 101.

⁹⁵ Csánki 3: 431.

⁹⁶ Csánki 3: 444.

⁹⁷ Dávid Géza: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp. 1982. 124. Nr. 80.

⁹⁸ Dávid Géza: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Bp. 1982. 127. Nr. 115.

dacára. Timár kommentárja: „Pusztult helység, helynévi emléke ismeretlen. Az 1570. évi tahrir defter szerint Hőgyész vidékén, a tizedjegyzék topográfiaja szerint Závod vidékén feketett.”⁹⁹

Magam úgy vélem, hogy a *Jog*, *Ok* és *Jak* azonos településre vonatkozó névalakok, de az *Iwok*, *Ivak*, *Ivánka* nevek nem ugyannerre a településre vonatkoznak. A tizedfizetését teljesítő pap azonosságának hátterében akár helyettesítés vagy akár áthelyezés is lehetett; ilyen oka lehetett annak, hogy *Fudur* ~ *Fodor* sacerdos 1335-ben *Iwok*-ról teljesítette a tized fizetését, nem *Jog*-ról.

Így tehát a forrásokban, jelesül az 1333. és 1334. évi pápai tizedjegyzékekben jelentkező *Jog* település nevét az egykori *iohtucou* néven említett kiváló lófuttató hely nevéből eredőnek gondolom. Az itt létesült település a 14. század negyedik évtizedében már templommal is rendelkezett. Nevét alkalmanként *Ok* vagy *Jak* formában is kiejthették, és így is jegyezték le. A település valóban Kölesd és Gyöngyös vidékén volt, ahogyan az okleveles források analízise alapján a kiváló Csánki Dezső már 1897-ben feltételezte.

7. Következtetések

7.1. A latin szöveg módosított átírása

Az előzőekben megadtam a birtok részletekbe menő lokalizálását és ennek alapján a határobjektumokkal kapcsolatos számos kérdésre is megoldást javasoltam. Mindezek alapján kiegészíthető, illetve módosítandó az oklevélrészlet átírása is. Szentgyörgyi átírását és jelöléseit tekintem kiindulási alpnak, félkövér szedéssel kiemelve a nemlatin szavakat. A ma már olvashatatlan betűk feltehető eredetijét, valamint az általam hibásnak tartott betűk javított változatát szögletes zárójelbe teszem, a lejegyzés során kihagyott betűket ferde vonalak közé. Mindenütt jelölöm a szóközöket is. A módosított átírás az alábbi:

• cum his que prono(ta)vimus est locus ad pascua equorum qui hab& initium ad [*be*]rin *baluuana* in parte orientali • exinde ad *aiu* • post hec ad *eleuui humu[c]* • (i)nde ad *harmu ferteu* • postea ad *ruuoz licu* • indeque ad [*h*]armu *hig* • inde ad *ioh tucou* • post hec ad *ba/r/bu/s/hum/u/ca* • inde uero ad *olup h[olma]* • postea ad *cuesti* inde per medium aque que uocatur *culun* ex qua ad *fekete [h]umuc* • hinc enim ad *fuegnes humuc* • postea ad *cues humuc* • post hec ad *gun[c]* *sara* hinc usque ad *zakadat* • ac deinde ad *serne/l/ holma* • post hec ad *aruk* que ducitur usque ad *baluuan* • Hec loca quicquid in se in fructetis • in arundinetis • in pratis continent • huic domui dei adpendent •

7.2. A birtokleírás javított fordításai

7.2.1. Az α) típusú fordítás

Eredményeink alapján korrigálnunk kell a birtokleírás magyar fordítását is. A korábbi munkámban bevezetett szóhasználat szerint α) típusúnak neveztem az olyan fordítást, amely a latin keretszöveget lefordítja, a nemlatin nyelvi elemeket változatlan alakban megtartja.¹⁰⁰

⁹⁹ Timár György: *Tolnavármegye templomos helyei (a XIV. századi pápai tizedjegyzékek alapján)*. Tolna megyei levéltári füzetek 7(1999). 277–314. *Jak* a 287. oldalon.

¹⁰⁰ Holler 2011: 68.

Ezen a ponton visszatérek a latin nyelvű birtokleírás elejére, amely az immár korrigált helynévvel az alábbi: „• cum his que prono(ta)vimus est locus ad pascua equorum qui hab& initium ad *[be]rin baluana* in parte orientali •”.

Szentgyörgyi Rudolf fordítása – a határpont nevét módosítva – így hangzik: „Mindazok mellett, amiket az előzőekben feljegyeztünk, van egy lólegeltető hely, amelynek határa *[be]rin baluana*-nál a keleti oldalon kezdődik, [...]”

Most, hogy immár ismerjük a birtok egykori elhelyezkedését, biztonsággal kijelenthetjük, hogy az itt említett határkő a mai Diósberény elődjének, az egykori Berény településnek a nyugati határán volt, valamint magának a birtoktestnek is a nyugati határvonalára esett. Mi lehet vajon az „in parte orientali” kifejezés magyarázata?

Azt a lehetőséget nagy valószínűséggel kizárom, hogy a fogalmazvány készítője összecserélte volna az *orientali*-t az *occidentali*-val. A magyarázatot másban látom.

Meggyőződésem szerint a kifejezés arra kívánt utalni, hogy ez a birtok a felsorolásban előtte álló birtoktól keletre helyezkedik el. Ez a birtok a Balatontól délre fekvő adományok közül a keleti fekvésűek közé tartozik; a birtok a mai Tolna megyében van, szemben a Somogy megyeikkel. Félreérthetetlen megfogalmazás esetén az *in parte orientali* részletnek közvetlenül a *locus ad pascua equorum* után kellene állnia, azonban kissé hátrébb került a szövegben. Szükségesnek tartom, hogy a korrigált magyar fordítás a kifejezés eredetileg szándékolt jelentését tükrözze.

Az ennek megfelelő α) típusú korrigált fordítást az alábbiakban közlöm. A fordítás Szentgyörgyié alapszik, de a latin szöveg „locus ad pascua equorum” meghatározását „lólegelő melletti”-nek fordítom.

Mindazok mellett, amiket az előzőekben feljegyeztünk, a keleti részen van egy lólegelő melletti hely, amelynek határa *[be]rin baluana*-nál kezdődik, majd folytatódik az *aiu*-ig, ezután az *eleui humu[c]*-ig, innen a *harmu ferteu*-ig, azután eljut a *ruuo*z *licu*-hoz, innen a */h/armu hig*-ig, innen a *ioh tucou*-ig, ezek után *ba/r/bu/s/ hum/u/ca*-ig, innen pedig *olup h[olma]*-ig, azután *cuesti*-ig, innen átmege annak a víznek a közepén, melyet *culun*-nak neveznek, ahonnan tovább a *fekete [h]umuc*-ig, innen pedig a *fuegnes humuc*-ig, azután a *cues humuc*-ig tart, ezek után elér *gun[c] sara*-ig, innen egészen *zakadat*-ig, majd tovább *serne/l/holma*-ig, ezek után ahhoz az *aruk*-hoz, mely egészen a *baluuan*-ig vezet. Minden, ami ezeken a helyeken található, úgymint cserjések, nádasok, rétek, Isten ezen házához tartoznak.

7.2.2. A γ) típusú fordítás

A jelen birtok esetében nem merül fel a β) típusú fordítás kérdése, mivel nincsenek olyan, a maitól eltérő nyelvi elemek a szövegben, amelyek a határobjektumok nevét a határleírásba illesztik.

A birtokleírás γ) típusú fordításában¹⁰¹ azokat a nemlatin szavakat, melyeknek helynévi jellege nagy valószínűséggel megállapítható, a nekik megfelelő mai magyar nyelvi alakokkal adom vissza. Ez a fordítás az alábbi:

Mindazok mellett, amiket az előzőekben feljegyeztünk, a keleti részen van egy lólegelő melletti hely, amelynek határa Berény határkövénel kezdődik, majd folytatódik a völgyútig, ezután a Homok-hegy elejéig, innen a három mocsaras tóig, azután eljut a rókalyukhoz, innen a három hegyig, innen a kiváló lólegeltető helyig, ezek után Barbuscs homokjáig, innen pedig

¹⁰¹ Holler 2011. 103.

Alap [halmáig], azután Kövesdig, innen átmegy annak a víznek a közepén, melyet Kolonnak neveznek, ahonnan tovább a fekete homokig, innen pedig a fővényes homokig, azután a köves homokig tart, ezek után elér Gyönek sáros patakjáig, innen egészen Szakadátig, majd tovább Csernel halmáig, ezek után ahhoz az árokhoz, mely egészen a határköig vezet. Minden, ami ezeken a helyeken található, úgymint cserjések, nádasok, rétek, Isten ezen házához tartoznak.

7.3. A határobjektumok rendszere

A fentiekben vizsgált birtok határleírásában jelentős számú, – az egybeírt, de valójában kéttagú kifejezéseket szétválasztva – összesen 32 nemlatin elem azonosítható. Ezt csupán a *mortis* birtok határleírása múlja felül a maga 34 nemlatin elemével.¹⁰²

A nemlatin elemek a határpontok sorrendjében haladva az alábbiak:

1. *berin baluana*, 2. *aiu*, 3. *eleuii humuc*, 4. *harmu ferteu*, 5. *ruuož licu*, 6. *harmu hig*, 7. *ioh tuocu*, 8. *barbus humuca*, 9. *olup holma*, 10. *cuesti*, 11. *culun*, 12. *fekete humuc*, 13. *fuegnes humuc*, 14. *cues humuc*, 15. *gunc sara*, 16. *zakadat*, 17. *sernel holma*, 18. *aruk*, 19. *baluuan*

Közülük 24 közszó, 8 földrajzi név. A 24 közszóból kettő szláv, 22 magyar nyelvi adat. A multiplicitásukkal együtt 22 magyar közszó-előfordulás közé beszámítottam a csupán hipotetikus *holma*-t is, amelyet egyébként a fogalmazvány helynevének téves lejegyzésével indokoltam. A közszavak jelentése transzparens és korábban is ismert volt. Alternatív értelmezési lehetőségeket közülük csupán az *eleuii* és a *sara* vetett fel, amit a megfelelő határpontoknál tárgyaltam.

A most vizsgált birtok határleírásának egyik különlegessége a meglepően sok településnév: összesen hét településnév és egy folyóvíznév (*culun*) jelentkezik. A hét településnévből hat azonosítása mai vagy egykori településsel egyértelmű (*berin*, *barbus*, *cuesti*, *gunc*, *zakadat*, *sernel*), nem egyértelmű az *olup*, illetve a hipotetikus *oluptulma* esete.

Megjegyzésre érdemes e településnevek meglepő stabilitása évszázadokon, sőt akár közel egy évezreden át; ebből a szempontból mintá értékű az 1055: *zakadat* – 2016: Szakadát; 1055: *[be]rin* – 2016: Diósberény; 1055: *gun[c]* – 2016: Gyönek; 1055: *cuesti* – 2016: Kölesd településnevek sora.

7.4. Az 1055. évi tihanyi oklevél mint szláv nyelvemlék

7.4.1. *ioh tuocu*. A 6. fejezet bizonyosan meglepetést keltő új felismerése, hogy a rejtélyes *iohtuocu* helynév szláv jelzős szerkezetként magyarázható. A nyelvtörténészek az oklevél nemlatin szavait mindaddig a magyarból magyarázták, zömében – természetesen – sikerrel. De láthatóan akadhatnak kivételek. Ez az észrevétel végre megindokolja sok év után, hogy miért is használtam korábbi tanulmányaimban a „nemlatin szórványok” kifejezést a szakirodalomban szokásos „magyar nyelvi szórványok” helyett.¹⁰³ Ehelyütt arra szeretnék kitérni, hogy a fenti jelzős szerkezet szavain kívül akadnak további szláv elemek is az 1055. évi oklevél határleírásaiban.

7.4.2. *petre*. A *mortis* birtok leírásában szerepel: a *petre zenaia hel* kifejezés első szaváról van szó. Korábban ezt személynévnek tartották, de magam akként érveltem, hogy a kifejezés

¹⁰² Holler 2011. 68.

¹⁰³ Holler 2010. 77; Holler 2011. 67, 68, 75, 83. stb.

„*petre* elemének [...] minden korábbi elgondolással szemben a ’szénaszárító állványzatok, szénapajták’ jelentést tulajdonítom.”¹⁰⁴ Így a kifejezés jelentése: ’az a földterület, ahol a (közösségi) állványzatokon tárolt széna található’.

A háromtagú kifejezés első eleme a magyarban ismeretlen. S bár igaz, hogy az alapszó *petrence* származéka ismert magyar szó, de mivel a *petre* közszóként egyetlen magyar nyelvi forrásból sem ismert, ezért „kénytelenek vagyunk” ezt a szót az oklevél szláv nyelvi adatának tekinteni.

Némileg hasonló a helyzet az *iohtucou* második elemével: hiába vált a magyar szókészlet tagjává a *мок* szónak a *номок* ’(víz)folyás, ár, áramlás’ származéka a *patak* szó alakjában, maga a *мок* csakis szláv szónak tekinthető.

7.4.3. *br[e]jkina*. A fentiek mellett található egy szláv szó a *gisnav* birtok leírásában is, ez a *brokina*.¹⁰⁵ Jelentését a kutatók ’berkenyefa’-ként határozták meg. E szóalak két okból jelentett eddig problémát. Első szótagjának mélyhangú vokálisa nehezen egyeztethető össze az élő szláv nyelvi alakokkal, továbbá a *brokina* alakból igencsak körülményesen vezethető le mai *berkenye* szavunk.

Ahogy Hoffmann István írja: „A magyar nyelvtörténeti forrásokból a szónak ... mélyhangú formáját nem ismerjük [...] a mai nyelvjárásokban is csak palatális alakja létezik”. Majd így folytatja: „Mindezek alapján a TESz. [...] felveti, hogy a *brokina* o-ja talán csak elírás e helyett.”¹⁰⁶

Hoffmann István teljesen valószínűtlennek mondja azt a Kristó Gyulához kötött feltevést, miszerint a *brokina* szláv közszóként szerepel az oklevélben. Hoffmann ellenérve, hogy „a fanevek csakis latin és magyar nyelven említve fordulnak elő az oklevelekben”.¹⁰⁷

Ha fellapozzuk Trubacsov etimológiai szótárát, a ’berkenyefa’ jelentésű **berkyni* címszó alatt számos, első szótagjában e-hangú adatot találunk a bolgár, macedón, szerbhórvát, szlovén, ócseh, cseh és szlovák nyelvekből, mint például *брэкина*, *брекина*, *брекиня*, *brekinja*, *brekyna*, stb. Az első szótagban mély hang mindössze egyetlen nyugat-ukrán nyelvjárási adatban fordul elő. A *berkyni* eredetét illetően közli, hogy a szó az -yni képzővel jött létre a **berk-*alapszóból.¹⁰⁸ Emellett még a **berka* és a **berkь* szócikkekben foglalkozik a ’berkenyefa’ jelentésű szóval.¹⁰⁹

Ezek alapján nagyon valószínű, hogy az első szótagbeli o valóban betűhiba e helyett, s a szöveg *br[e]jkina* alakban irandó át. Másrészt bizonyosan kijelenthető, hogy itt egy szláv szóval állunk szemben.

7.4.4. *ursa*. Hoffmann István könyvében négy oldalán át elemzi és kritizálja – teljes joggal – a *huluoodi* birtok leírásában jelentkező *ursa* szó eredetére vonatkozó egyes elképzeléseket, kimutatva azok súlyos nehézségeit; és csupán utal arra, hogy a korábbi, elfogadhatatlan etimológiai

¹⁰⁴ Holler 2011. 105; az ezt megalapozó érvek: 98–100.

¹⁰⁵ Szentgyörgyi 2010b. 25.

¹⁰⁶ Hoffmann 2010. 108.

¹⁰⁷ Hoffmann 2010. 108./55. láb.

¹⁰⁸ O. Ny. Trubacsov szerk. [O. H. Трубачев ред.]: *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд* 1. – Москва 1974. – 1: 195.

¹⁰⁹ O. Ny. Trubacsov szerk. [O. H. Трубачев ред.]: *Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд* 1. – Москва 1974. – 1: 194, 194–195.

bírálatát már Bárczi Géza elvégezte. Magam azonban lehetségesnek tartom, hogy Erdélyi László rég elfeledett, s Bárczi által tévesnek minősített nézete lényegében helyes, s az oklevélben itt a 'vesszőből font halfogó eszköz' jelentésű, [vr̥sa] hangalakú szláv *vr̥ša* szó áll (l. TESz. 3: 1094).

7.4.5. *kaztelic*. A *mortis* birtok leírásában *ca(s)telic*, a *fortudi* birtokéban *kaztelic* névalak áll.¹¹⁰ Ez utóbbira tekintettel az első esetben indokoltabb egy *ca(z)telic* hipotetikus alak. E név a Tolna megyei Keszthölcre utal, s az oklevélben kétségtelenül a szláv nyelvű településnév latinbetűs átírása áll.

7.5. Az egyes birtokleírások eltérő helyesírási jellegzetességéről

1951-ben megjelent monográfiájában Bárczi Géza megadta, hogy az 1055. évi keltezésű oklevél nemlatin szavaiban a *k* hangot 29 esetben jelölték *k* betűvel és 12 esetben *c*-vel.¹¹¹

A lólegelő melletti hely leírásában a *k* hangot 4 esetben jelölte *k* betű és 9 esetben *c*. (A négy *k* betűs eset: *fekete*, *zakadat*, *aruk*, valamint a tévedésből *k*-val írt *humuk*.) Tehát az esetek jelentős többségében itt *c*-vel jelölték a *k* hangot; erre tekintettel alkalmaztam a *c*-t a *gun[c] sara* emendációjában.

Az összes többi birtok esetében, Bárczi adatai alapján, $29 - 4 = 25$ *k* betű és $12 - 9 = 3$ *c* betű fordul elő. De mivel az *ecli* nem magyar szó (Holler 2010: 75), a *c*-k száma valójában csak kettő, melyeket másolói tévesztésnek tartok: 30. sor: *cuta*, 31. sor: *ca(s)telic*. Mindez azt mutatja, hogy olyan valaki készítette a lólegelő melletti birtokleírás fogalmazványát, aki a *c* jelölést preferálta a *k*-val szemben, éles ellentétben a többi határleírás fogalmazványának készítőivel.

Emlékeztetnék itt arra a megfigyelésemre, hogy míg a *mortis* birtok 56 szóból álló leírásában 34 nemlatin szó van, a *huluoodi* nevű birtok 69 szavas leírásában mindössze 7 nemlatin szó fordul elő. Mindez arra utal, hogy „az egyes birtokok határleírásait különböző személyek készítették el.”¹¹² Most láthatjuk, hogy a helyesírás különbözősége is ugyanerre utal. Ez azt jelenti, hogy még az oklevél rendelkező részének szövegét sem szabad egységes fogalmazású, ugyanattól a személytől származó szöveggént elemezni, és a szórványok helyesírási jellemzőit sem szabad egységesnek tekinteni.

7.6. Az 1211. évi Tihanyi összeírás *Colon*-birtokáról

7.6.1. 1207-ben a korábban a tihanyi apát tisztét betöltő Uros lett a pannonhalmi főapát, és ebben a pozícióban tevékenykedett ezt követően legalább 35 éven át. Uros kezdeményezésére indult el a tihanyi apátság birtokainak és szolgálóinak összeírási folyamata, amely végül a kornkra jutott 1211. évi, rendkívül terjedelmes oklevélben nyerte el végső formáját.

Erdélyi László a Pannonhalmi Rendtörténet Tihany-kötetében az 1211. évi oklevél bevezetése alapján elmondja, hogy miután Uros felkérte II. András királyt a nagy új összeírás elkészítésére, „András király [...] kiküldte jobbágyait, ti. Tamás udvari kancellárt és Pat nádorispánt, a kik a tihanyiak »káptalanától« s jobbágyaitól vagyis tisztjeitől, a szomszéd nemesektől és sok más néptől sorra kikérdeztek mindent és írásba foglaltak.”¹¹³

¹¹⁰ Szentgyörgyi 2010b. 26.

¹¹¹ Bárczi 1951. 125.

¹¹² Holler 2011. 75.

¹¹³ Erdélyi 1908. 20.

Úgy tűnik, hogy ez az írásba foglalás egyes részleteiben elfogultan kedvezett a tihanyi apátság számára. Könnyen sejthető, hogy az 1055. évi határpontok beemelése az 1211. évi határleírásba azt a célt szolgálta, hogy az apátság birtokjogát a kétségtelenül hiteles régi adományozásra lehessen visszavezetni.

7.6.2. Közelebről megvizsgálva a *Colon*-birtok leírását, látható, hogy aki nyolc évszázaddal ezelőtt áttemelte a lólegelő melletti hely határának egyes elemeit az 1055. évi oklevélből, pontosan annyit értett meg a 11. századi szövegből, mint amennyit a 20. és 21. század kutatói mindmáig megértettek. Például az illető megértette a *babu humca* utótagját, és feltételezte, hogy az előtag egy személynév. A *hum/u/ca*-t lefordította latinra, a *babu* név feltételezett tövghangzóját elhagyta és a nevet ebben a rövidebb alakban lemásolta, így adódott az összeírásbeli *sabulum Bab* határpont. De azt nem tudta, – és ennek kiderítése nyilván nem is volt a célja –, hogy az eredeti határleírás itt *Barbucs* települést kívánta megemlíteni. Azokat a szavakat, amelyek akár furcsaságuk, akár rossz olvashatóságuk miatt részben vagy egészben érthetetlenek voltak a számára, egyszerűen kihagyta, így például az *iochtucou*-t, az *oluph[...]-t*, a *gunusara*-t vagy a *serne holma*-t. Viszont jól értette a *harmu ferteu*, vagy a *ruoz licu* jelentését, és ezeket ravasz módon be is bújatta a *Colon*-birtok többi határpontja közé.

7.6.3. Az 1055. évi oklevéllel foglalkozó korábbi tanulmányaimban rámutattam, hogy milyen hibás következtetésekhez vezetett, amikor a kutatók egy birtok helyének azonosítása céljából hamis okleveleket is felhasználtak. Ennek tanulságaként megállapítottam, hogy „a hamis oklevelek helynévanyagát csak nagy körültekintéssel lehet alkalmazni a lokalizálási problémák megoldásánál, mivel ezek szándékosan megtévesztő információkat tartalmaznak, s ezek nemcsak a korabeli joghatóságok, hanem a jelenkor kutatói megtévesztésére is rendkívül alkalmasak”.¹¹⁴ Ezt a megállapítást a *mortis* birtokkal foglalkozó tanulmányomban kénytelen voltam megismételni.¹¹⁵

Látva az 1211. évi Tihanyi összeírás *Colon*-birtokának határleírását, a fenti megállapítást most ki kell egészítenünk azzal, hogy az egyéb kritériumok szerint „hamisítatlan”-nak tűnő oklevelekben is lehetnek olyan részek, amelyek megtévesztő céllal készültek, s ezekre hasonlóképpen érvényes, hogy „a jelenkor kutatói megtévesztésére is rendkívül alkalmasak” – ahogyan ez látványosan bekövetkezett az 1055. évi oklevél lólegelő melletti birtokának eddigi lokalizálásai esetében.

7.7. Megjegyzések a Györffy-féle téves lokalizáláshoz

Amellett, hogy a kutatókat megtévesztette a Tihanyi összeírás szándékosan összekuszált határleírása, Györffy György 60 évvel ezelőtt közölt lokalizálásának megkérdőjelezhetetlensége részben annak alaposnak látszó kidolgozottságán, részben készítőjének a humán tudományok világában Magyarországon elfoglalt magas presztízsen is nyugodott.

Györffy György (1917–2000) személyének és munkáinak tudományos presztízse a történelem-társadalmon belül ma is igen magas – és bár adatgyűjtő, adatrendszerző, oklevél-kiadói

¹¹⁴ Holler 2010. 78.

¹¹⁵ Holler 2011. 71.

munkássága jelentős –, de olyan esetekben, amikor különböző forrásokból származó információknak egy logikailag zárt, ellentmondásmentes magyarázatára lenne szükség és ez a megszo-
kottnál összetettebb, kreatív gondolkodásmódot igényelne, ilyen helyzetekben Györffy György nem nagyon jeleskedett.

Példaként említhetem a nagyon visszafogottan fogalmazó Benkő Loránd elmarasztaló kritikáját a fehérvári keresztetek 1193. évi oklevelében szereplő egyes helynevek nyilvánvalóan téves lokalizálásáról.¹¹⁶

Vagy történelmi körökből megemlítem a jóval keményebben fogalmazó Makk Ferenc egyik írását, amelyben a fejedelmi többesben elmondott vélemény valószínűsíthetően nemcsak a szerző, hanem a szegedi történésziskola nézetét is jelzi. Makk Ferenc így foglalja össze kritikáját Györffy gondolkodásmódjáról: „Mi úgy látjuk, hogy Györffy ezen „eredményei” alapvetően két körülményre vezethetők vissza. Az egyik a források megbízhatóságának a mellőzése, a másik pedig az előzőből fakadó túlbujánzó ötletgazdagság. Számunkra úgy tűnik: mivel ezek az ötletek, amelyek rendre nélkülözik a szilárd forrásbázist, felettébb sűrűn változnak, a nézetek e gyakori változása önmagában is meglehetősen hiteltelenné teszi ezen ötleteket.”¹¹⁷

Ehhez annyit tennék hozzá, hogy korántsem az „ötletgazdagság” jelent gondot, hanem hogy Györffy ötletei nemritkán megalapozatlanok, bizonyítatlanok, logikai ellentmondást rejtenek, ráadásul ezeket az ötleteket jellemzően nem hipotézisként, hanem a tudomány biztos eredményeként prezentálja. Másrészt megjegyzem, hogy a fenti kritika 1995-ben jelent meg, amikor Makk Ferenc már kinevezett egyetemi tanár volt, a Szegedi Tudományegyetemen tanszékvezető, a Doktori Tanács elnöke stb. Korábban ilyen határozott kritikai hang megengedhetetlen volt Györffyvel szemben, s budapesti történész-körökben talán még ma is ez a helyzet.

Eddigi publikációimban többször kényszerültem arra, hogy az Árpád-kori történelmi irodalom és diplomatika legalapvetőbb kérdései ügyében mutassam ki Györffy nézeteinek logikai hibáit és azok tarthatatlanságát. Így megállapítottam, hogy a középkori történelmi irodalmunk fennmaradt szövegeinek egymáshoz való viszonyát illető, a szakirodalomban 1960 óta jelentkező téves elképzelések éppen Györffynek *Krónikáink és az őstörténet* című művéből fakadnak.¹¹⁸ Máshol a legkorábbi, másolatban fennmaradt magyarországi oklevél, a veszprémi görög apácamonostor alapító- és adománylevelének datálását illetően mutattam ki Györffy nézeteinek tarthatatlanságát.¹¹⁹ És ezek sorát kénytelen leszék folytatni majd az Anonymus-gesztával kapcsolatos, a jövőben publikálandó munkáimban is.

Györffy Györgynek a magyarországi középkori történelmi irodalom kritikus kérdései ügyében vallott téves nézetei jellemző példát adnak arra, hogy a humán tudományok bizonyos területein egy kutató akkor is előkelő helyre kerülhet a tudományos élet hierarchiájában, ha munkásságára nem jellemző az alapos elemzés próbáját is kiálló, alkalmasint jelentősebb kreativitást is igénylő, fontos eredmények sokasága. De mivel magas pozíciója nemcsak személye,

¹¹⁶ Benkő Loránd: *Kölpény és ami körülötte előkerül.* = Benkő Loránd: *Beszélnek a múlt nevei.* Bp. 2003. 20–37.

¹¹⁷ Makk Ferenc: *Csaba és Alpár.* Eredeti megjelenés = Makk Ferenc: *Kelet és Nyugat között. Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szerk. Koszta László. Szeged 1995. 351–365; újabb kiadása = Makk Ferenc: *A turulmadártól a kettőskeresztig.* Szeged 1998. 81–94.

¹¹⁸ Holler László: *Anonymus és a „senonok hegyei” meg az „aliminus népek”.* *Árpád-kori történelmi szövegek fejlődési modelljének első közelítése.* Magyar Nyelv 105(2009). 1. közlemény 300–324; 2. közlemény: 431–449. Az utalás a 444. oldalon.

¹¹⁹ Holler László: *Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort?* Magyar Nyelv 107(2011). 276–298. Györffy nézeteiről 282–289.

hanem nézetei iránt is különleges tiszteletet implikál, emiatt téves nézetei is hosszú időn át uralkodóak maradhatnak. Ugyanis a saját előmenetelüket a tudományos igazságnál fontosabbnak tartó ifjabb kutatók sora a „nagy előd” véleményét érdemleges elemzés nélkül elfogadja, hangoztatja, sőt továbbfejleszti, ezzel biztosítva saját helyét a tudományos életben.

A meggyökeresedett, dogmává merevedett téves nézetekkel szemben nem könnyű fellépni – ehhez olyan nagy tudású, rendkívüli kreativitású és nyitott elmékre van szükség, mint amilyen Benkő Loránd is volt.

7.8. Az 1055-ben adományozott birtokok lokalizációjának konzisztenciájáról

7.8.1. Korábban már utaltam arra, hogy egy birtok egyes határpontjainak lokalizálása a megnevezésük alapján lehet rendkívül bizonytalan, azonban az összes határpont együtt egy konzisztens rendszert kell képezzen. Korábban így jellemeztem elvárásainkat egy konkrét birtok konzisztens lokalizálásával szemben: „csak az eljárás végén kirajzolódó összkép, vagyis egyfelől a birtok alakja, mérete, az egyes határpontok elhelyezkedése, másfelől az oklevélbeli határobjektumok szemantikai tartalmával jól egyeztethető határpontok rendszere alapján ítélnék meg a birtoklokalizálási javaslatunk elfogadhatóságát, annak valószínűségét.”¹²⁰ A lólegelő melletti birtok lokalizálásának összképe, melyet a 4. fejezetben ismertettem és Tolna megye térképén is ábrázoltam, mind a birtok egyszerű alakja, mind a határpontok teljes rendszere alapján elegendő tesz ennek az elvárásnak.

7.8.2. Nemcsak az egyes birtokoknak, hanem az adományozott birtokok teljes rendszerének is elegendő kell tennie a konzisztencia bizonyos követelményeinek.¹²¹

A korábban vizsgált *mortis* birtok és a most tanulmányozott birtok egyaránt a mai Tolna megye területére esik, egymáshoz meglehetősen közel. A *mortis* birtok délnyugati határpontját a mai Kölesd centrumába helyeztem (46°30'37"N – 18°35'26"E). A most elemzett birtok délkeleti határpontja a 3.11.1. határpont, mely szintén a mai Kölesd központjában van, koordinátái: 46°30'38"N – 18°35'10"E. E két pont egymástól mindössze 330 m-re van, közöttük az egykori „*cuesti*” település helyezkedett el. Az a tény, hogy a függetlenül elvégzett lokalizációk alapján a két birtok ennyire jól illeszkedik egymáshoz, a kikövetkeztetett birtokrendszer konzisztenciájának egyik ismérve.

7.8.3. 2010-ben megjelent tanulmányomban kimutattam, hogy *segisti* tavát tévesen lokalizálta a kutatók zöme egy évszázadon keresztül a Duna bal parti területeire, s most ugyanilyen tévedést mutattam ki a lólegelő melletti birtokkal kapcsolatban is. Kijelenthetem tehát, hogy I. András király NEM adományozott egyetlen birtokot sem a Duna–Tisza közén a tihanyi apátságnak 1055-ben; a Balaton körül adományozott birtokok mind a mai Veszprém, Somogy és Tolna megye területén voltak.

A Balatontól délre fekvő birtokok mindegyike az apátságtól légvonalban mért 90 km sugarú félkörön belül helyezkedett el, ami a birtokrendszer kompaktságát mutatja.

¹²⁰ Holler 2011. 106.

¹²¹ Lásd Holler 2010. 78–79.

Zárógondolatként hangsúlyozni szeretném, hogy a jelen birtoklokalizálás fontos tanulsága: a már sokak által tanulmányozott és ezért lényegében lezártnak hitt tudományos kérdések esetében is megtörténhet, hogy a korábbiaktól eltérő megközelítés eredményeképpen meglepő új felismerésekre juthatunk. Reményeim szerint a jelen dolgozatban közölt eredmények lényeges előrehaladást jelentenek a közel ezer esztendő oklevél vizsgálatának immár több évszázadon átívelő történetében.

Köszönetnyilvánítás

Hálásan köszönöm Kopeczky Ritának latin nyelvi kérdésekben és Balázsi József Attilának szlavisztikai kérdésekben nyújtott készséges segítségét. Köszönöm K. Németh Andrásnak, hogy *A középkori Tolna megye települései* című, még nem publikált munkáját megküldte számomra.

An Important „Newly Discovered” Source Regarding 11th Century Place-Names: Identifying the Location of the Real Estate „situated Next to a Horse Pasture” in the 1055 Tihany Charter

Keywords: Tihany-charter from 1055, place names in the 11th century, history of Tolna County, Hungarian language in the 11th century, Slavic language in the 11th century, Gesta Hungarorum.

The earliest preserved original diploma issued in Hungary dates from the year 1055; it details a number of real estates donated by King Andrew I. to the Tihany Abbey. In the description of the real estates' borders a number of Hungarian words and phrases are contained, herein providing essential information on the status of the Hungarian language in the 11th century. However, in spite of the recognition of its significance and extensive study over two centuries, proper “decoding” of several words of the charter has yet to be done. The author is convinced that the proper interpretation of these special words appearing in the description of the estates in question would be furthered by identification of the actual location of the estates themselves. The author previously published two long localization studies regarding this diploma. In the present paper he focuses on one of the most important estates in question, from both linguistic and historical point of view.

The author firmly rejects the localization proposal unanimously accepted by researchers in the last sixty years. He locates the estate in present day Tolna County with a high degree of certainty by identifying several former (or even present-day) settlement names mentioned within that particular section of the charter: Szakadát (1055: *zakadat*), Kölesd (1055: *cuesti*), Csernel (1055: *serne/l*), Barbuics (1055: *ba/r/bu/s*), Gyönk (1055: *gun[c]*).

Concerning the undeciphered word “*iohtucou*” that appears in the description of the property's borders, the author concludes that this is a transcription of the 11th century local pronunciation of a Slavic expression using Latin characters and its meaning is ‘high quality horse pasture’. According to the author, some additional words in the charter are most likely transcriptions of Slavic words as well.

Based on the author's proposed localization of the estate, he is able to present consistent interpretation for several, hitherto unexplained words and phrases in the Tihany charter from 1055.

MŰHELY

Kányádi András

Londontól Nagyszebenig. Az álláskereső Casanova

Biztos és kényelmes munkahelyet a tizennyolcadik században sem volt könnyű találni. Különösen akkor, ha előnytelen származással, egyházi pályán kívül próbált meg az ember elhelyezkedni. A velencei Calle della Commedia sikátorában világra jött Giacomo Casanova színészházaspár frigyéből született, ennél fogva egész életén át korlátozott érvényesülési lehetőségekkel szembesült, negyvenen túl pedig egyre gyakoribbá és egyre kétségbeesettebbé váltak létfenntartási erőfeszítései. Bár emlékirataiban gyakran tudósított efféle kísérleteiről, valójában csak levelezéséből derül ki, milyen állhatatosság és mekkora találékonyság kellett a maga korában az anyagi biztonsághoz. Mint tudjuk, fáradozásait végül siker koronázta: Waldstein gróf könyvtárosaként, viszonylag nyugodt körülmények között fejezhette be életét és főművét. De az is kétségtelen, hogy nem csehországi remeteségre vágyott; sorsát elhibáztottnak, öregkorát pedig, képességeihez mérten, csúfos kudarcnak tartotta.

Négy levelet tárunk most a magyar olvasó elé. Háromnak szerzője, egynek pedig címzettje Casanova. Ezek a levelek más-más helyen (London, Szentpétervár, Velence, illetve Nagyszeben) és különböző időpontban (1763–1785) keletkeztek, de közös bennük a mondanivaló: álláskeresésről van szó. Összeállításunkban három csábító ajánlatot kíméletlen elutasítás követ. Utóbbit fokozottan sajnálhatjuk, hiszen világraszóló esemény lett volna, ha a velencei világutazó Erdélyben végzi be földi pályafutását és vele együtt halhatatlan emlékiratait.

1. Az első levél még a viszonylag fiatal Casanova tollából származik, aki az Ólombörtönből való emlékezetes szökése¹ után törvényen kívülinek számít szülőhazájában. Ártatlanságát nem győzi hangsúlyozni, befolyásos pártfogóinál folyamatosan sürgeti jogi helyzetének jobbulását. A dózsénak címzett írás azzal is számol, hogy már nem a vele szemben kíméletlen Francesco Loredano, illetve az őt követő súlyos beteg Marco Foscarini áll a Serenissima élén, hanem a

Kányádi András (1971) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi docens, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Párizs, kanyadia@yahoo.com

¹ 1765. október 31. Az *Emlékiratokon* kívül Casanova ezt a történetet külön könyvben is megírta, sőt az *Histoire de ma fuite des prisons de la République de Venise qu'on appelle les Plombs* (Lipscse, 1787) még életében megjelent. Magyarul Giacomo Casanova: *Szökés az Ólombörtönből*. Szépirodalmi, Bp. 1968. Fordította Zsámboki Zoltán.

nagyvonalú, kifinomult ízlésű Alvise Mocenigo.² Velence gazdasági helyzete ekkor már nem nevezhető rózsásnak, a kormány kétségbeesett erőfeszítéseket tesz fellendítésére, ezt próbálja Giacomo londoni tartózkodása idején megfogalogni. Az országos hanyatlás jelének tekinthető az is, hogy a szökevénynek ajánlólevele van Girolamo Zuccato házába, aki Velence londoni rezidense,³ így hazája törvényei szerint nem fogadhatná a gyapotfestés rejtélyeit ismerő szerencselovagot.

Felvetődik a kérdés: milyen keleti gyapotfestési technikához értett Casanova? Bár nem jutott messzebb Konstantinápolynál, alkímiával sűrűn foglalkozott, s némileg elgondolkodtató, hogy franciaországi lottóalapítási javaslatából származó nyereségét gyapotmanufaktúrába fektette. Van egy olyan feltételezés, mely szerint levele háttérét kétszemélyes vállalkozás képezi.⁴ Egyértelmű válasz híján mindössze annyi kétségtelen, hogy megélhetési forrás reményében sűrűn állt elő gazdasági javaslatokkal: a kurföldi bányákról, valamint a varsói szappanfőzésről is készített tanulmányt. Emellett meglepően fejlett pénzügyi ismeretekkel rendelkezett, s ezt nemcsak a szakzsargon tanúsítja, hanem a más levelekben fellelhető szakirodalmi hivatkozások is.⁵

A levél két jellegzetesen casanovai motívumot tartalmaz. Az egyik a művelődéstörténet iránti vonzalom; ha kevésbé hivatalos a címzett, bizonyára hosszabb fejtegetést olvashatnánk a főncciaikról, esetleg a bíborfestés legendáiról vagy a hindu hagyományokról. Így viszont meg kell elégednünk a röpké „keleti” utalással. A másik sajátosság a látomásszerűség: gyarak sokasága csapódik szárnyaló fantáziájához, aminek nyomán a nyugat-európai piacot hamarosan elárasztja a velencei vörösváson. Vaskos utópisztikus regényében, az *Icosameron*ban,⁶ számtalan hasonló vízió fordul elő.

2. A második levél megírása idején Casanova Szentpéterváron tartózkodik, és még a tél beállta előtt nagy halat szeretne fogni: Orlov gróft, Nagy Katalin kegyencét,⁷ hogy öméltósága kieszközölje számára a hön áhitott cári audienciát. Csillagászati javaslata emlékiratában is szerepel; Casanova arról igyekezett meggyőzni az uralkodót, hogy országa térjen át a Julián-naptárról a Gergely-naptárra, a legtöbb európai állam mintájára. Erre orosz földön csak az első világháború végén került sor, de a késedelem nem feltétlenül Giacomo kudarcra; kétségek merülnek fel már a cárnővel való találkozás hitelességével kapcsolatban is. Elképzelhető, hogy emlékiratainak nagyon szépen megkomponált pétérvári sétajelenete⁸ merő írói fikció, s a felséges asszony

² Alvise IV. Giovanni Mocenigo (1701–1778), Velence utolsó előtti, nőügyéről is elhíresült dózséja.

³ Zuccato 1761–1764 között teljesített diplomáciai szolgálatot Londonban. Casanovát fogadta ugyan, de igen elutasítóan viselkedett vele szemben, és nem volt hajlandó az angol királynak bemutatni.

⁴ Vö. Jean-Claude Hauc: „*A quattro mani*”. *L'Intermédiaire des casanovistes* 2002. Hauc arra hívja fel a figyelmet, hogy a drinápolyi vörös gyapotfestésnél is jobb technológiát fejlesztett ki a montpellier-i születésű François Goudar(d) 1735-ben, Aubenas-ban. Testvére viszont Casanova régi barátja volt, Giacomo a londoni előkelő társaságba Ange Goudar-nak köszönhetően jutott be. Elképzelhető, hogy a regényíróként és ipari kémként egyaránt jeleskedő Ange biztatta fel e levél megírására, busás haszonnal járó üzlet reményében.

⁵ A spanyol királyi tanácsosnak, Pedro Rodriguez de Campomanesnek benyújtott 1768-as gazdaságföldrajzi tervezetében Casanova Josiah Child, a neves tizenhetedik századi közgazdász munkásságára hivatkozik.

⁶ Az *Icosameron* Prágában, 1788-ban jelent meg, francia nyelven. Casanova angol fordításnak tüntette fel, és élete fő művének tekintette. Költséges megjelenítése miatt súlyos adósságokba keveredett.

⁷ Grigorij Orlov (1734–1783) a cárnő egyik leghíresebb kegyence, az orosz gárda parancsnoka, tábornagy. Jelentős szerepet játszott Katalin férje, III. Péter cár félreállításában. Katalintól két gyereke született.

⁸ A pétérvári séta magyarul is olvasható, pl. Kolozsvári Grandpierre Emil remek fordításában. Giacomo Casanova: *Emlékiratok*. Gondolat, Bp. 1960, a „Pétérvárot és Moszkvában” című fejezetben. Az *Historie de ma vie* Laffont kiadásában ez a harmadik kötet, hetedik részének nyolcadik fejezete (jelölése t.3, vol.7, ch.8).

valójában sosem fogadta a kalandort. A velencei mindenestre több fronton próbálkozott: duxi hagyatékából nemcsak a naptárreform mellett érvelő beadvány – az *Istanza di un deputato della repubblica letteraria* –, hanem egy olasz nyelvű költemény is előkerült, *Prosopopea – Ecaterina II, imperatrice di tutte le Russie* címen, melyet szerzője német fordításként tüntet fel.⁹ Ebben ismételtlen a minden oroszok cárnője iránti, levélben már kifejezett, mély hódolata nyilvánul meg.

Giacomo nem kis bátorságról tesz tanúbizonyságot, amikor ismeretlenül fordul a grófhoz, ráadásul ilyen nagy kéréssel, de elejét akarja venni a rendkívül lassú és bizonytalan ceremóniának, ugyanis csak hivatalos udvari bemutatással lehet az uralkodó közelébe férkőzni. Különösen érzékeny pontnak tűnik a saját nevét fedő homály: ekkorra kialakult kétes hírét igyekeznek-e levelében cáfolni. Vagy csupán a szerény ajánlólevéllel rendelkező kalandor obligát beszédfordulatát használja? Minden retorikai körütekintése ellenére még az sem kizárt, hogy végül nem küldte el fogalmazványát.

Fontos megemlíteni, hogy Orlovot később Livornóban is megkönyékezi; ekkor a gróf által irányított törökellenes balkáni hadjáratához szeretne csatlakozni, cserébe görög tudását és titkári tapasztalatait kínálja fel,¹⁰ de szépreményű tervét személyes ellenségei megfűrják. A valószínűleg elmaradt történelmi találkozást a Casanova élete ihlette fikció pótolja, mely a kalandort és a grófot jó barátokként vagy éppenséggel engesztelhetetlen riválisokként ábrázolja.¹¹

3. A harmadik levélben a hosszú száműzetés után frissen hazatért¹² Casanova óvatossága nyilvánul meg. Állást szeretne, de nincs jó emléke a velencei törvényekről, melyek tiltják a külföldivel való érintkezést; utóbbi vádpontként hozható fel egy esetleges újabb őrizetbevételkor. Az úzusnak megfelelően a Hármak titkárától kér tehát engedélyt, ugyanis a velencei kormány – a Tízek Tanácsa – saját testületéből havonta háromtagú ügyintéző bizottságot nevez ki, mely végrehajtó szervként többek között a perek lebonyolításával foglalkozik. A tanácsnak egyébként négy titkára van, de egyszerre csak egy gyakorolja hivatalát.¹³

A munkaadóról érdemes tudni, hogy II. Frigyes, Hessen-Kassel tartománygrófja,¹⁴ vérbeli felvilágosult uralkodó. A művészetek bőkezű támogatójaként művészeti akadémiát létesít, és megalapítja az egyik első nyilvános európai múzeumot, a kasseli Fridericianumot. Emellett porosz szimpatizáns, valamint – kiváló gazdasági érzékkel – busás hasznot hajtó katonai kontingenst kölcsönöz III. Györgynek, az amerikai szabadságharc leverésén fáradozó angol királynak. Frigyes velencei tapogatózása talán azzal magyarázható, hogy ő az egyetlen katolikus hitre áttért hessen-kasseli uralkodó, így valamelyest a Serenissima jóindulatában is bízhat. Casanova titokzatos és tekintélyes külföldi oltalmazója pedig orosz vagy francia nexust sejtet.

A levél címzettjei alázatos kérésébe nem egyeznek ugyan bele, de nem is utasítják el. Megmarad tehát a létbizonytalanság, így írója anyagi megfontolásból rövidesen kénytelen besúgói megbízatást vállalni. Mint tudjuk, éveken át Antonio Pratolini néven jelent majd a

⁹ Enrico Straub: *Prosopopea Ecaterina II und Istanza von Giacomo Casanova*, Peter Lang, 1993.

¹⁰ Lubomirski hercegnek írott, 1772. június 14-i keltezésű levele alapján a livornói próbálkozás 1770 tavaszán történt.

¹¹ Pl. Joseph Gregor: *Casanova in Petersburg* (1947) és Alexander Lesk: *Die Begegnung mit der Kaiserin* (1937).

¹² Casanova 1774 novemberében tért haza, kegyelmét nem utolsósorban a *Confutazione della Storia del Governo Veneto d'Amelot de la Houssaie* (Lugano, 1769) című, a Velencei Köztársaságot védő munkájának köszönhetette.

¹³ Armand Baschet: *Les archives de Venise: Histoire de la chancellerie secrète*. Plon 1870. A kiadvány online is olvasható.

¹⁴ II. Frigyes (1720–1785) Hessen-Kassel tartománygrófja (*landgraf*). Nagybátyja, I. Frigyes, svéd király volt.

Köztársaságnak,¹⁵ s bár kenyéradóinak többnyire haszontalan és ártalmatlan dolgokról számol be, mindenképpen dicstelen korszak következik életében.

4. Az utolsó levél a sorozatos elutasítások summája. 1783 januárjában Casanova másodszer is száműzetésbe kényszerül, ezúttal patríciust sértő pamfletje miatt, majd Bécsben lát el titkári teendőket a velencei követ, Sebastiano Foscarini szolgálatában. Munkaadója azonban 1784 áprilisában elhalálozik, így Giacomo ismét kenyér nélkül marad, és kénytelen osztrák kapcsolatait mozgósítani. Régi barátja, Domenico Tomiotti de Fabris altábornagy, II. József embere, akit a császár még az előző évi Horea-lázadás idején nevezett ki erdélyi főhadiparancsnoknak. Nem tudni, a fölkelés utórezgései miatt késlekedik-e Fabris a válaszadással vagy hivatala iránt érzett undorából fakadóan, mindenesetre óva inti Casanovát a szerzetességtől és a szerinte fölösleges írástól. Előbbi megjegyzés minden bizonnyal a velencei azon régi szándékára vonatkozik, mely a svájci Einsiedeln kolostorában tett látogatásakor merült fel benne, és amelynek akkoriban elsősorban szerelmi csalódás volt az alapja.¹⁶ A sok írástól való viszolygás viszont bizonyára már a nagy terv, az *Icosameron* megírásának szóló oldalvágás.

Érdeemes felidézni a két barát megismerkedését az igazán nagy mű, az *Életem története* alapján.¹⁷ Ifjúkorukban, a páduai Szent Antal vásáron került rá sor, Fabris ekkor még nem volt Cassano grófja, hanem csak Domenico Tomiotti, közönséges matematika szakos hallgató. Casanova, bár rosszul emlékszik a későbbi altábornagy vezetéknévre (Tognolót ír Tomiotti helyett), igen érdekes eszmefuttatásba bocsátkozik a rosszul hangzó vezetéknévvel kapcsolatban: sikeres karrier érdekében muszáj nevet változtatni. Tognolo (valójában tehát Tomiotti, azaz magyarul Tamáska) tipikus parasztnév, mellyel viselője nem jut messzire; bölcs emberek, miként Voltaire, Melanchton és Metastasio, idejekorán felismerték és sikeresen kiküszöbölték ennek hátrányát. A „Marsot vagy Minervát” választható ifjú végül a háború istenének szavazott bizalmat, és névváltoztatásának köszönhetően futott be, Casanova szerint, jelentős karriert. A rutinos álláskereső életbölcessége igencsak hitelesen és korszerűen hangzik.

Befejezésül még annyit, hogy Fabris levele a szemlélődés mellett tör lándzsát, és az elviselhetetlen bürokráciára hivatkozva kosarazza ki barátja ajánlatát. Casanova megbocsát, emlékirataiban pedig hajdani cimborája halálának némiképp meglepő okát tárja fel. Mivel az elvetélt matematikus Nagyszébenben hunyt el pestisben, a helyszín iránti kegyeletből álljon itt inkább az eredeti, francia idézet: „sans la fièvre pestilentielle qu’il gagna dans ce pays ennemi de la nature, où son august maître l’envoya, on peut croire qu’il vivrait encore, car il n’était pas plus âgé que moi”¹⁸. A zord cseh éghajlat ezek szerint még mindig elviselhetőbb, mint a transzilván.

¹⁵ Ügynökjelentései magyarul: Giovanni Comisso: *Velencei kémek*. Helikon, Bp. 1982.

¹⁶ A kolostorba vonulást a bölcs einsiedelni apát akadályozta meg, aki tizenöt napi gondolkodási idő javasolt a megkeseredett csábítóknak. Két hét után Casanova elállt a szándékától. *Histoire de ma vie*, t.2, vol 6, ch. 4.

¹⁷ *Histoire de ma vie*, t. 1, vol 2, chap. X. Domenico Tomiotti de Fabris (1725–1789), Cassano grófja, a Mária Terézia-rend lovagja. Karrierje az osztrák hadseregben ivelt fölfelé, *Generalfeldzeugmeister*; azaz tábornagyként végezte, igencsak rozzant egészségi állapotban. Az *Emlékiratok* hézagos magyar fordításaiából sajnos kimaradt.

¹⁸ *Ibidem* 434. Magyarul pedig: „ha abban az embertelen országban, ahova dicső uralkodója küldte, nem kapja meg a pestist, valószínűleg ma is élne, hiszen nem volt nálam idősebb.”

A Legfenségesebb Velencei Köztársaságnak*London, 1763. november 18.*

Legfenségesebb Herceg!

A keletiek mindig is ismerték a gyapotfestés technikáját, melyre ugyanazt a festőanyagot használják, amelyből a bíbor készül. E művészet fortélyát a föníciaiak hagyták rájuk örökül, és az európaiak ezerféle újítás során sem jöttek rá titkára, jóllehet – igen bölcsen – szakadatlanul kézművesműhelyeik tökéletesítésén fáradoztak.

Európa minden olyan állama, amely kendőre és vörös gyapotszövetre tartott igényt, Indiából kényszerült beszerzésre, s emiatt az Újvilágba valós forgalmi érték kerültek, mely megannyi fémpenzzel tett minket szegényebbé. Kutatásaim, utazásaim és tanulmányaim során rábukkantam a technika nyitjára. Ezt ma szülőhazám rendelkezésére bocsájtom. A keleti gyapotnál is szebb bíborfestést ajánlok, melyet fele áron lehetne forgalmazni. Fizikai vagy kémiai kísérleteket folytató emberek nyilván mindig azzal dicsekednek, hogy másoknál különb felfedezéseket tettek; e gyanú elkerülése érdekében hajlandó vagyok személyes bizonyítékokkal szolgálni Londonban a velencei rezidens, Girolamo Zuccato öméltósága házában, a házigazda jelenlétében. A mintákat öméltósága elküldheti legfenségesebb hercegemnek, szakértői vizsgálat és az összes lehetséges próba elvégzése céljából; ezek a szövet szilárdságát minden kétséget kizáróan igazolni fogják.

Elég a mintát a legerősebb lúggal kezelni, felfőzni és beszappanozni.

Hogy e receptnek köszönhető, hazámnak származó haszon mértékét felbecsüljék, gondoljanak csak arra, hogy tíz soldónyi belső értékből hat lírába kerülő kendőt fognak árulni. A vörösposztó-gyárak velencei honosításával kevesebb pénz kerül majd külföldre, de nem ez lesz az egyetlen előny.

Kendőt és más hindu vörösvászon terméket előállító gyárakat lehet majd alapítani, termékeinket külföldön is tudjuk árulni, német, spanyol vagy portugál földön; így az a pénz, amely azelőtt kifolyt, befele fog áramlani, az ország számára új nyereségforrást biztosítván.

A műhelyek felállításának megkönnyítésére kész vagyok Velencébe utazni, olyan francia és angol munkások kíséretében, akik mások kiképzését is biztosítják.

Jutalmamra, bárminőt szánna is nekem legfenségesebb hercegem, főúri kegyként tekintek, mely mindig érdemen felüli. Legnagyobb elégtételelem (kegyvesztett, de hű alattvalóként) az lesz, ha hazámat szolgálhatom.

Giacomo Casanova

Orloff gróf úrnak*Szentpétervár, 1765. szeptember*

Gróf úr!

Nem részesülvén abban a megtiszteltetésben, hogy Méltóságos Uram megismerjem és nem is találván eddig megfelelő alkalmat erre, ezer bocsánat, amiért magam veszem hozzá a bátorságot, és levelemnek szerzem azt a kiváltságot, hogy rövid időre feltartóztatom.

Mindenkinek az a véleménye, Gróf úr, hogy Ön minden erény birtokában van, legfőképp a jólelkűségnek; engedje meg hát, Méltóságos Uram, hogy jóságában bízva forduljak Önhöz e beadvánnyal.

Szeretném, ha Cár Öfelsége is elolvashná, természetesen csak akkor, ha az Ön véleménye szerint jogosult e nagy kegyre.

Jelen terv tárgya egy csillagászati reform, mely méltó a dicső uralkodó, Második Katalin figyelmére, és arra is érdemes, hogy az Ön közvetítésével kerüljön felséges szemei elé.

Alaposságának és hasznos mondanivalójának köszönhetően reményeim szerint érdeklődésre tarthat számot. Ennek tudatában merek kivitelezhetőségében reménykedni, egy olyan császárnő országlása idején, kinek tehetsége és hatalma csak a világhoz fogható.

Elégedetten távozom, ha a trónus irányából megnyilvánuló legcsekélyebb jel arra enged következtetni, hogy Cár Őfelsége figyelmet szentelt hő buzgalmam apró bizonylatának.

A nevemet burkoló homály eloszlik, ha a minden oroszok nagy cárnője kegyeskedik elhinni: e név viselője kész legutolsó csepp vérént ontani, hogy akár egyetlenegy atommal is gyarapítsa Őfelsége dicsőségét.

Az összes lehető legnagyobb tisztelettel és mély nagybecsüléssel maradok, uraságod, stb.
Giacomo Casanova

A Hármak titkárának

Velence, 1774. december 18.

Tekintetes uram, hön tisztelt mester!

Jelenlegi helyzetem arra kényszerít, hogy olyan foglalkozást találjak, mely lehetővé teszi, hogy hátralévő életemet imádott szülővárosomban nyugodt körülmények között éljem le. Itt a kedvezőnek tűnő alkalom, de nincs bátorságom sem megragadni, sem egyedül döntést hozni a Legfelsőbb Törvényszék kegyes beleegyezése nélkül, melynek nemrégiben tapasztaltam meg könnyөрületességét. Hessen-Kassel méltóságos tartománygrófja helyi magánügynököt szeretne érdekképviselőté és itáliai levelezésének intézésére. Egy igen nagy tiszteletben álló külföldi úr – ki jóságos oltalmazóm – csillantotta meg előttem ezt a javadalmazással járó, kis álláslehetőséget.

Nincs vagyonom, és e munka kevés hasznot hajtana, gyarló képességeim és élemedett korom miatt. Bár a német hercegeknek sok ügynöke található városunkban, és ezzel a feladattal a tartománygróf úr mást is megbízhat, úgy érzem, lépést sem tehetek Kegyelmes uraim beleegyezése nélkül, mivel nincs számomra nagyobb dicsőség, mint jogos uralkodóm, a Legfenségesebb Köztársaság nagyra becsült törvényeitől való teljes függés. Őkegyelmessége legalázatosabb és leghívebb szolgálója,

Giacomo Casanova.

Casanova de Seingalt úrnak, Bécsbe

Nagyszében, 1785. június 10.

Mélyen tisztelt uram, Giacomo Casanova mester!

Három egymásután írott becses levelére válaszolok, különös tekintettel a május harmincegyedikéi keltezésűre, mely mindhárom közül a legfontosabb. Sajnálattal értesültem betegségeről, és válaszom jeléül utasítottam ügyintézőmet, Peer urat, küldjön Önnek számlarendező írást. Örömmel hallom, hogy komolyan elkezdett az emberi nyomorúságon töprengeni.

Hiába vágyik rá, nem a ruha teszi a szerzetest, több kell ahhoz; a mi életkorunkban már nem az a feladatunk, hogy sokat írjunk, hanem az, hogy magunkba szálljunk, és felkészüljünk a halálra. A mostani hadjárat végén feltett szándékom a világtól és minden nyűgtől visszavonulni. Ha továbbra is megtart emlékezetében, közel kerülhetünk egymáshoz, közösen ehetünk, ihatunk, együtt tűnődhetünk és alhatunk. Ebből megérti: nincs szükségem titkárra, irodámban

tizennyolc van belőlük, és elpusztítanak azzal, hogy mindenfélét el kell olvasnom és alá kell írnom. Megköszönöm hát minden ebbéli kedves ajánlatát.

Hogy van az ifjú grófnő? Ha találkozik vele, adja át jókívánságaim, bár kissé hűtlennek gondolom. Igazságosnak kell lennünk.

Maradok hódolatteljes, alázatos és odaadó szolgája,

Fabris.

From London to Sibiu. Casanova, the Place-Hunter

Keywords: Giacomo Casanova, career options, letters

Giacomo Casanova has faced his entire life a limited range of career options, and in his forties, increasingly frantic efforts made in order for subsistence grew in number. This paper presents four letters (in Hungarian translation), three written by him and one addressed for him. These letters originate from different places (London, Saint Petersburg, Venice and Sibiu/Nagyszeben), written at different dates (between 1763–1785), but they all share one common element: they seek to find employment. In our selection of four letters, three contain a very tempting offer, followed by cruel refuse. The latter is all the more regretful taken into consideration that it would have been an impressive fact if the Venetian traveler had ended his life and his everlasting memoirs in Transylvania.

Farkas Nikolett

Utalásrendszer Bethlen Kata *Önéletírásában*

1. Bevezetés

Bethlen Kata *Önéletírása* sokáig elfeledett terület volt az irodalomtudomány számára, az elmúlt évtizedekben azonban egyre többet foglalkoztak vele. Bethlen Kata személyiségének boncolgatása mellett arra mutatnak rá főként ezek az írások, hogy a mű szövege mennyire sokrétű, milyen színes az értelmezési lehetőségek palettája. Az *Önéletírást* elemezték már sokféle szempontból, van azonban egy rétege, amelyet eddig csak érintőlegesen vizsgáltak: ez a szöveg utalásrendszere önmagában, az alkotáson belül.

Az újabb szakirodalom a művet általában a kor irodalmi „divatját” szempontul véve vizsgálta, azaz a Bethlen Kata korában gyakorinak számító példázatos szöveg vagy önreprezentációs szándék perspektívájából tanulmányozták. Nagy Márton Károly¹ például a bemutatott életút példavoltát hangsúlyozza, és az üdvtörténet eseményeivel állítja párhuzamba. Ugyancsak egy „külső körülmény” bevonásával tanulmányozta Fazakas Gergely Tamás² Bethlen Kata özvegyi önreprezentációját, azt, ahogyan özvegyi szerepkörének betöltése és annak bizonyítása, megerősítése is megjelenik az *Önéletírásában*. Szintén külső párhuzamokat kutatott, ugyan kicsit régebben, Németh S. Katalin,³ aki a szöveg és a korabeli halotti beszédek kapcsolatát vizsgálta. S. Sárdi Margit pedig azt elemezte, hogy Bethlen Kata az emlékeit mennyiben rendeli alá a történetyszerkesztésnek az elbeszélés egységességének megőrzése érdekében.⁴

Sok tanulmány említette futólag, hogy az írás tartalmaz szövegen belüli utalásokat is, ez a megközelítés, szempont azonban nem kapott eddig nagy figyelmet, ezért az a célom, hogy dolgozatomban bemutassam az előre- és visszautalások szövegen belüli rendszerét, amely fontos szövegkohéziós szerepet tölt be az *Önéletírásában*. Az egyes fejezetek közötti utalások vizsgálata közben arra is próbálok rámutatni, hogy ezek a részek mennyiben vannak összhangban az egyéb szempontú elemzésekkel.

Farkas Nikolett (1993) – egyetemi hallgató, PPKE BTK, f.nikolett93@gmail.com

¹ Nagy Márton Károly: *A példázattá írt élet (Szempontok Bethlen Kata Önéletírásának elemzéséhez)*, Irodalomtörténeti Közlemények 2011. 689–705.

² Fazakas Gergely Tamás: „tetszett az Úristennek [...] a gyámoltalan árvák seregébe béinni”: *Bethlen Kata önéletírása és az özvegyek reprezentációjának kulturális hagyománya a kora újkorban = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla. Egyetemi Műhely, Kvár 2007. 259–278.

³ Németh S. Katalin: *Bethlen Kata Önéletírása és XVIII. századi halotti beszédek*, Irodalomtörténeti Közlemények 1984. 195–198.

⁴ S. Sárdi Margit: *Az önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások. = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*. Szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla. Egyetemi Műhely, Kvár 2007. 209–222.

2. Szövegkohéziós eszközök az *Önéletírás*ban

Az alábbiakban az *Önéletírás* szövegkohéziós eszközeiről és szerepükről lesz szó. A művet az 1984-es szövegkiadás alapján elemzem,⁵ amely tartalmazza a legutóbb megtalált szövegrészleteket is. Markos András már az 1960-as években rámutatott arra, hogy a textus kiadható szöveggé formálása előtt feltehetően nem volt egységes alkotás, Bod Péter a rendelkezésére álló kéziratok, másolatok alapján állította össze az *Önéletírás*t. Markos András szerint valószínűleg ez a magyarázat a csonka kiadás okára is.⁶

Nehéz elvonatkoztatni attól, hogy mennyiben módosított magán a szövegen Bod Péter, Málnási László, esetleg Sárdi Sámuel, mielőtt az megjelent volna. Azonban néhol mégis szoros kapcsolat áll fenn a szöveg „epizódjai” között nemcsak a már a bevezetőben említett biblikus párhuzamok, hanem a textus belső összefüggéseinek szemszögéből is. Emiatt, legalábbis ebből a perspektívából, egységes szöveggént értelmezem az *Önéletírás*t, szerzőjének pedig Bethlen Katát nevezem. A három szerkezeti egységet (*Előljáró beszéd*, az első, visszatekintő rész és a második, naplószerű szakasz) kronologikusan haladva vizsgálom. Az elemzésben kitérek a műben fellelhető epizodikus részekre, azok szerepére és a narráció sajátos formáira is.

2.1. Az utalásrendszer

Ahogy az már többen, például Szávai János⁷ vagy Nagy Márton Károly⁸ is kifejtették, az *Önéletírás* gondosan megszerkesztett szöveg. Ez a megszerkesztettség azonban nemcsak a felépítésében, célzatosságában, bibliai párhuzamaiban van jelen, hanem abban is megnyilvánul, hogy a mű belső utalásrendszerrel van ellátva, amelyben a szerző előreutal egyes eseményekre, másokat pedig utólag megmagyaráz.

2.1.1. Előreutalások az *Előljáró beszéd*ben

Az *Előljáró beszéd* az *Önéletírás* első öt fejezetének az alcíme, amelyben arra törekszik a szerző, hogy meghatározza a mű célját. A felvezetésként szolgáló részben megadja az alaphangulatát is az írásnak. Röviden összefoglalja, hogy miről fog szólni, és hogyan fogja ezt megvalósítani. Ez az a rész, amely arra is szolgál, hogy elindítsa az egész művet átszövő utalásrendszert, bár ezt nem konkrétan teszi, azaz nincs pontos szövegszerű utalás későbbi fejezetekre, viszont sok célzást tesz arra a szerző, hogy mire számíthat az olvasó a továbbiakban. Például: „Mert én mind testemnek gyenge voltára nézve ezeket a szörnyű nehéz és szüntelen rajtam fekvő nyavalyákat el nem viselhettem volna, mind pedig gyenge hitemnek próbáltatását meg nem győztem volna...”⁹

Itt Bethlen Kata nemcsak összefoglalja a mű tartalmát (addigi életét), hanem utal is későbbi eseményekre, például a gyakori betegeskedésére vagy a vallása miatti problémákra,

⁵ Bethlen Kata *Önéletírása*. Kiad., jegyz., utószó Bitskey István, Szépirodalmi, Bp. 1984.

⁶ Vö. Markos András: *Bod Péter és Arva Bethlen Kata*. Református Szemle 1969. 339–357.

⁷ Szávai János: *Bethlen Kata modernsége*. Új Írás 1985/6. 84.

⁸ Nagy: *i. m.* 702; vö. V. Windisch Éva: *Bethlen Kata önéletírása*. Irodalomtörténeti Közlemények 1964. 238.

⁹ Bethlen: *i. m.* 7.

megpróbáltatásokra. Az egész első egységet úgy zárja le, mintha imát mondott volna: „Ámen”.¹⁰ Ezt a retorikai eszközt gyakran használja a későbbi fejezetekben is.

2.1.2. Az első, visszatekintő részben tett utalások

Ez az első, visszatekintő rész (6–163. fejezet) láthatóan a leginkább megszerkesztett, átdolgozott, érthető rendszer szerint fejezetekre osztott. Itt a már említett, Nagy Márton Károly által elemzett bibliai utalások és példázatosság¹¹ mellett található néhány olyan irodalmi eszköz is, amelyeket eddig csak érintőlegesen vizsgáltak, például az utalások módja vagy néhány motívum, amelyek átszövik a művet. Ennek a résznek a fejezeteit általában szépen keretezi egy Istennel kapcsolatos zárógondolat, például: „Légyen ezután is az ő szent akarátja szerint minden dologom.”¹² Találhatunk benne rengeteg bibliai utalást is, imákat, amelyek visszakapcsolódnak az *Előljáró beszéd*hez,¹³ valamint a mű egészét átszövik az özvegyi önreprezentációt szolgáló részek, ahogy azt fentebb említettem.

Tudjuk azt, hogy az *Önéletírást* Bod Péter tördelte fejezetekre,¹⁴ és sok helyen van ellátva a szöveg magyarázó részekkel is, amelyek hol előrevetítenek bizonyos történéseket, hol visszautalnak korábbi eseményekre – ez talán szintén az ő munkája. Főként a visszautalások vannak gondosan szerkesztve a szövegben, például a házassági szerződéshez visszacsatoló részeknél gyakran láthatjuk zárójelben a megfelelő fejezet számát. Több olyan része is van az *Önéletírás*nak, amelyek előrevetítenek későbbi eseményeket, ezeknél viszont nincsenek jelölések.

2.1.2.1. Az Előljáró beszédre visszautaló részek

Az első, visszatekintő egységen belül viszonylag kevés olyan rész van, amely párhuzamba állítható az *Előljáró beszéddel*, mivel többnyire olyan részek utalnak vissza rá, amelyekben bibliai utalások vannak, vagy konkrétan az imák szövegei azonosíthatóak az első öt fejezetben említett témákkal. Ezt a szempontot már körbejárta Nagy Márton Károly,¹⁵ aki tágabban, az egész Bethlen Kata-i életutat vonja párhuzamba az üdvtörténet eseményeivel. Azonban a művet nem csak ilyen megközelítésből lehet vizsgálni, hiszen a szövegben magára a mű szövegére is található utalások. Az első ilyen a 24. fejezetben található, ugyan nem konkrét, de mégis összeköthető a 4. fejezet következő sorával: „...mind pedig gyenge hitemnek próbáltatását meg nem győztem volna...”¹⁶ A 24. fejezetnél kezdődnek Bethlen Kata első komolyabb megpróbáltatásai a vallását illetően, hiszen az udvarhelyi gárdián érkezik hozzá, hogy meggyőzze, hagyja el vallását, mert „nem igaz házassági életben vagynak”.¹⁷

¹⁰ Uo. 8.

¹¹ Nagy: *i. m.*

¹² Bethlen: *i. m.* 11.

¹³ Ezt elemzi Nagy Márton Károly a fentebb említett tanulmányában (Nagy: *i. m.* 695.).

¹⁴ Fazakas: *i. m.* 277.

¹⁵ Nagy: *i. m.* 689–705.

¹⁶ Bethlen: *i. m.* 7.

¹⁷ Uo., 19.

A második utalás a 47. fejezetben fedezhető fel, ahol az isteni gondviselés témája jelenik meg. Amikor Bethlen Kata már-már azt hitte, hogy férje halála után megkönnyebbülhet, kitör a pestis, fél Erdély menekül, ő maga állapotos, a férje temetetlen marad több mint egy évre, és Pál nevű fiának dajkája is megbetegszik. Ez a leírás az *Elöljáró beszéd* 3. fejezetére utalhat vissza, ahol ezt olvashatjuk: „Sőt, midőn egyik keresztemet könnyebbítette is, és azt gondoltam, immár megszűnt, hogy erőt végyek, akkor más, és újabb s terhesebb keresztet bocsátott erőtelen vállaimra.”¹⁸ Végül (Bethlen Kata szerint) az isteni gondviselésnek köszönhető az, hogy ő életben maradt, és a gyermekei sem betegedtek meg: „Ezeket ily hosszason azért írtam meg, hogy innen is láttassék meg az Istennek csudálatos gondviselése az ember körül. Csak te tartottál meg engemet is...”¹⁹ A 4. fejezetben ugyancsak az isteni gondviselés fontosságát emeli ki: „mindezeket az én jó Istenemnek kegyelme győzte meg énáltalam”.²⁰ Isten az, aki mindent elrendezve megoldja végül a problémáit.

A 61. fejezetben szavak szintjén is történik visszacsatolás az *Elöljáró beszédre*, hiszen „sok nehéz kísérteteknek elviselésekre”²¹ készíti fel Bethlen Katát második férje, gróf Teleki József. A 4. fejezetben szintén ezeket a kifejezéseket használja: „Kívántam ez világi sok próbák és kísértetek között folyó életemet...”²² Nemcsak ezért kapcsolható össze ez a két rész, hanem azért is, mert a 61. fejezetből idézett sor előrevetíti azt a jövőt, amelyet az *Elöljáró beszéd*ben is kifejtett Bethlen Kata, azaz ezzel a résszel megerősíti az ott elmondottakat.

Ezekon a részekon kívül – ahogy azt már említettem – az imák és a bibliai utalások mutatnak közvetlen kapcsolatot az *Elöljáró beszéddel*.

2.1.2.2. Az első, visszatekintő részben tett szövegen belüli utalások

Ebben a részben rengeteg utalás található, amelyek olykor csak egy-két fejezetnyi távolságra mutatnak egymástól, máskor jóval korábbi vagy későbbi eseményeket jeleznek előre, vagy magyaráznak meg utólag. Ezek közül néhány konkrétan jelölve van a szövegben (zárójelben ott szerepel a hivatkozott fejezet száma), például a házassági szerződésre visszautaló részek. Az alábbiakban ezeket az utalásokat veszem végig kronologikusan.

Az első ilyen, előreutaló rész a 8. fejezetben található, ahol azt írja Bethlen Kata: „...tetszett az Úristennek még kisdéd koromban a gyámoltalan árvák seregébe béirmi és egyszersmind mintegy előre jelül adni, hogy életemnek jobb részét árvaságban kellene eltöltenem.”²³ Ez a rész egy újabb szempontot vet fel az *Önéletírás* célját illetően, az özvegyi önreprezentációét.²⁴ Utal a 27. fejezetre, hiszen ott veszíti el édesanyját, aki egyetlen támasza volt, amikor katolikus férje és a papok vallásáért támadták, továbbá arra a későbbi eseményre is céloz, hogy meghal második férje is, akivel nagy egyetértésben élhettek, mivel azonos vallásúak voltak. Ezt követően a 10. fejezetben is történik egy utalás előre, szintén a vallása miatti sértések elviselésére:

¹⁸ Uo. 6.

¹⁹ Uo. 34.

²⁰ Uo. 7.

²¹ Uo. 39.

²² Uo. 7.

²³ Uo. 10.

²⁴ Fazakas: *i. m.*

„Ez volt irántam is az őfelsége szent tetszése, hogy én ez szörnyű kísértetekkel küszködjem.”²⁵ Ezt a részt akár a korábbiakban említett (ld. 2.1.2.1.) „kísértetek” motívummal is kapcsolatba lehetne hozni, mert itt is az eljövendő nehézségekre utal, és azt erősíti meg, amit az *Elöljáró beszédben* is említett. Itt történik annak a tömör fejezetnek (4.) – legalábbis egy részének – a kibontása és élete történetének részletezése, de azért nem úgy tűnik, hogy e két rész akkora mértékben függne össze, mint a 4. a 61. fejezettel.

A 24. fejezetben újfajta²⁶ narrációs módszert használva egy harmadik személlyel (egy pap-pal) mesélteti (mondhatja) el Bethlen Kata, hogy „az én uramnak halál vagy a fején, miért eskütt meg velem úgy, hogy én pápista hit szerént meg ne esküdném”.²⁷ Ezzel mintegy előre jelzi férje sorsát, amely a 43. fejezetben be is teljesül: „Holt meg életének huszonkettedik esztendejében. Én pedig maradtam özvegyiségre...”²⁸

A 31. részben szintén új narrációs módszerrel egy olyan eseményt mesél el, amelyről ő csak később szerzett tudomást. Az olvasó figyelmét ezzel a bevezető megjegyzéssel kelti fel: „Ezen betegségemben történik körülöttem ilyen dolog.”²⁹ Majd következik annak története, hogy a betegeskedő Bethlen Katát hogyan próbálják megtörni vallásában némi lelki „ráhatással”. Első férje egy baráti összejövetelen vesz részt, ahol tanácsokat kap ahhoz, hogyan használja ki felesége betegségét, hogyan vegye rá vallásának elhagyására. Ez a fajta narráció a következő (32.) fejezetben is folytatódik, ott Kornis Zsigmond papja, Létai jelzi előre, hogy ellenzi a többiek javaslatát. Szerinte el fog idegenedni Haller Lászlótól a felesége, sőt el is fog költözni tőle, amely események be is következnek rögtön a következő részben: „Azért tudtára legyen kegyelmednek, hogy mihelyt az Isten annyira való erőt ad, hogy ágyamból felkelhessek, kegyelmeddel bizony nem lakom.”³⁰ Ez az *Önéletírás* egyik kulcsfejezetében hangzik el, a 33.-ban, amely visszautal a 18. fejezetben tett házassági szerződésre, miszerint Bethlen Kata elhagyhatja férjét, ha az a vallásában háborgatja. A férfi úgy dönt, hogy „kipróbálja” barátai tanácsát, ami természetesen az ellenkező hatást váltja ki feleségéből, ahogy azt Létai előre jelezte. Ez az esemény dühíti fel annyira Bethlen Katát, hogy megátkozza férjét: „esztendő ilyenkor légyünk elválva egymástól, végyen el az Isten vagy engemet, vagy kegyelmedet. Melyet a nagy irgalmasságú Isten meg is cselekedett.”³¹ Ezen a ponton erősíti meg, amit korábban (a 24. fejezetben) a pap is előrevetített. A 34. részben pedig kiderül, hogy ő a korábban elmeséltekről csak utólag szerzett tudomást, amikor a férje sűrű bocsánatkérések közepette megkövette.

A 35–39. fejezet között egy kisebb történet elmesélésére kerül sor, amelynek eseményeit szintén egy másik személy szemszögéből vetíti előre. A férje a 36. fejezetben a következőt mondja: „ha csak szert tehet reája, bizony megpróbálja.”³² Valóban így történik, hiszen Bethlen Kata kipróbálja a katolikus papok által szentelt tárgyak, ereklyék hatékonyságát. Ezek – a református nő szemszögéből nézve természetesen – nem működnek, ezzel is saját vallásának hitelességét erősíti meg a katolikussal szemben, és itt mintegy tanulságképpen vonja le a

²⁵ Bethlen: *i. m.* 11.

²⁶ Az *Önéletírás* Bethlen Kata-szemponyú (egyes szám első személyű) elmeséléséhez képest újszerű, amennyiben külső személlyel mondhatja az eseményeket, itt egy pappal, máskor a fiával, egy ismeretlen jóakaróval stb.

²⁷ Bethlen: *i. m.* 20.

²⁸ Uo. 32.

²⁹ Uo. 23.

³⁰ Uo. 25.

³¹ Uo. 25.

³² Uo. 27.

következőt: „Így jártak azért mind a szentelt báránycsonttal, mind a pápától hétszer megszenteltetett spanyol kereszttel. Valamint az igazságot eltakarni nem lehet, úgy a hazugságot sem.”³³

Ezt követően újra egy másfajta történet elmesélésébe kezd Bethlen Kata, amelyet úgy vezet fel, hogy előre elmondja, mi fog történni férjével: „...hosszas együtt való lakást nem engedett.”³⁴ A pestis körülményeinek és lefolyásának elmesélése után pedig a 43. részben be is következik, amit a pap és Bethlen Kata is megjósolt: „Ezen szón mindjárt megholt, minden pápista ceremónia nélkül.”³⁵ Ebben a fejezetben ugyanakkor van egy fejezetszámmal jelzett visszautalás is, mintegy keretbe foglalva ezt a kis epizódot az életében, ugyanis a következőt írja: „És így a könyörülő Isten az én szívemnek keserűségéből lett kívánságomat (33) megteljesítette...”³⁶

Az 51. fejezetben, ahol lányának születését ünnepli az erdélyi nagyasszony, szintén utalás történik a házassági szerződésre, amelyre hivatkozva a református vallás szerint nevelheti Borbálát. „Haller Borbára leánnyal, akinek sok bajaim között igen örültem, minthogy megholt férjemtől volt erős kontraktusom (18), hogy a leányom reformáta legyen.” Ám ezt követően céloz a jövőre gondolva is: „Ó, csalárd öröm, haszontalan reménség.”³⁷ Ez pedig a jóval később bekövetkező eseményre utal, arra, hogy elveszik tőle az első férjétől való gyermekeit, és azokat katolikus vallás szerint nevelik tovább. Mindez a 88. fejezetben történik majd meg: „A fiamat gróf Kornis Zsigmond gubernátor öexcellenciája, a leányomat gróf Haller Katalin Csáki Zsigmondné asszonyom vitték el. Ekképpen az én gyermekeim elvételének tőlem, hogy magam azokat anyai gondviselés alatt ne nevelhetném az én vallásom szerint.”³⁸ Ezzel újabb keretet ad a történetnek.

Az 53. résztől kezdve egy újabb eseménysorozat elmesélésébe kezd Bethlen Kata: a pestissel megfertőzött Erdélyben próbálja eltemettetni férjét, eközben pedig Sámuel fia megbetegszik és meghal. Ez a történet, epizód az 57. fejezetig tart, de előtte még az 56. részben megerősödik a végkimenetel bizonyossága, hiszen Haller György azt mondja: „...vigyázzanak reá, az a gyermek vagy meghal kicsiny korában, vagy ha él, soha igaz pápista nem leszen...” Amely jóslat előbbi fele be is teljeseedik a következő részben: „az én jó Istenem iránta való keserves anyai szívből származott kívánságomat megteljesítette...”³⁹

Az ez utáni két fejezetben (58., 59.) pedig egy olyan esemény eljövételét vetíti előre Bethlen Kata, amelyet már korábban is említett az 51. részben, vagyis azt, hogy lányát nem sokáig nevelheti már a református vallás szerint. Ezzel is megerősíti korábbi utalását.

Ezt követi a fentebb (2.1.2.1.) már említett 61. fejezet. Itt mindkét irányba történik utalás, visszacsatol az *Elöljáró beszédre*, és előre sugallja a jövőre problémákat. Arra is utal, hogy férje tudta (tehát ismét ezt a narrációs módszert alkalmazza Bethlen Kata), hogy meg fog halni. Nyilván azért is gondolhatta így, mert jóval idősebb volt feleségénél, de ugyanakkor ezt a néhány sort arra is felhasználhatta az író, hogy előre jelezze második férje korai halálát: „mivel jó rendin általlátta volt azt, hogy nékem tőle el kell maradnom.”⁴⁰

³³ Uo. 29; Nagy, *i. m.*, 697.

³⁴ Bethlen, *i. m.*, 30.

³⁵ Uo. 32.

³⁶ Uo. 32.

³⁷ A két idézet uo. 35–36.

³⁸ Bethlen: *i. m.* 53.

³⁹ A két idézet uo. 37.

⁴⁰ Uo. 39.

A 64. fejezetben egy hosszabb epizód elbeszélésébe kezd Bethlen Kata. Innentől jó néhány rész szól az első férjétől való gyermekeinek elhelyezéséért folytatott harcokról. A 64. fejezetben: „Haller Gábor uram, kinek nevére mint nagyobb atyafiúnak dekrétumot is küldvén a kancellárius, hogy első férjemtől való gyermekeimet végye el.”⁴¹ Ez a rész előre sejteti a 88. részben bekövetkező eseményt, vagyis azt, hogy elveszik tőle gyermekeit. Arra viszont egyetlen célzást sem tesz Bethlen Kata a szövegben, hogy a fiát is reformátusként nevelte, noha a házassági szerződés egyértelműen meghatározta, hogy melyik gyermekét hogyan kell nevelnie.⁴² Ezt a fejezetet emellett más szempontból is érdekesnek találta Nagy Márton Károly, mivel ez a rész az általa vizsgált bibliai utalásrendszerrel is összefügg. A 64–104. fejezetek között egy lelki folyamat zajlik le Bethlen Katában, melynek során szenvedései közepette – természetesen – vallásához fordul, onnan merít erőt, reményt.⁴³

A 66. részben ismét sajátos narrációs módszerét veszi elő Bethlen Kata, hogy sejttesse vele a jövőt. Itt ugyanis álmot lát, amelyben egy ismeretlen ember elmondja neki, hogy Isten küld majd egy másik határozatot, amely elrendezi gyermekei sorsát. A következő fejezetben pedig valóban beteljesül álma, meghal Haller Gábor, aki ezt a pert indította ellene. Ám ezzel mégsem érnek véget „háborítatásai”, hiszen ugyanúgy folytatódik tovább a harc gyermekeiért. Haller János továbbviszi a pert, Bethlen Kata férje, Teleki József pedig a bécsi udvarnál a házassági szerződésre hivatkozva próbálja védeni felesége jogait (a 68. részben tehát visszautalás történik a házassági szerződésre).

Ezt követően van két rész is, amelyek visszautalnak néhány fejezettel korábbiakra. Ilyen a 84., amelyben a férje fia, Teleki Pál közbenjárását meséli el az önéletíró. Visszacatolás történik a 77. fejezetre, ahol még azt az ígéretet tették a bécsi udvarnál, hogy nem vehetik el tőle gyermekeit. Azonban a 84. részben kiderül, hogy a Haller családnak már korábban ígéretet tett az udvar, ezért nem segíthetnek rajta, még ha talán nincs is igazuk. „az az udvarnál már nyilvánosságos, hogy a haza törvénye szerént a gyermekeknek nálam kellett volna maradni: de mint hogy őfelsége egyszer megígérte az ellenem valóknak, hogy elvészi, azért már úgy kell lenni, meg nem másolja”. Ezután pedig a 85. részben történik visszautalás a 74.-re: „A generálisnak jött osztán eziránt parancsolatja, hogy akárhol találtassanak az én gyermekeim [...], vegyék el. Ezt a generális fogadása szerént (74) az én uramnak mindjárt értésére adta, hogy vagyon immár parancsolatja...”⁴⁴ A 74. részben arról volt szó, hogy amíg nincsen hivatalos parancs, addig nem vehetik el erővel a gyermekeket. A sokat emlegetett 88. fejezetben végül bekövetkezik az előre sejtetett esemény: „A fiamat gróf Kornis Zsigmond gubernátor öexcellenciája, a leányomat gróf Haller Katalin Csáki Zsigmondné asszonyom vitték el.”⁴⁵ A következő részben az önéletíró összefoglalja ezt a nagyobb egységet, természetesen a nagy bajokban Istenhez fordul, az ő nevét áldja, amiért nem hagyta magára.

A folytatásban egy újabb, nyugodtabb(nak induló) eseménysorozat elmesélésébe kezd Bethlen Kata. Boldogságban él férjével, gyermekáldás elé néznek, mindezekben örömeiket lelik. Legalábbis eleinte. Aztán az egész átfordul egy tragikus végkimenetelű rémtörténetbe. Még az elején sejteti néhány helyen az önéletíró, hogy talán mégsem vár rájuk boldog befejezés.

⁴¹ Uo. 40.

⁴² S. Sárdi Margit tanulmányából tudjuk, hogy Rettegi szerint fiát is reformátusként nevelte. S. Sárdi Margit: *Bethlen Kata*. Irodalomismeret 1999/3–4. 20.

⁴³ Nagy: *i. m.* 698; vö. Uő: *A lelki élet narratívája: Bethlen Kata Önéletírásáról. =Epika: Fiatalkutatók konferenciája: Tanulmánykötet*. Szerk. Dobozy Nóra Emőke et al. ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, Bp. 2010. 73.

⁴⁴ A két idézet Bethlen: *i. m.* 52.

⁴⁵ Uo. 53.

Ilyen például a halál motívumának megjelenése, hiszen ezt írja: „Ezekben az esztendőkbén sok terhes és nehéz nyavalyákon mentem által, úgyhogy sokszor voltam a halál kapujában...”⁴⁶ A 90–91. fejezetek egy kisebb epizódot ölelnek fel Bethlen Kata életéből, betegségbe esik, közben pedig állapotos Gábor nevű fiával, majd amikor megszületik a fiú, a süketsége is elmúlik. Most is az isteni gondviselésnek tulajdonítja ezt a szerencsés végkimenetelt. A 95. részben visszaül a látszólag boldog múltra, ahol még nem tudták, hogy fia, Zsigmond nem fog sokáig élni. Ezt „külső személyekkel” sejteti elsőnek az író: „Valakik látták, [...] azt is jövendölték iránta, hogy nem fogom felnevelkedését megérni...”⁴⁷ Férje is megjósolja a jövőt: „Az én uram is sokszor könnyes szemmel mondotta: hogy ezen gyermeknek nem idejére való dolgái vagynak, fél rajta, hogy mi abban nem sokáig fogunk gyönyörködni.” Ez a gondolat a következő részben be is igazolódik: „kedves Zsigmondom éntőlem elvétetek”. Ezt követően pedig Gábor nevű fia halálát is előre jelzi az önéletíró: „mert Gábrisom felette gyenge lévén, ahhoz reménség éppen nem lehetett.”⁴⁸ A 97. fejezetben pedig Zsigmond tesz utalást édesapja későbbi halálára: „Az én uramra nézvén, látá nagy keserűségét, s azt mondá: Atyámuramat is szánom; de mégis inkább szánom asszonyanyámat, mert atyámuram nem sokáig él.”⁴⁹ Ez után másik két gyermekük himlőt kap, és nem sokkal később meg is hálnak. Itt található egy kiszólás is az olvasókhöz: „Akárki légy, aki ezt szemléled, csudálva mondhatod...”⁵⁰ A nehézségek közepette Bethlen Kata ismét Istenhez fordul, aki enyhítette fájdalmait. Ez után megbetegszik férje, és felkészíti őt a halála utáni problémákra, a „kísértetek” elviselésére: „Testámentum tételében is, amiben az ország törvényével megegyezhetett, mindenben kívánt jó rendben hagyni.”⁵¹ A következő részben szintén ezt a gondolatot erősíti, utalva az ellenkezőjének bekövetkezésére: „Melyre mindnyájon ígérék magokat, hogy nem cselekszik; de afeől megcselekedték...”⁵² A 104. fejezetben férje halálával beteljesül Zsigmond nevű fiának jóslata.⁵³

Mindjárt, a 106. részben visszacsatolás történik Teleki József szavaira, hiszen már a temetés másnapján elkezdődik egy újabb vita a vagyonért, amelyet férje ráhagyott. „Másnap mindjárt az atyafiai admoneáltattak, hogy az én uramnak testámentomához semmiben magamat ne tartsam...”⁵⁴ Innen indul el ez a nagyobb epizódja Bethlen Kata életének, amely végül azzal végződik, hogy önként odaadja javait. A 114. fejezet visszaül konkrétan a 109.-re, ahol szintén a jószágotól folytatott vita a téma. A fenyegetést akarta bizonyítani Bethlen Kata Kemény László úrral és Radák Ádám úrral, de kettejük közül csak Radák Ádám vállalta az eset tanúsítását. Ezt követően, hogy oldja a feszültséget, a szerző áttér egy másik témára, a betegségére. Ezzel a kis epizóddal késlelteti a végkimenetelét a nagyobb történetnek. Ahogy azt Szávai János is kifejtette tanulmányában,⁵⁵ szinte várjuk a következő tragédia bekövetkeztét. Végül

⁴⁶ Uo. 55.

⁴⁷ Uo. 56.

⁴⁸ A három idézet uo. 57.

⁴⁹ Uo. 58.

⁵⁰ Uo. 59.

⁵¹ Uo. 60.

⁵² Uo. 61.

⁵³ Ezt a fejezetet részletesen elemzi Nagy Márton Károly is, hiszen ez az általa írt tanulmány egyik sarkpontja, mert itt érnek véget Bethlen Kata második házasságának tragédiái, amit párhuzamba állít az üdvtörténeti babiloni fogás időszakával. (Nagy: *A példázattá írt élet... i. m.* 698.)

⁵⁴ Bethlen: *i. m.* 62.

⁵⁵ Szávai: *i. m.* 84.

– természetesen – Isten segítségével felépül betegségéből. Itt – talán az epizód elnyújtásának érdekében – egy összegző fejezetet is beillesztett: „Az Isten véghetetlen hatalmát akarván én-bennem megmutatni, romlandó cserépben, az halál kapujából az életre térített...”⁵⁶ Ám ezután mégis visszaesik, újra beteg lesz. Ezt követően vagy ennek következményeképpen némileg kivesszik belőle az a tűz, amellyel küzdött a javaiért, mert végül úgy dönt a nyugalma megőrzése érdekében, hogy önként megválíik javaitól: „1737. esztendő 7-ik napján Mindszentek havának, a jószágnak felénél jóval több részét kibocsátottam önként kezemből”⁵⁷

A 135. fejezetben, noha nem konkrétan, de mégis a jövőt jelzi előre ezekkel a sorokkal: „Úgy reménlem vala, hogy az én napjaim eltelvén, megoszlatásom ideje csaknem jelen vagyon, örömmöl kiköltözöm e világból, de tetszett az én Istenemnek engemet újabb próbákra tartani, és az én gyenge hitemet gyakorlani.”⁵⁸ A megpróbáltatások közé tartozik a 144. fejezetben elmesélt történet arról, hogy Bethlen Kata egy gonosz pletyka áldozata lett, amelynek terjesztőjét nem nevezi meg, de a folytatásban hosszasan fejtegeti, hogyan küzdött meg ezzel a támadással. „Reám bocsátá azért a gonosz nyelveknek sértegető mérgét is [...] Olyannal mocskoltattam meg, amit a szíveket vizsgáló szent Isten tud, hogy soha sem nem mondtam, annál inkább nem cselekedtem.”⁵⁹

A 156., 157. fejezetekben visszautal néhány fejezettel korábbi eseményekre, a 151. részben kifejtett, lánya általi „háboríttatásokra”. A 156. részben ki is szól (ismét) az olvasóhoz: „könynyen megítélheted, istenfélő olvasó”.⁶⁰ Ezzel talán saját igazát, szenvedését szeretné igazolni, elhithetni az olvasóval és saját magával is, hogy valóban olyan komolyságú volt ez a „mocskoltatás”, hogy ennyire feldúlja. Ez a rész is (a 151. fejezettől a 159-ig) egy kisebb epizódot mesél el Bethlen Kata életéből.

Tulajdonképpen a 159. fejezetnél véget is érnek az utalások az első, visszatekintő részben, noha ez a rész a 163. fejezetig tart. Az *Önéletírás* szerkezete azonban már korábban változásokat mutat, mintegy előre jelezve a második nagy egységet. Ezek az átkötő jellegű fejezetek tágabban értelmezve az imaszövegek beillesztésétől kezdődnek (a 143. fejezettől), szűkebb értelemben a dátumozás megváltozásától (a 157. fejezettől),⁶¹ és addig tartanak, amíg a szöveg „utoléri” írójának jelenét a 163. rész végén.

2.1.3. Előre- és visszautalások a második, naplószerű részben

A második részben már jóval kevesebb utalás található, nem annyira összefogott, mint az első. Élete történéseinek összefoglalásában Bethlen Kata eléri saját jelenét, ezután az elbeszélés töredezetté, a visszatekintő memoár naplószerűvé válik, az életrajzi keretet egyre inkább szétfeszítik az anekdotikus részletek, a beillesztett levelek és periratok, az imádságok és fohászok,⁶² mindez pedig megnehezíti az utalásrendszernek az előző részben lévőhöz hasonló alkalmazását. Fontossá

⁵⁶ Bethlen: *i. m.* 71.

⁵⁷ Uo. 72.

⁵⁸ Uo. 77.

⁵⁹ A két idézet uo. 94–95.

⁶⁰ Uo. 102.

⁶¹ A dátumozás megváltozik, majd következtelenné válik az *Önéletírás* második részében. Korábban a régi magyar hónapneveket használta a narrátor, majd ezekben a fejezetekben gyakran latinul írja őket. Ez tulajdonképpen utalhat egy második kéz jelenlétére a szövegben. Bethlen: *i. m.* 21, 40; vö. uo. 170, 123.

⁶² Hopp Lajos: *Bethlen Kata. = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., Akadémiai, Bp. 1964. 392–394.

válík a szerző számára a hétköznapiabb történések elmesélése, például az egyes birtokain történő, időjárás okozta károké, amely események – értelmezése szerint – az ő lelkét, hitét hivatottak erősíteni.⁶³ Ezekben a részekben egyébként nemcsak naplószerűen rögzíti az eseményeket, hanem szép, érzékletes képekkel írja le a természeti jelenségeket (jégeső, árvíz, tűzvész).⁶⁴ Ugyanakkor majdnem minden ilyen részt arra használ fel, hogy ezzel is bizonyítsa életének példázatoságát – valószínűleg a 17–18. században az önéletírók körében népszerű mintának számító Szent Ágoston nyomán.⁶⁵ Ebben a részben még inkább a vallása felé fordul, onnan merít erőt a nehézségek elviselésére, a problémák megoldásához. Az utalások főként az *Elöljáró beszédben* rögzített célkitűzésre (a példázatoságra) vezetnek vissza, ezzel is mintegy keretet adva az *Önéletírásnak*.⁶⁶

2.1.3.1. Az Elöljáró beszédre visszautaló fejezetek

A második, naplószerű egység utalásai kevésbé összeszedettek, mint az első rész fejezetei, mégis viszonylag sok olyan rész található benne, amelyek konkrétan visszautalnak az *Elöljáró beszédre*.

Az első ilyen utalást a 203. fejezetben olvashatjuk, ahol Bethlen Kata *Önéletírásának* egyik legismertebb sora található, amely Nagy Márton Károly tanulmányának⁶⁷ címadója is: „Mindazok a terhes dolgok, melyeket Isten énreám bocsátott, olyanok voltak, mint valami szépen elkészített grádcikok...”, valamint „én mindenekelőtt példa lehetek”.⁶⁸ Ezek a részek konkrétan utalnak az *Elöljáró beszédben* elmondottakra, vagyis hogy minden esemény az életében arra szolgált, hogy Isten próbára tegye őt, hogy megerősítse hitét. Ennek érvényességét próbálja bizonyítani Bethlen Kata életének minden mozzanatára vonatkozóan.⁶⁹ Ezután ismét visszautal (ahogy azt a visszatekintő részben is tette) szavak szintjén is a harmadik fejezetre: „...egy nehéz kereszt, melyet már három esztendőktől fogva hordozok az én erőtelen vállaimon...”⁷⁰ – írja, utalva ezekre a sorokra: „Sőt, midőn egyik keresztemet könnyebbítette is, és azt gondoltam, immár megszűnt, hogy erőt végyek, akkor más, és újabb s terhebb keresztet bocsátott erőtelen vállaimra.”⁷¹ A harmadik fejezetben csak általánosságban beszélt keresztjéről, élete nehézségeiről, a későbbiekben viszont konkrét problémákat jelentenek a keresztiek.

A 208. részben ismét elkalandozik Bethlen Kata, a természeti csapásokon időzik, majd a 209. fejezetben visszatereleli magát az írása céljához, s ezzel ismét visszautal az *Elöljáró beszédre*. „Magam személyes dolgaimra menvén, minthogy annak leírása illet engemet, azt kell itt énnékem is mondanom...”⁷² Itt elmondja azt is, mennyire hálás Istennek, hogy megkönyörült rajta ezen nehéz körülmények között. Ezután megint csak olyan események történnek vele,

⁶³ S. Sárdi: *Bethlen Kata. i. m.* 20.

⁶⁴ Hopp: *i. m.* 393.

⁶⁵ Szávai: *i. m.* 83.

⁶⁶ Nagy Márton Károly: *Életút-konstrukciók Bethlen Kata műveiben. = Tudományra nevelve.* Szerk. Györgyiné Konecz Judit, Kozma Gábor. Gerhardus, Szeged 2011. 85–92.

⁶⁷ Nagy Márton Károly, *Szépen elkészített grádcikok: Bethlen Kata lelki arcképe Önéletírása és Védelmesző erős páis című imádságoskönyve alapján.* Református Egyház 2010/10–12, 257–264, 282–288, 299–304.

⁶⁸ A két idézet Bethlen: *i. m.* 177–178.

⁶⁹ Melynek sikerességével szintén Nagy Márton Károly foglalkozott (Nagy: *A példázattá írt élet... i. m.*)

⁷⁰ Bethlen, *i. m.*, 178.

⁷¹ Uo. 6.

⁷² Uo. 182.

amelyek újra letérítik a mű céljául kitűzött útvjáról, de amikor erre ráeszmél a 216. részben, újra visszatér rá: „Sok viszontagságokkal folyó életemnek nevezetes állapotjában is kívántam feljegyezni, és a rajtam sűrűen meglett dologgal jövendőbe másnak példát adni.”⁷³ Az utolsó utalás pedig a 219. fejezetben található, ahol Istenhez könyörög, hogy az olvasói megláthassák, milyen kegyes volt hozzá élete során, és aki esetleg nem egy valláson lenne Bethlen Katával, annak mutasson utat Isten a megtéréshez: „...az én példámon emelkedjenek fel a nyomorúságok között tehozzád való ragaszkodásra, bizodalomra és szent nevednek dicsőítésére”.⁷⁴

Mindezekből az tűnik ki, hogy ezekben a naplóbejegyzéseknek látszó írásokban is van valamiféle írói, szerkesztői (?) szándék, amely az *Előljáró beszéddel* igyekszik összekapcsolni a fejezeteket.⁷⁵

2.1.3.2. Az első, visszatekintő részre tett visszautalások

Az első ilyen utalás a 167. fejezetben található, amely a 105. résszel kapcsolódik össze. A 167. részben ezt olvashatjuk: „férjem egyetlenegy leánya, Toldi Ádámné Teleki Krisztina asszony (kit is édesatyja halála előtt négy vagy öt órával megkért, kezeit fogván, hogy engemet meg ne szomorítson, ha Istennek ítéleteit magára vonni nem akarja)”.⁷⁶ Szinte szó szerint ugyanazt írja Bethlen Kata, amit korábban: „Kedves férjemnek egyetlenegy leánya is, tekintetes Toldi Ádámné asszonyom, kinek halála előtt négy vagy öt órával kezeit megfogván, azt mondá: édes leányom, mindenben jó atyád voltam, a feleségem is semmiben néked kárt nem kívánt tenni: azért te is meg ne szomorítsd: mert soha az Isten büntetlen nem hagyja.”⁷⁷ Már a 105. fejezetben is utal rá Bethlen Kata, hogy ezt a kérést nem teljesítette mostohalánya,⁷⁸ de a 167. fejezetben ismét megjelenik Toldi Ádámné, majd több részen keresztül taglalja hányattatásait az író. A 173. fejezet a naplószerű rész legelső fejezetére utal vissza: „Mínhogy Katalin napján volt a világra való születésem (6)...”⁷⁹ Ebben a részben mégis az előzőekben átkozott mostohalányától, Toldi Ádámnétól kap névnapi köszöntő verset, majd az ellentéző szerkesztésmódnak⁸⁰ megfelelően leírja: tudomására jutott, hogy Toldi Ádámné kérvényt nyújtott be Mária Teréziához, amelyben arra kéri, kapja vissza jogos tulajdonát, a levelesládát. Végül nem sokkal később önként átadja a leveleket: „... megtaláltam a méltóságos guberniumot, hogy parancsoljon, ki kezébe adjam...”⁸¹ az ezt követő részben pedig közli, hogy mindent átadott. Ez egy újabb epizódja az életének, melynek szálaít ismét úgy varrja el, hogy megfeleljen a példázatosságnak, azaz Istennek köszönheti, hogy minden elrendeződött.

Bár nem konkrét korábbi eseményre utal vissza, a Bethlen Kata által nevelt árva rokon fiú, Bethlen Sámuel jellemzése és halálának leírása a 206–207. fejezetben mégis felidézi Bethlen Kata elsőszülött fiának, Haller Sámuelnek alakját és halálát (54–57. fejezet). Mindketten jók,

⁷³ Uo. 198.

⁷⁴ Bethlen: *i. m.* 205.

⁷⁵ A megtalált részletekről bővebben Markos András: *Árva Bethlen Kata Vallástétele és Önéletírásának kiadatlán töredékei*. Református Szemle 1964. 308–330; Uő: *Bod Péter és Árva Bethlen Kata*. Református Szemle 1969. 339–357.

⁷⁶ Bethlen: *i. m.* 119.

⁷⁷ Uo. 63.

⁷⁸ Vö. Fazakas: *i. m.* 265.

⁷⁹ Bethlen: *i. m.* 123.

⁸⁰ S. Sárdi: *Bethlen Kata, i. m.*, 20.

⁸¹ Bethlen: *i. m.* 127.

szelídek és engedelmesek, Isten pedig teljesíti Kata kérését, hogy vegye el őket, mielőtt a világ megmocskolhatná, megfertőzhetné lelküket.⁸²

2.1.3.3. A második részben tett szövegen belüli utalások

A 188. fejezetben is megjelenik a már említett ellentétező szerkesztésmód.⁸³ Ha Bethlen Katának testi vagy lelki problémái vannak, akkor a világában rend van, szép az idő, ha viszont végre felgyógyul betegségéből, akkor a külső világban érik a csapások, például a birtokán vihar tombol. A 190–192. részek egy kisebb epizódot ölelnek fel az *Önéletírás*ban, amelyben a hévízi templomépítés körülményeit, valamint testvérének, Bethlen Ádámnak a halálát írja le Bethlen Kata. A 190. fejezetben azt mondja: „...ezáltal készített engemet a következő keresztnék elviselésére, mint szintén Jonathánt a vessző végén megkóstolt mézecskevel megújította, az előtte lévő ellenségnek meggyőzésére.”⁸⁴ A történetbe beleszövi az időjárás körülményeket is, amivel csak még jobban felerősíti az esemény súlyosságát az életére nézve. „Sietve azért keserves szívvel 3-dik septembris Hévízről megindultam Kolozsvár felé; siettettem az utamat is; de azon napon kemény esőzés kezdődvén...”⁸⁵ Itt a lelkiállapotát is illusztrálják az időjárás viszontagságok, nem úgy, mint a korábban leírtaknál, ahol az időjárás ellentétes volt az elbeszélő testi/lelki állapotával.

A 213. és a – jelenleg – utolsó, 219. fejezetben is több helyen látható a mű lezárási szándéka, ugyanis szinte folyamatosan összegzi addigi életét Bethlen Kata. A 213. részben például azt írja, hogy akik korábban őt sokat bántották, azok mára Isten kegyelméből megváltoztak. Az *Önéletírás* utolsó fejezete pedig megismétli az *Előljáró beszéd* elbeszélői attitűdjét, célkitűzését, valamint összefoglalja, hogy miről szolt a mű. Például a fejezet elején egy bibliai utalást találhatunk: „de hogy a kilenc bélpoklosokkal háládatlannak ne találtassam”,⁸⁶ majd leírja, hogy „elégtelennek tartom magamat az ő atyai irgalmasságának leírására”.⁸⁷ Ezekkel a részekkel még egyszer, utoljára összefogja a művet az elbeszélő, és nemcsak azt fogalmazza meg, hogy az aktuális fejezetben miről fog írni, hanem a mű egészére is visszautal.

3. Összegzés

Az *Önéletírás* szövegében, amint láthattuk, a fent részletesen elemzett tartalmi és motivikus előre- és visszautalások mellett további elemek, például ismétlődő gondolatok, kifejezések, zárójelben fejezetszámokra tett megjegyzések, sejtetések, jövendölések, kereteket alkotó epizódok is összekötő, kohéziós funkciót töltenek be. Fontos az ezekhez kapcsolódó narrációs eszközök szerepe: a történetmesélést sokkal színesebbé teszi az elbeszélő azzal, hogy nemcsak egyes szám első személyben, saját szemén és személyén keresztül tárja olvasói elé az eseményeket, hanem bizonyos történeteket külső személyekkel mond el, egy-egy motívummal, ironikus kiszólással sejteti a végkifejletet. Mindezeket figyelembe véve láthatóvá válik, hogy a mű

⁸² Uo. 36–37, 180–181.

⁸³ S. Sárdi: *Bethlen Kata*, i. m. 20.

⁸⁴ Bethlen: i. m. 161.

⁸⁵ Uo. 162.

⁸⁶ Uo. 204. Vö. Lk 17. 12–20.

⁸⁷ Bethlen: i. m. 204.

milyen alaposan, gondosan megszerkesztett alkotás, és hogy az említett elemek milyen jelentős mértékben járulnak hozzá a szövegkohézióhoz Bethlen Kata *Önéletírásában*.

Melléklet

	Az utalások helyei fejezetek szerint az <i>Önéletírás</i> ban	
	Utolsó fejezet száma	Utalt fejezet száma
I. rész; 6–163. fej.	8.	27.
	10.	4.
	24.	4., 44.
	32.	33.
	33.	18.,* 31.,* 32.*
	34.	31.*
	36.	39.
	40.	33., 43.
	43.	33.*
	47.	3., 4.
	51.	18.,* 88.
	53., 56.	57.
	58., 59.	88.
	61.	4., 104.
	64.	88.
	66.	67.
	68.	18.**
	84.	77.*
	85.	74.*
	95.	92.*
96.	100.	
102.	104.	
106.	102.	
114.	109.*	
156., 157.	151.	
II. rész; 164–219. fej.	167.	105.
	173.	6.*
	203., 204., 209., 216.	3.

A *-gal jelölt utalások a szövegben belül zárójelben is fel vannak tüntetve.

A **-gal jelzett fejezet pontatlanul a 17. részre utal vissza a 18. helyett.

Referential System in *Önéletírás* by Kata Bethlen

Keywords: Kata Bethlen, Önéletírás, referential system, chapter, text cohesion

Önéletírás by Kata Bethlen has been analysed from various aspects but still there is one layer of this literary work of art which has not really been studied yet: the referential system of the text within the work. The purpose of this paper is to examine the system of referring backward and forward in *Önéletírás* as it plays an important role in ensuring cohesion. The elements of the referential system are the following: references backwards and forwards, references to the number of chapters in brackets, word-for-word repetitions, allusions to past or future events, hints and prophecies.

SZEMLÉ

Laus et polemia

Gábor Csilla: Laus et polemia. Magasztalás és vetekedés közép- és kora újkori szövegtípusokban, Debreceni Egyetemi Kiadó – Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó, Debrecen – Kvár 2015. 348 old.

Gábor Csilla új tanulmánykötetének egyes darabjai 2007–2014 között készültek és jelentek meg és/vagy hangzottak el. Amint azt a szerző a bevezetőben írja, a tematikát részben a különböző konferenciák, szakmai tanácskozások, részben saját érdeklődése határozta meg.

A szakmaiság ismérve – a szerző eddigi munkásságán és elért eredményein kívül – a kiadványokban kötelező módon megjelenítendő lektor, Bitskey István neve, ez az, ami látványos, viszont ha beleolvasunk a kötet előszavába és jegyzetanyagába, számos ponton találkozunk a szakmai konzultációról árulkodó megjegyzésekről: a szakma legelismertebb képviselői (köztük Csorba Dávid, Knapp Éva, Madas Edit, Imre Mihály) szóltak hozzá az írásokhoz és értékelték pozitívan azokat. Akötet tehát nem csak kutatási eredményekről szól, hanem a tudományos együtt gondolkodás, a kutatói együttműködés szép példáit is nyújtja az olvasó számára.

A kötet szerkesztői kivitelezése az egykori tanítványt, immár munkatársat, Korondi Ágnes irodalomtörténészt dicséri, aki maximális odafigyeléssel gondozta a szerteágazó bibliográfiai és jegyzetanyaggal ellátott szövegeket.

A Debreceni Egyetemi Kiadó és a Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó közös gondozásában megjelenő kötet a szerző szakmai tájékozódását, mondhatni útvonalatát is jelzi, hiszen a Debreceni Egyetemen szerzett doktorátus gyümölcseként folyamatos együttműködés alakult ki a két szakmai műhely között, ezt az a tény is mutatja, hogy több tanulmány közös projekt eredményeként született,

például a Debreceni Egyetem Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének OTKA pályázata keretében.

A kötet izléses, archaizáló borítója, melyet Bándi Emese tervezett, máris a tematikára irányítja a figyelmet; viszont, akárcsak a cím, nem csak a tematikát jelzi, hanem az írások hangulatát is hűen idézi: *Laus et polemia* – alapvetően még mindig latin kultúrájú, de magyar nyelvű irodalmi szférából származó szövegekről szólnak az írások, a 16–17. század hitvitairódalma, a barokk mentalitás dicsfénykultusza sejlik föl a két kulcsszó mögött.

A fejezetcímek további résztemákhoz vezetnek minket, melyek között ott találjuk a címlapon szereplő *A Kolozsvári Bóldog Aszszony síró képét*, vagyis a kolozsvári Piarista (egyetemi) templomban található könnyező Mária-kép köré szerveződő szövegeket vizsgáló tanulmányt is.

A kötet három tömbbe gyűjti a tanulmányokat, a címben megkeresve és kijelölve azt a közös pontot, ami összeköti őket: *Istendicséret és szentisztelet: szöveg, használat, érték* – elsősorban a szentisztelettel kapcsolatos szövegek mentén felmerült kérdésekre fókuszál.

A Változatok magyarságtudatra, hazára, régióra című rész a nemzet történet kora újkori szövegeit veszi célba a prédikációk, az emlékirat műfaján keresztül: Csete István, Gyalogi János kéziratban maradt beszédei, Kornis Gáspár emlékirata árul el sok érdekes részletet arról, hogy miként gondolkodtak a kora újkorban a nemzet sorsáról.

A Disputáció és kommunikáció talán a legegységesebb fejezetcím: az itt szereplő írások

„a konfesszionalizáció korának három hitvitáját értelmezik egyház-, retorika-és kommunikáció-történeti szempontok mentén” (7.): a hitviták korának több szempontú szövegvizsgálata történik ezekben a tanulmányokban. Tematikus szempontból kapcsolódnak a szerző által szerkesztett, 2013-ban megjelent szöveggyűjteményhez, amelyben éppen a szóban forgó hitviták közül található meg néhány: *Keresztyéni felelet. Hitviták a 16–17. századból* (Kolozsvár, Polis Kiadó).

A részletes ismertetés sem képes visszaadni a tanulmányok információgazdagságát. A tanulmányok ennek ellenére olvashatóak, érdeklődéssel olvashatja az is, aki nem kifejezetten irodalomtörténész, illetve aki nem régi irodalommal és művelődéstörténettel foglalkozik. A hozzáférhető stíluson kívül ennek oka lehet az a kulturális érintettség is, ami az írások tematikájával kapcsolatos.

A síró Boldogasszony-képéről, a köré szerveződő szöveg hagyományról szóló például (Mária könyve: „A Kolosvári Bódog Aszszony síró Képe”, 185–210.) helyi érdeklődése miatt is érdeklődésre számíthat, hiszen sokan kérdeznek rá ennek a képnek a történetére, hazai és kölföldi emlék műkedvelők egyaránt. Nyilván már az is fontos, hogy a kalandos sorsú kegykép körüli történeti adatok közül is többet tisztáz a tanulmány (ilyen például a Füzesmikolán található hasonló kegyképpel való összefüggés: melyik az eredeti, ill. a másolat?), de számunkra az is érdekes lehet, hogy mit írtak róla a korabeli egyházi írók, milyen prédikációk hangozhattak el róla és előtte a helyszínen – a hozzá kapcsolódó kultusz alakulása során. Ennek feltárása érdekében Gábor Csilla Csete István jezsuita hatkötetnyi kézirat predikációját vállalja, amelyek az Akadémiai Könyvtár gyűjteményéből kerültek elő, de érdekes információkat szolgáltat ehhez a kérdéshez a kollektív szerzőségű, a képhez fűződő csodákat felsorakoztató könyvecske is. Tudván, hogy Kolozsvár akkor is multikonfesszionális lakóközösség volt, sejtethetjük, hogy a könyvet más valóságok is elolvasták. Arra vonatkozóan is találnunk tehát információt, hogy ezeket a csodákat hogyan kommentelték és értelmezték lapszéli jegyzetekben a Mária-tiszteletben, egyáltalán a szentkultuszban és a

csodákban kételkedő unitáriusok. Mi lehet az ésszerű és természetes magyarázat arra, ha valaki lenyelt egy tűt, és mégsem hal bele? (L. 207. oldal.) Egyik-másik bejegyzés a humort sem mellőzi.

De ha már a felekezeteknél tartunk, rákérdezhetünk akár éppen a szentkultusz témájában a hitvitairodalom néhány jellegzetességére: *miért is vitatkoznak valójában ezek a jó atyafiak, ha sohasem jutnak semmire?* Egyik a másikat meg nem győzheti... Monoszloi András veszprémi püspök és Gyarmathi Miklós királyhelmei református prédikátor szenttiszteletet körüljáró szövegeinek retorikai és kontextuális elemzése során kibontakozik a válasz erre a kérdésre is a jellegzetes 17. századi kommunikációs jelenség kapcsán.

Még mindig a szentkultuszról tartva a következő kérdésünk lehetne ez: *Hogyan születik vagy jön létre egy szent?* Nem véletlen a furcsa fogalmazásmód, ugyanis nem a szentté válás egyébként valóban korfüggő aszketikus folyamatára gondolok, hanem arra, hogy miként találják ki és építik fel fokozatosan hosszú évszázadok szövegei egy nem létező szent történetét, aki aztán nem létező létezőként majd még egy szerzetesrendet is „alapít”... Remete Szent Pálról van szó, akire hivatkozva Boldog Özséb az egyetlen középkori magyar alapítású (és ma is működő) férfirendet létrehozta, Erdély történetébe is „beleíródva”... A tanulmány címe: *Kitalált szent, valódi kultusz (Remete Szent Pál)? Szövegek tanúságai.* (69–84.) A szöveg nemcsak az első életrajz szerzőjének, Jeromosnak az utalásaira támaszkodik, hanem a szövegben keres olyan rejtett kódokat, amelyek a fikcionalításra utalnak: a magyar kódexek legendaváltozatai (Debreceni, Érdy: Peer-kódex) ismételtelen elárulják a létező fiktív voltát, de a nem létező létezését is...

Egy következő kérdés ehhez kapcsolódóan ez lehetne: *mi van akkor, ha létezett ugyan az illető szent, de teljesen más volt, mint amilyen?* Ebben az esetben most már az előző *vita* írójáról, a tudós szentként ismert Szent Jeromosról van szó (de lehetne másról is), aki a kitaláltatást ugyan megúsztta, de az ókori, középkori, majd kora újkori szövegek tükrében szinte önmaga ellentétébe fordult-torzult a személyisége...

sőt perifériára kerül a kora újkori prédikációkban? Hogyan és miért (milyen okból, milyen céllal) történik mindez? Erre a kérdésre kaphatunk választ az *Egyházatya a kultusz közegében (Szent Jereomos esete a popularitással)* (51–68.) című tanulmány elolvasása nyomán.

Érdekes szempont lehet ugyanakkor a legendagyűjtő személye is: *vajon másképpen írja-e meg (vagy át-) egy püspök a püspök szentek életrajzát?* Erre a kérdésre kaphatunk választ (sok egyéb érdekes szövegértelmezői felfedezés mellett) *A (majdani) püspök püspökökről* (117–132.) című tanulmányból: Ilyés András – rövid ideig volt csupán Gyulafehérvár püspöke, hivatalát sohasem gyakorolta – legendáriumáról van szó, mely főpap-életrajzai Alonso de Villegas tisztázottan spanyol nyelvű történeteinek fordításai, illetve átdolgozásai.

De hasonlóképpen jó kérdés az is – a tudós szentek tudományos munkáira áttérve –, *hogyan és hogyan énekelnek még ma is a katolikus templomokban, gyakran latinul is, bizonyos középkori himnuszokat nagycsütörtökön például*, hogyan lehet a nyelvként működő értekező stílust a poézis nyelvére fordítani. Aquinói Szent Tamás szövegeiről van szó, a *Summa theologiae* skolasztikus fegyelemben megírt traktátusának és eukarisztikus himnuszainak nyelvezetéről: hogyan lehet az elmondhatatlant elmondani a tudományos diskurzus és a korban „lenézett” poétika szimbolikus nyelvezetével? És milyen megértésről

tanúskodik a használat? *Teológia és poézis. Aquinói Tamás, a trubadúr* (31–40.) címmel olvashatunk erről bővebben. Van egyébként a kötetben még egy tanulmány a latin himnuszirodalom remekeiről, az *Alter Orpheus himnuszai a szent keresztről* (13–30.) című, amely Gyimesi Évának állít emléket.

Kérdésvetéseink korántsem teljeseek, de bizonyára izelítőt adnak – nem egyszerűen a tanulmányok témájáról, hanem azok „tétjéről” is: mindenikből kiderül valami érdekes összefüggés – tehát a történeti-filológiai kutatás, a szövegekkel való munka nem pusztán adatgyűjtés, hanem feltárása is egyben az adott kor mentalitásának, a felismerések a szövegeket olvashatóvá – értelmezhetővé teszik.

Nem utolsó szempont az sem, hogy a meszesemenő pontossággal és körültekintéssel, szakmai szempontból kifogástalanul körbejárt témák a nem kifejezetten szakember számára is megközelíthetőek, így hozzáférhetővé téve a magyar kultúrtörténet több érdekes mozzanatát és a régi magyar irodalom jó néhány szövegét az értelmiségi olvasóközönség számára.

A szakmai tájékozódást természetesen aprólékos lábjegyzetek, névmutató, rövidítésjegyzék is segíti, a tanulmányok bevezető és záró bekezdései minden esetben kontextusba helyezik az olvasót, illetve rámutatnak a kutatás távlataira is.

Farmati Anna

Mártírok emlékezete

Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században.

Szerkesztette Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Száraz Orsolya.

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2015. (Loci Memoriae Hungaricae, 3), 293 old.

A debreceni Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely keretén belül néhány éve indult szisztematikus kutatás a kora újkori mártírológia témájában. A munkacsoport, külső kutatókat is bevonva, 2011 elején tartotta

első konferenciáját, amelynek anyaga *Protestáns mártírológia a kora újkorban* címmel jelent meg (Studia Litteraria 2012/3–4.; a tematikus számot Csorba Dávid, Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály és Tóth Zsombor szerkesztette). A lapszám

Baricz Ágnes (1979) – irodalomtörténész, egyetemi tanársegéd, Sapientia EMTE, Kolozsvár, bariczagnes@gmail.com

szerkesztői előszava a téma fontosságát hangsúlyozva kiemeli, hogy a mártíriumkoncepciók és -narratívák jelentős szerepet játszottak az egyéni és közösségi, a felekezeti és nemzeti identitás kora újkori narratív megformálásában, valamint hogy a mártírológia értelmezési irányként működik a 16–18. század magyarországi eseményei (például a gyászévtized és a 18. századi ellenreformáció történései) számára.

A debreceni műhely következő két mártírológiai témájú konferenciája 2014-ben került megrendezésre, ezek anyagából készült az itt ismertetett *Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században* című, 2015-ben megjelent tanulmánykötet. A korábbihoz képest és annak tanulságaként e konferenciák tágitották a kutatási teret, bevonva az unitárius mártíriumkoncepciók és -narratívák, valamint a kora újkori katolikus mártírok és szentkultusz kutatásának eredményeit is; az időkelet tágitása pedig a kultusz történet, emlékeztörténet alakulásának vizsgálata szempontjából termékeny.

A kötet 20 tanulmánya jól illusztrálja a téma sokszínűségét; a szerzők különböző típusú és műfajú forrásokat vizsgálnak, különböző módszertani megközelítéseket alkalmazva. Ugyanakkor a debreceni műhely és az említett konferenciák jól meghatározott érdeklődési iránya eredményeként a sokféleségben is egymás témájával párbeszédben álló, azt folytató, kiegészítő munkák jönnek létre; meghatározó kérdésfelvetéseik a mártírium elbeszélhetőségének lehetőségeire, narratív megformálásának módjaira, a kora újkori mártírok emlékezet- és kultusz történetének alakulására, valamint az üldöztetés és mártírium forrásainak feltárására vonatkoznak.

A tárgyalt felekezeteknek megfelelően evangélikus, református, unitárius és katolikus tömbökbe csoportosítják a szerkesztők az írásokat, egy tömb pedig a gyászévtized protestánsellenes eseményeit és a gályarabokat tárgyalja.

Az evangélikus tömböt nyitó tanulmányában Fabiny Tibor felhívja a figyelmet a bibliai tipológia szerepére a kora újkori protestáns mártírológia értelmezésében. Tanulmánya a népszerű angol protestáns vértanú, William Tyndale esetében azt vizsgálja,

hogy a mártíriumról való korábbi beszéd/írás hogyan válik tette, eseménnyé önmaga mártírrá válása során, valamint a narratívákban felhasznált bibliai párhuzamok által Krisztus szenvedésének követésévé, annak megélésévé.

A magyarországi korai lutheránus vértanúk személye, sorsa, haláluk körülményei, egyáltalán mártíromságuk ténye legendai homályokba vész. A következő két tanulmány néhány ilyen legenda tisztázására vállalkozik.

Csepregi Zoltán az 1525. évi pozsonyi országgyűlésen hozott, az eretnekek megégetésére vonatkozó 4. törvénycikkely hatástörténetét és az azzal kapcsolatos eddigi megállapítások megalapozottságát vizsgálja, rekonstruálva az 1520-as évek második felének többé vagy kevésbé megbízható forrásokban említett körülbelül hat-nyolc lutheránuségetési eset körülményeit. Megállapítása szerint az összesen kétféle esetben igazolható vagy feltételezhető máglyahalál nem köthető jogilag az említett (10 hónapig hatályban lévő) 4. törvénycikkhez, amely leginkább elretentő hatású lehetett.

Guitman Barnabás a libetbányai mártírokról (az első evangélikus vértanúk közé tartozó, vélhetően 1526-ban, illetőleg 1527-ben kivégzett libetbányai iskolarektorra és ugyanottani prédikátorra) vonatkozó kora újkori szövegek hagyományozódását és az eset történeti hátterét vizsgálja. Alapos szövegvizsgálat és forráskritika eredményeként több valószínűsíthető magyarázatot is kínál a mártírhalálok időpontbeli különbségét, valamint a kivégzések elrendelőjének személyét illető eltérő forrásadatok indoklására, de a libetbányai mártírok évszázadokon át vitatott történetének tisztázásához még további megbízható forrásokra lenne szükség.

A következő hat tanulmány a kálvini reformáció magyarországi kezdeteitől a 18. század végéig terjedő időszak mártírium-felfogásaira ad rálátást.

A „korai magyar reformáció mintájává vált” (53.) Szegedi Kis István nem halt meg hitéért, mártíromsága az üldöztetések, bebörtönzések elviselése által a szó *tanúságtétel* értelmében jelenik meg tanítványa, Skarica Máté által írt életrajzában. Mester Béla elemzése megmutatja azokat a földrajzi,

szellemi, kulturális, politikai, vallási töréseket, határokat, amelyek az életrajzi adatok alapján az üldöztetés, ezáltal mártíromság fogalmához is kapcsolódtak, és meghatározták Szegedi Kis identitását Skarica által elmondott élettörténetében.

Restás Attila a Magyarországon is kedvelt Bartholomaeus Keckermann három retorikai munkájában vizsgálja a mártírológiára vonatkozó részeket. Mintabeszédeiben az érzelemfektetés fontos eszközeként jelenik meg az *amplificatio*, amelynek példaként Krisztus szenvedéseit, valamint a mártírok történeteit részletezi a retorikaszerző. Restás értelmezésében Keckermann azt is jelzi olvasóinak e mintákkal, hogy Krisztus követése nemcsak cselekedetekben valósítható meg, hanem azok elbeszélésében is; a vértanúk nemcsak halálukban hasonlítanak Krisztusra, hanem történeteiknek retorikai megformálása is az általa adott mintára készül.

A 16–17. század fordulóján működő Magyar István lutheránus és Kecskeméti Alexis János kálvinista prédikátorok wittenbergi történelemszemlélet által átítatott mártíriumfelfogását mutatja be Péntes Tiborc Szabolcs. Mivel Magyarországon a reformáció a kezdeti szakaszaiban nagyrészt vértelenül zajlott, a prédikátorok által körvonalazott mártírium nem feltétlenül járt együtt a vértanúsággal, hanem a hittel ellentétes cselekedetekre utasító világi hatalomnak vagy érdekeknek való, a hitért vállalt büntetés, üldöztetés elviselése melletti ellenszegülést, ellenállást jelentette.

A gyászévtized, az 1670-es évek egyik első református mártírjának, Czeglédi István kassai lelkésznek kultuszát a nevelt fia, Köleséri Sámuel által elkészített biblikus mitizáció alapuló életrajz, valamint egy valamivel később megjelent versgyűjtemény építi. Martis Zsombor tanulmánya e kultusz előzményeire hívja fel a figyelmet. A szerző megállapítja, hogy a biblikus mitizáció, a kialakított mártírkép és ahhoz kötődő panaszos-harcias beszédmód már Czeglédi 1659-ben megjelent munkáiban is jelen volt, és az azokban az írásokban hívei, illetve önmaga és nevelt fia számára is megalkotott, kijelölt identitásminták – amelyeket ő maga életével és halálával igazolt – váltak későbbi kultuszának alapjává és forrásává.

Bod Péter *historia litteraria* programjába sorolható írásaiban megjelenő mártírkoncepciót vizsgálja Bretz Annamária tanulmánya. Megállapítása szerint Bod mártíriumértelmezését a felekezeti szempont elsőbbsége határozza meg; a 18. századi vértelen ellenreformáció kontextusában az üldöztetés mellett fontos elemévé válik mártíriumfogalmának a peregrináció, amely az egyház és a hit szolgálatában vállalt hazától távoli, sok esetben sanyarú körülmények közötti külföldi létet, bujdosást, tudásszerzést jelenti.

Györi L. János új értelmezési szempontokat javasol Szikszai György *Mártírok oszlopa* (Pozsony, 1789) című munkájának korábbi, saját maga által létrehozott értelmezését kiegészítendő. Elsősorban a pietizmus hatásának hangsúlyosabb vizsgálatát szorgalmazza Szikszai gondolkodásában és életművében, különösen a *Mártírok oszlopa* forrásaiban, világképében, és felhívja a figyelmet a munka 20. századi utóéletére, hatástörténetére mint kutatási témára.

A kora újkori magyarországi mártírium kérdéskörének talán legkutatottabb témái a gyászévtized történései és a protestáns gályarabok. Ennek ellenére, amint az ezzel foglalkozó tömb tanulmányai is rámutatnak, hatalmas feltáró- és értelmezői munka vár még a téma egyház- és irodalomtörténeti, valamint történettudományi kutatására.

Mihalik Béla Vilmos tanulmánya a gályarabper közvetlen előzményeinek feltárásához járul hozzá új forrásokkal. Levéltári dokumentumok alapján képes rámutatni a pontos dátumra, amikor a bécsi udvar jóváhagyta a gályarabper tervét (1673. november 26–27-i audiencián), bár további bizonytalanság maradt azt illetően, hogy a protestáns lelkészek és tanítók ellen indított eljárás milyen széles rétegre vonatkozott, illetőleg melyik, mikori rendelet alapján volt lehetséges a teljes felső-magyarországi protestáns papi és tanítói rétegre kiterjeszteni az eljárást.

Imre Mihály érdeklődése az üldöztetést, gályarabságot elszenvedett személyeknek a magán- és közösségi emlékezet kialakításában, a mártírológiai narratíva formálásában játszott szerepe felé fordul. Johann Simonides lutheránus lelkész exiliumot

bemutató írásai nem tartoznak a korban szokványos mártírnarratívák közé (az ő tapasztalatai is eltérnek a gályarabokétól, hiszen, bár elítéltetett, a rabok Nápolyba érkezése előtt sikerült megszöknie). Narratívái többféle diskurzust képviselnek (a verses, disztichonos allegorizáló eseményelbeszéléstől a bibliai tipológia alkalmazásáig az exilium, mártírium elviselésének bemutatásában), emiatt pedig különösen alkalmasak annak bemutatására (összevetve más szerzők mártíriumot tárgyaló munkáival is), hogy a különböző műfajok, különböző diskurzusok hogyan befolyásolják az elbeszélés tartalmát, a mártíriumtapasztalat megformálását és annak elmondhatóságát.

Bujtás László Zsigmond tanulmánya a magyar gályarab prédikátoroknak a 17–18. századi németalföldi mártírológiai munkákból való feltűnő hiányát magyarázza. Bujtás következtetése szerint ennek oka a prédikátorok hollandiai önreprezentációja (elsősorban nem mártírként tüntették fel magukat, hanem céltudatos, tevékeny lelkészekként), a mártírok, mártírium kérdésének minimális jelenléte az (egyetemi) oktatásban, valamint az 1680-as évek közepétől az országba érkezett hugenotta menekülthullám, amely elterelte a figyelmet a magyarországi prédikátorokról.

Pintér Márta Zsuzsanna az eperjesi kollégium 1660-as évektől 1687-ig, az eperjesi vérpád idejéig terjedő időszakból teljes szövegükkel fennmaradt vagy egyéb forrásokból rekonstruálható politikai színházát vizsgálja, amelynek barokk allegorizáló színdarabjai érzékenyen reagáltak a korszak protestánsellenes eseményeire, a kollégium, Eperjes városa és úgy általában, a magyarországi lutheránusok szenvedéseire. Ezek az eddigi szakirodalom ismerete szerint egyedülálló darabok bemutatják a gályarab-pert megelőző évek félelmeit, bizonytalanságát, a gályarabok rettenetes sorsát, illetve azon keresztül a teljes egyház üldöztetését és szenvedéseit, de az 1683-as év és Thököly Imre sikereit is színre viszik: mint „reprezentáció és politikai tett” (164.) válnak a gályarab mártírookra való emlékezés helyeivé.

Csorba Dávid forrásfeltáró munkája hatalmas adalék a gályarabemlékhely kutatásához. E tanulmánya felhívja a figyelmet a svájci, eddig még nem vagy

csak elenyésző részben ismert levéltári forrásokra, különösen az általa legjelentősebbnek tartott zürichi központi könyvtár kéziratári anyagára. A svájci befogadó városokban készült/maradt gályarabokkal kapcsolatos különböző típusú és funkciójú írások, dokumentumok, művészeti alkotások új kutatási irányokat (mikrotörténeti, emlékezet- és kultusztörténeti stb.) is lehetővé tesznek a továbbiakban, akár csak a mártír-/vértanúfogalom korabeli jelentéseinek további árnyalását a megszabadult gályarabok ezen forrásokban megtalálható önértelmezései tükrében.

1895-ben, Debrecen városában emlékoszlopot avattak a magyarországi protestáns gályaraboknak. Fazakas Gergely Tamás annak kapcsán felvázolja egy tágabb – a gályarabok 19. századi emlékezetét vizsgáló – hatás- és kultusztörténeti kutatás kereteit és fontosabb kérdéseit. Kötetbeli dolgozata első lépésként a gályarabokra való emlékezés nyelvezetére és az emlékoszlop-állítás előzményeire összpontosít. Fazakas rámutat arra, hogy a 16–17. századi vallási küzdelmek előtérbe kerültek a 19. század közepének, második harmadának protestáns történet- és egyháztörténet-írásában, meghatározva ezek múlt- és jelenértelmezését, valamint kialakított narratíváit; a református egyházon belüli megújulási mozgalmak hatására pedig különösen a gályarabok és a gyászévtized témája kapott hangsúlyt a kutatásban és oktatásban. A szerző végigköveti a folyamatot, ahogyan a gályarabokról és a gyászévtized eseményeiről való írás során megfogalmazódott az emlékezet tárgyiasításának igénye, valamint bemutatja az emlékoszlop kivitelezését alakító személyeket és szempontokat.

A magyar unitárius mártíriumkutatásnak nagy adósságai vannak még, állapítja meg Keserű Gizella, akinek tanulmánya áttekintést nyújt a korai magyarországi és erdélyi unitarizmus néhány mártírológiai írásáról, figyelembe véve a közép-európai, különösen lengyel kapcsolatokat is. Következtetése szerint a protestáns mártírirodalom korai adaptációja ezekben az országokban antitrinitárius közegben jött létre, az aktuális politikai megfontolások hatására (pl. Cyprian Bazylík mártírügyjteménye, Heltai Gáspár *Hálója*). A szerző felvázolja a prominens magyar

antitrinitárius mártír, Dávid Ferenc korántsem egyöntetűen pozitív emlékezetének, majd kultuszának 17–19. századi alakulását, hangsúlyozva az elfeledett unitárius mártírok személyenkénti kutatásának fontosságát.

Túri Tamás egy 18. századi kéziratot unitárius prédikációskötetet elemez (amit Ajtai Kovács Jakab munkájaként azonosít), megmutatva, hogy az miért és hogyan tudta felhasználni a református Szőnyi Nagy István *Mártírok koronája* című munkájának részleteit. Ez utóbbi azért volt alkalmas az átvételre, mert az abban megfogalmazott mártírkoncepció megfelelt a korabeli unitárius mártírfogalomnak. Ez egy felekezetek feletti mártírfogalom, amelynek létrejötté a két egyház nagyon hasonló körülményeinek (a református egyház gyászévtizedbeli üldöztetései, az unitárius egyház 18. századi rendkívüli politikai elnyomatása) köszönhetően hasonló katolikusellenes megnyilvánulásokat tett lehetővé (ebben használja fel Ajtai „cáfoló haszonként” a Szőnyitől vett szövegrészeket), úgy is, hogy a két egyház beszédmódja egyébként eltérő volt.

A kötet utolsó tömbje a katolikus mártírokkal foglalkozik.

Puskás István Konstantinápoly oszmán kézre kerülését a 15. századi, *lamento* (panaszirodalom) műfajba tartozó szövegek alapján mutatja be; a téma különböző kulturális regiszterekben való megjelenését tárja fel, valamint azt, hogy hogyan használták fel – vagy éppen nem – ezek szerzői a mártírológiai toposzokat.

Bitskey István a trient utáni és elsősorban 17. századi katolikus mártírológiai törekvéseket tekinti át, részben Pázmány Péter *Kalauza* alapján. A trient utáni katolikus egyház új keretet kívánt adni a szentiszteletnek, hangsúlyozta a szentek közbenjáró szerepét, valamint tisztelőiket a kegyesség gyakorlásának egyik eszközeként értelmezte. E törekvésekhez járultak hozzá az új mártírtípusok. A vértanúként meghalt missziós papok, valamint a közép-európai konfesszionális harcok katolikus mártírjai történeteikkel a katolikus identitás erősítését, az egyház legitimációs narratíváit szolgálták, korán elkezdődő kultuszuk által reprezentációs eszközök lehettek a

korabeli felekezeti küzdelmekben; többük alakja napjainkig élő emlékezhellyé is vált.

Egy ilyen kora újkori katolikus emlékezhely a kassai mártírok. Kultuszuk történetét a kötet záró tanulmányában Száraz Orsolya tárja fel, áttekintve azokat a kéziratot forrásokat, nyomtatványokat, képi ábrázolásokat és eseményeket, amelyek a kultuszépítés folyamatát segítették. Megállapítható, hogy a mártírok történetének elevenen tartása a katolikus hívők emlékezetében, tehát a kassai mártírok mint emlékezhely elsősorban a jezsuiták erőfeszítéseinek köszönhető. Ugyanakkor Száraz megmutatja a kultusz 17–18. századi alakulásának összetettségét is: a kassai mártírok emléke többféle érdekezéssel kapcsolódva őrződött meg és alakult: a mártírokról szóló kiadványok nemcsak a jezsuita rend reprezentációját, hanem adott esetben családi reprezentációt is szolgáltak, a kassai vértanúk ereklyéivel együtt pedig a nagyszombati klarisszák kegyességgyakorlását is.

A kötet fentebb ismertetett tanulmányait bevezető szerkesztői előszó áttekinti a mártírológia magyar kutatásának eddigi érdeklődési irányait, és kijelöli azok bővítési lehetőségeit is: módszertani szempontból a nemzetközi mártírológiai munkák hatástörténetének könyvtörténeti szempontú vizsgálatát, műfaji szempontból a hitviták, halotti prédikációk és mártírológia kapcsolatának feltárását tartják ígéretesnek a szerkesztők.

A kötet használatát személynévmutató segíti. A magyar nyelvű tartalomjegyzéket egy angol nyelvű is követi, amely informatív, és rálátást nyújt a tanulmányok témájára, de hasznos lett volna mellette a debreceni műhely mártírológiai kutatásairól lényegre törő és pontos képet adó szerkesztői előszó angol nyelvű közlése is.

A *Mártírium és emlékezet* szakmai szempontból sok újdonságot bemutató, színvonalas tanulmányai a rendkívül precíz szerkesztői munkával együtt kiemelkedő minőségű kötetet és izgalmas olvasmányt eredményeznek, amely különösen az emlékeztörténeti vonatkozásainak köszönhetően nem csak a kora újkor iránt érdeklődők számára kihagyhatatlan szakirodalom.

Baricz Ágnes

A Szigeti veszedelem franciául

Miklós Zrínyi: *La Zrinyiade ou Le Péril de Sziget*. Ford. Jean-Louis Vallin. Postface Farkas Bábor Kiss. Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d'Ascq 2015. 292 old.

Azt gondolnánk, hogy régi irodalmunkat szinte lehetetlen megismertetni és megszerettetni más anyanyelvűekkel, pedig ha fellapozzuk az európai könyvtárak katalógusait, szép számmal találunk régi magyar szerzőktől származó, különféle nyelvekre fordított műveket. Legújabbban például Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmére* is rácsodálkozhatunk, amely ebben az évben franciául látott napvilágot. Guillaume Árpád 1944-es német, valamint Kőrössy László 2011-es amerikai angol fordítása után most először jelent meg francia nyelven a teljes mű a Presses Universitaires du Septentrion Littéraires Étrangères (Külföldi irodalmak) sorozatában, Jean-Louis Vallin fordításában.

A fordító 1947-ben született, nyelvész, a régi francia nyelv jó ismerője, gimnáziumi tanárként klasszika-filológus, majd a francia nyelv tanára külföldi egyetemeken. Az INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales) magyar szakán is tanult, innen származik érdeklődése a régi magyar szövegek iránt. Zrínyi-fordításáért pedig megkapta a párizsi Magyar Intézet Baráti Körének Nicole Bagarry-Karátson-díját. Ezt a díjat fontosnak ítélte magyar nyelvű alkotások tehetséges francia fordítói kapják (Marc Martin és Sophie Aude kapta meg például, aki Nádas Péter és Füst Milán műveit ültette franciára, vagy Chantal Philippe Szabó Magda fordításáért, Joëlle Dufeuilly Krasznahorkai László, Georges Kornheiser Ady Endre egy-egy kötetének fordításával érdemelte ki az elismerést).

Jean-Louis Vallin vállalkozása ugyanakkor nem csupán fordítás, hiszen munkája kétnyelvű kiadást eredményezett, így a magyar nyelvvel és történelemmel barátkozó francia vagy franciául is beszélő/olvasó közönségnek is hasznos olvasmány lehet a könyv, de a francia nyelvet ismerő magyar olvasók is élvezettel forgathatják. A fordító megcáfolja azt a

még szakmai körökben is gyakran elhangzó sztereotípiát, mely szerint a magyar nyelv/költészet megtanulhatatlan, illetve lefordíthatatlan. Lehet, hogy sokak számára meglepő, de Zrínyi régi, veretes szövege nemcsak hogy érthető és élvezhető, de még versként is meglehetősen jól működik franciául is; bár a mai francia nyelv a hadvezér költő nyelvének sajátos darabosságát, csiszolatlanságát nem ad(hat)ja vissza, a francia alexandrinusok hordozzák mindazt a formai jelentést, amit az eredeti Zrínyi-sorok, hangzásuk képes felidézni az eredeti magyar szöveg hangulatát.

Ennek titkaira maga Vallin hívja fel a figyelmet az előszóban: valóban a hangulat, a szövegjellegzetességek, a tartalom visszaadására törekedett, nem a kényszeres, szolgai tolmácsolásra, ezért például a rímekhez nem mindenütt ragaszkodott. Ahol magától is kínálkozott a sorok összecsengése, ott meghagyta őket, ám főleg a mutatóvannak érezte volna minden esetben megtalálni a franciául is rímelő szavakat, hiszen Zrínyi maga legtöbbször rag- és bokorrímeket használ, ezeknek pedig nincs valódi verstani funkciója – főleg egy nem ragozó nyelvet beszélő olvasó számára. Ugyanakkor Vallin megtartja a magyar személy- és helyneveket, és szintén magyarul szerepelnek a török tisztség- és személynevek, amelyeknek nincs közismert francia átírásuk, és a kreatív megoldások mellett természetesen törekszik a pontosságra, az eredeti szöveghez való hűségre is.

A fordító az előszóban a magyar költőt Corneille, Racine és Bossuet kortársaként említi és hozzájuk méri, ami talán nyelv- és stílustörténeti szempontból pontatlannak tűnhet, mégis jól megfeleltethető a fordítói célnak, hiszen finoman archaizált, de a túlzásokat elkerülő szöveg létrehozása volt a cél. Megoldásai valóban a 17. századi francia költészetet idézik, és bár

a kor nyelve sokszor régiesnek hat, mégis a sztenderd francia nyelv keretein belül marad, így a kortárs olvasónak nem okoz különösebb gondot.

A kiadvány összeállítói sokat tettek annak érdekében, hogy a francia olvasó alaposan megismerhesse a mű kontextusát. Nem a teljes *Syrena*-kötetformájában, hiszen Vallin nem fordítja le az egész kötetet (de a könyvben ott van a magyar nemességhez szóló dedikáció, illetve a költészetben való jártasságáról is árulkodó Zrínyi-előszó, valamint a *Peroratio* című vers). A kontextusba helyezést maga a fordító kezdi az előszóban, hiszen ebben kellő mennyiségű és pontosságú életrajzi jegyzetet olvashatunk Zrínyiről. Ezenfelül a nyelvi kontextus is megszületik: a franciául tudók megismerhetnek elég sok mindent a magyar nyelv sajátosságairól, a kiejtéséről és hangzásvilágáról – sőt a Zrínyi által használt nyelvjárásról is.

A kötetet bevezető előszó a fordítói munka folyamatába is bevezeti az olvasót, segítségével néhány alapvető nehézségbe és fordítói döntésbe is betekinthetünk. A fordítás kulisszatitkait felvázoló előszót a mű cselekményének leírása követi. A francia kiadók gyakran adnak ki régi, már klaszszikusnak számító műveket úgy, hogy a szöveget

a cselekmény részletes ismertetése kíséri. Ezt a sajátos megoldást látjuk itt is: a cselekmény énekek szerinti, objektív elbeszélését prózában.

A *Szigeti veszedelem* és a *Peroratio* után Kiss Farkas Gábor tanulmányát olvashatjuk, amely Zrínyit az európai eposzi hagyományban helyezi el. A tájékozódást könnyíti a kötetet záró fontos nyelvi és tárgyi jegyzetanyag, a szereplők mutatója, illetve a rövid bibliográfia.

A gondosan szerkesztett kötetben ezenkívül több találó, ugyancsak a kontextust megvilágító illusztrációt is helyet kap: az 1587-es wittenbergi Zrínyi-album egy metszetét, festményeket, fontos Zrínyi-émlékűvek fotóit, rölapokat az OSZK és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiből, valamint egy térképet a három részre szakadt Magyarországról. Így, noha lényegében magánkezdeményezésből készült el a *Szigeti veszedelem* francia fordítása, mégis közös erőfeszítések révén filológiai és esztétikailag egyaránt igényessé alakított kiadást vehetnek kézbe a francia olvasók, akik most már Zrínyi Miklósnak nemcsak történeti alakját ismerhetik Jean Béranger történész munkáinak köszönhetően, hanem költészetét is.

Farmati Anna

Egy Pázmány-mű kritikai kiadásáról

Pázmány Péter: Imádságos könyv (1631). Jegyzetek a szövegkiadáshoz

Szerk. Sz. Bajáki Rita, Bogár Judit. Universitas – Editio Princeps Kiadó, Bp. 2013. 460 old.

A kötet a régi magyar irodalmat olvasókedvelők-kutatók könyvespolcáról már jól ismert új kritikai kiadás, a *Pázmány Péter Művei* sorozat hatodik darabja. Sorrendben nem követi a hozzá tartozó főszöveget, az *Imádságos könyv* kritikai kiadását (mely az 1631-es pozsonyi kiadás nyomán készült), jóval utána jelent meg. A sorozatot nyitó *Felelet* (2000) és a *Tíz bizonyág* után 2001-ben látott napvilágot az említett *Imádságos könyv*, és ennek jegyzetanyagát tartalmazza a sorozat 2013-ban megjelent darabja. A főszöveg és a jegyzetkötet összetartozását

a borító színárnyalatai is jelzik. A *Tíz bizonyág*hoz hasonlóan a jegyzetkötet CD-melléklettel egészül ki, mely tartalmazza az *Imádságos könyv* 2001-ben megjelent kritikai kiadását, továbbá a második, szintén 1610-ben Pozsonyban napvilágot látott *Imádságos könyvet*, valamint ennek 1625-ös és 1631-es, ugyancsak pozsonyi kiadását.

A Pázmány Péter magyar nyelven írott műveit közzétevő sorozat önmagában is nagy és sokrétű munkát igénylő vállalkozás, melybe több kutató bekapcsolódik. Szerkesztője Hargittay Emil, a

Felelet kiadása még egyedül az ő munkájának az eredménye. A *Tíz bizonyosság*ot viszont – akárcsak a további köteteket – már munkacsoport készítette: Hargittay Emil mellett Ajkay Alinka, később további két kutató kapcsolódott be a munkába: Báthory Orsolya, Tömösvári Emese. Az *Imádságos könyvet* ugyancsak ketten gondozták: Bajáki Rita és Hargittay Emil, a *Rövid tanúság* egyetlen szerző-szerkesztő munkája, a Bretz Annamáriáé. A két jegyzetkötet jellegénél fogva is csapatmunkát igényelt, az elsőt Ajkay Alinka és közreműködőként Báthory Orsolya, Varsányi Orsolya készítette, a jelen kötet szerkesztői Sz. Bajáki Rita és Bogár Judit.

Az itt recenzált kötet megjelenését is hosszúságú kutatómunka előzte meg, erről a jegyzetek elé írott bevezetőben tájékozódhatunk. Elég csak végigmenni a köszönetnyilvánítások során, máris sejthetjük, mennyi intézményközi kapcsolatra, együttműködésre volt szükség ahhoz, hogy ez a mű létrejöhesse. A sorozat (és e jelen kötet) tehát nem pusztán Pázmány-művek kritikai kiadásáról szól, hanem az együttműködés eredményes voltáról is. Természetesen a Pázmány-filológiával kapcsolatos munkáról, a szövegek értelmezésének kérdéseit feltáró kutatásokról más fórumokon is értesülhetünk, hiszen a sorozat szerkesztőinek, a szövegek gondozóinak tollából folyamatosan jelentek és jelennek meg írások tanulmány- és konferenciakötetekben, tehát a szöveggondozói munkával járó kutatói tapasztalatok tanulságai nem csak ebben a kiadványban gyümölcsözőnek.

Az *Imádságos könyv* jegyzetkötete, a kritikai kiadáshoz készített jegyzetapparátus a tudományos írásgyakorlat egy sajátos műfaja: az aprólékos szöveggondozói és -magyarázói munka eredménye, fogódzó a további kutatáshoz, értelmezéshez. Az általános tudnivalókat felvázoló bevezető tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy az *Imádságos könyv* Pázmány Péter életében megjelent kiadásai mintegy összeállítójuk/szerzőjük pályaképét követik: 1606-ban Pázmány Grazban van, teológiai tanár, 1610-ben hitvédő jezsuita Felső-Magyarországon, 1625-ben már esztergomi érsek, 1631-ben pedig bíboros. A különböző funkciók különböző hatókörrel

járhattak, emellett az újrakiadások a nyomdákkal való együttműködést is feltételezték. Már csak ez is kíváncsivá teheti az olvasót, hogy a különböző állomások mennyire jelentenek fordulópontot a kiadvány szövege szempontjából. De ugyanilyen izgalmasak lehetnek a kiadástörténetre és a mű utóéletére (amely a 20. századig tart!) vonatkozó információk, illetve további vizsgálódásokra ösztönözhet a recepciós és egyéb filológiai kérdések felvetése, melyeknek megválaszolására is alkalmas az összegyűjtött jegyzetanyag. Itt most csak egy példát említenék: a 18. századi kiadások között szerepel egy csiksomlyói is: 1747-ben jelent meg, s amint kiderül, ez az egyik legkülönösebb darab, „tartalmában, beosztásában sajátos módon elegyíti a kassai, illetve a nagyszombati ágra jellemző jegyeket”. (13.)

A jegyzetkötet bevezetőjében tájékozódhatunk a jegyzetkészítés elvi és tudományos kérdéseiről, arról, hogy milyen akadémiai egyeztetések előzték meg a konkrét munkát.

Ugyancsak itt található meg a példányleírások, melyek tájékoztatnak az egyes kiadások fennmaradt példányszámáról, lelőhelyéről, állapotáról. Az elsőbből mindössze 2 példány maradt – s itt fontos megjegyeznünk, hogy van adatunk a megjelenés példányszámáról és hatásáról. A második kiadás Kapi Annához írt ajánlásában olvashatjuk: „minden rendektől nagy kedven fogadtaték, és nagy hamar vgyan mindenestül vgy elis oszla az ennyhány száz könyuecske, mellyet elsőben nyomtattak vala, hogy immár az kik szorgalmatosan keresik sem kaphatnak...” (59.) De a későbbiekből sem maradt fenn sokkal több példány: a másodikból 5, a harmadikból 3, a negyedikből 4, és ezek között is kevés a teljes, hibátlan. Gyakori az is, hogy az ép példány éppen valamely távoli gyűjteményben található.

Érdekességként megjegyezzük, hogy a példányösszesítő táblázat szerint az 1625-ös, Pozsonyban megjelent edíció egyik példánya Kolozsváron található, a Protestáns Teológiai Könyvtár állományában, a posszeszszorbejegyzésből pedig kiderül, hogy Bod Péter tulajdona volt 1744-ben. Ha kicsit

jobban beleolvasunk a példányleírásba, rögtön megértjük azt is, hogy mire használható – többek között – egy ilyen jegyzetkötet: a megrongálódott lapokon az olvashatatlan szavakat kiegészítették – e művelet módjáról, sikeréről részletesen tájékozódhatunk a megfelelő jegyzetekben.

A javítások, változtatások számbavétele a Pázmány Péter életében megjelent kiadások mentén természetesen minden kiadásra kiterjed, hiszen ez képezi a szövegkritikai jegyzetek gerincét. Az egyes kiadások összehasonlíthatósága újabb részletekkel szolgálhat Pázmány Péter munkamódszeréhez, de a javítások, változtatások rendszerezése, annak vizsgálata, hogy mi a funkciójuk, ugyancsak gondolkodóba ejtheti majd a felhasználókat: például az, hogy a negyedik kiadásból kimarad jó néhány tanító jellegű, hittani vagy a hitélet gyakorlásának magyarázatát érintő passzus.

A használatot könnyíti meg az, hogy a szövegkritikai jegyzetek négy kiadás oldalszám-konkordanciáját is tartalmazzák, valamint a sajtóhibák szemléjét minden verzióban: azt, hogy a szövegrendező mely hibákat emendálták, és kitérnek a kritikai kiadásaira is, így valóban kutató- és olvasóbarát jegyzetapparátus jön létre.

Fontos és hasznos a következő fejezet is, a *Tárgyi jegyzetek*, mely a kötetnek szinte felét teszi ki. A tudományos kiadás velejárója egy ilyen jegyzetapparátus. A fejezet szerzője, Bogár Judit ellenőrizte, azonosította, korrigálta a primér szöveg forrásait, hivatkozásait, utánament az ima-szövegek forrásainak és latin mintáinak, akár fordítások azok, akár afféle parafrázisjellegű átdolgozások, és további források előkerülésére is számít, hiszen egyre több régi nyomtatvány, sőt kézirat válik elérhetővé a világhálón (263). A jegyzetkből kiderülő információk – sokszor éppen e források nyomán – arra is rávilágítanak többek között, hogy miként funkcionál nyelvként a középkori lelkiségi hagyomány, hogy milyen sokat merített Pázmány például a *Hortulus animaeből* (311, 334, 335, 353) és más középkori forrásokból. A fordítások és átdolgozások

majdani közelebbi vizsgálatához pedig e munkának köszönhetően kéznél vannak a latin eredetűk, amelyeket rendre közread a kötet a maga helyén. A szó- és fogalommagyarázatok, személynevek (bibliai szereplők, egyházatyák, szentek, hittudósok stb.) azonosítása egy kritikai apparátus megannyi nélkülözhetetlen eleme – az elvégzett munka pontossága, megbízhatósága pedig emeli ennek értékét. A magyarázatok vagy éppen kommentárok egy olyan tudásanyagot keltenek életre és tesznek hozzáférhetővé, amely a 17. században közkincsnek számított, és ezért ismeretük nélkül érthetetlen lenne az *Imádságos könyv* jó néhány szövege, utalása, egyáltalán a könyv maga.

A tájékozódást gondosan összeállított mutatók segítik: rövidítésjegyzékek – több is, hiszen egyfelől a szerkesztő, másfelől Pázmány saját rövidítései is magyarázatra szorulnak, hasonlóképpen a jegyzetekben lerövidített művek, ami egy kis szakirodalmi tájékoztatóval is felér. Ehhez csatlakozik a felhasznált, de nem hivatkozott irodalom, Pázmány hivatkozásainak jegyzéke az *Imádságos könyvben* szereplő nevek és számok szerint, még a kiadásra is utalva, majd szerzői betűrend szerint, a hivatkozott bibliai könyvek. Ezt követi a Pázmány Péter *Imádságos könyvének* szakirodalma, melyből kitűnik nemcsak az, hogy a könyv mindig is ott volt az irodalomtörténeti érdeklődés erőterében, hanem az is, hogy a szerkesztők milyen előmunkálatokkal készítették elő, illetve kísérték a szöveggondozói munkát, hiszen az anyaggal való foglalkozás már önmagában is adta a kiadvánnyal, annak szövegével, filológiai és tartalmi vagy éppen kontextuális kérdésekkel kapcsolatos témákat. De a szokásos helynév- és személynévmutató sem hiányzik a kötet végéről: az érdeklődő olvasó minden segédeszközt megtalál az eligazodáshoz, a kiadások közötti tájékozódáshoz, a szövegek alapos megértéséhez. Mindez remélhetőleg további kutatásokra ösztönzi majd a kötet(ek) használóit, ami valóban nagyszerűen illeszkedik a jól végiggondolt szerzői-szerkesztői koncepcióhoz.

A kötet szerkezetének bemutatásából derül ki, hogy a CD-melléklet mennyire fontos tartozéka a könyvnek, hiszen az igazi kutatómunka még az ilyen gondosan és nagy szakértelemmel készített kritikai kiadás és jegyzetek mellett sem teszi nélkülözhetővé az eredeti példányok tanulmányozását: sok jegyzet éppen ezekre a példányokra irányítja a figyelmet, nem beszélve az eredeti, kis példányszámú (és olykor állapotuk) miatt

nehezen elérhető nyomtatványok sajátos hangulatáról, melyet a kritikai kiadás nem tud pótolni. Így viszont a kutatónak vagy az egyszerűen csak érdeklődő olvasónak egy olyan szövegrendszer áll a rendelkezésére, amely maximálisan megközelíthetővé teszi a magyar imádságitradalom e meghatározó kötetét.

Farmati Anna

Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben

A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai.

Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27. Szerkesztette Fazakas Emese, Juhász Dezső, T. Szabó Csilla, Terbe Erika, Zsemlyei Borbála. Bp. – Kvár 2014. 316 old.

Már a kötet címét elolvassva is feltűnik, hogy milyen széles tematikai skálán mozognak a benne olvasható tanulmányok. Az előszót megfogalmazó Juhász Dezső szerint a hungarológiai kongresszusok egyik célja éppen az, hogy megmutassák, milyen szerteágazóak a nyelvészet és a rokon társadalomtudományok kapcsolódási pontjai, „metszéspontjai”, sőt a nyelvtudományon belüli érintkezések is, ezért érdemes és kell ezekkel foglalkozni. A kolozsvári kongresszus keretei között is igyekeztek megjeleníteni a dimenziális nyelvészetet. Ezt hivatott jelezni az a szerkesztési elv is, mely szerint a kötet egyharmad részét az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (a továbbiakban SzT) munkaközössége és a Tár tudományos kérdéseiben már elmélyült kutatók gondolatai teszik ki.

A kötet első kétharmadát *Tér, idő és kultúra metszéspontjai* alcímmel a kongresszuson elhangzott előadások anyaga alkotja. Az itt olvasható 18 tanulmány a nyelvvel, nyelvészettel való foglalkozás széles spektrumát öleli fel, miközben a legtöbb tanulmány több nyelvészeti diszciplínával is érintkezik, a kongresszus szellemében ezáltal is rávilágítva a nyelvtudomány interdiszciplináris jellegére. A következőkben megpróbáljuk

röviden bemutatni az egyes írásokat. Többnyire a kötetbeli sorrendet követve haladunk, mivel a tanulmányok kivétel nélkül mind több diszciplínát is érintenek, így nehéz lenne egységes csoportosítási szempontot felállítani.

Az első tanulmányok nyelvtörténeti vonatkozású kérdésekkel foglalkoznak. Dömötör Adrienne *Az ó- és középmagyar kori magánéleti nyelvhasználat morfológiailag elemzett adatbázisa* című munkája nyitja meg a tanulmányok sorát. A szerző részletesen bemutatja azt a nagymérvű munkát, amely a magánéleti nyelvhasználatához közel álló ó- és középmagyar kori szövegek adatbázis-alapú feldolgozásából és közzétételéből áll. A munkálatokhoz a beszélt nyelvhasználatához leginkább közel álló műfajok feldolgozása adja a korpuszt. A tanulmányból kiderül, hogy az adatbázis széles körű hasznosíthatósággal fog rendelkezni, és a nyelvtörténetben viszonylag újszerű látásmódot tesz lehetővé: történeti morfológiai, lexikológiai és szociolingvisztikai vizsgálatokhoz is anyagot szolgáltat majd.

Fazakas Emese *Az át, keresztül és a körül szemantikai érintkezései és különbségei a régi és a mai magyar nyelvben* című tanulmánya a címbeli

lexémák viszonyának jelentésszerkezetét vizsgálja a középmagyar kortól napjainkig. A szerző mindhárom, látszólag szinonim jelentésű fogalom meglétét kognitív-nyelvészetiileg magyarázza, és a témához szemantikai alapon közelít. Gazdag és részletes, régi és mai nyelvi példaanyaggal egyaránt illusztrálja ezek jelentésárnyalatait, illetve azt, hogy a viszonyokat hogyan fejezték ki a régi nyelvben, és – gyakran azzal szemben – mit részesítenek előnyben ma a beszélők.

Gréczy-Zsoldos Enikő *17. századi szövegek interdiszciplináris lehetőségeiről* ír kétrészes tanulmányában. Az elméleti bevezetőben a történeti szövegvizsgálatban alkalmazható új módszerekről, a módszertan újragondolásáról beszél összefoglalva a témát érintő eddigi álláspontokat. Az új megközelítés legfontosabb célkitűzése a történeti szövegek beszélt nyelvi jellegzetességeinek feltárása, mely munkában elengedhetetlen az interdiszciplinaritás, a többoldalú megközelítés. A dolgozat második része gyakorlatba ülteti a korábban elmondottakat: a szerző az élőbeszédnek az írott szövegből való rekonstrukcióját végzi el egy 17. századi perirat tanúvallomásának szövegén kommunikációelméleti, szociológiai, dialektológiai, szociopragmatikai és szövegtani szempont alapján.

Juhász Dezső tanulmánya a nyelvátlaszokat úgy írja le mint „a magyar nyelv és kultúra tükréit”. A szerző bemutatja a nyelvátlaszok térbeli, időbeli és társadalmi hatókörét, azaz hogy mely területekről, milyen korú személyektől, illetve mely periódusból származnak az adatok, valamint azt, hogy milyen jellegű az adatközlők szociális háttere. A kulturális hatókör a kérdőívek tematikus kérdéseire vonatkozik (pl. földműveléssel, állattenyésztéssel, telekkel, házzal, öltözködéssel stb. kapcsolatos kérdések). Ez a gazdag szempontrendszer adja az alapot egy dimenzionális szemléletű (azaz a nyelvhasználatot a tér, az idő és a nyelvhasználó közösség együttesében vizsgáló) nyelvátlasz elkészítéséhez, amelyen egy nyíregyházi kutatócsoport dolgozik évtizedek óta.

A negyedik tanulmány (*A suksükölés jelenségköre a magyarban. A kötőmódtól az analógiás*

tülképzésig – alternatív hipotézis) a suksükölés új szempontú megközelítésével foglalkozik a moldvai magyar nyelvjárás adataira támaszkodva. A tanulmány szerzője, Kádár Edit amellett érvel, hogy a fent említett jelenség kapcsán tárgyalt alakok nem felszólító, hanem kötőmóduak, és a jelenség olyan kontextusokból terjedhetett el, amelyek kezdetben kötőmódot kívántak meg, de ez idővel funkcionálisan kiüresedett.

Németh Miklós írása *gányó* 'dohánykertész' szavunk történetéről szolgáltat adalékokat. Bemutatja a szó szerteágazó jelentéseit, nyelvföldrajzi elterjedtségét, kísérletet tesz etimológiájának meghatározására, valamint rámutat arra, hogy a szóhangulat és a szóhoz kapcsolódó attitűdök összefüggnek a dohánykertészek társadalmi megítélésével, ezáltal a szó terjedésével.

A magyar múltidőrendszer térben és időben az evidencialitás tükrében című tanulmányában Pomozi Péter a múltidőrendszerünkkel kapcsolatos nyitott kérdéseket vizsgálja: korát, kialakulásának okait és eredeti funkcióját. A tanulmány írója rámutat arra, hogy a múlt idők paradigmatiság gazdagsága szerkezeti párhuzamot jelent. Ugyanakkor valószínűsíti, hogy az ősmagyarban a párhuzamos formák a direkt-indirekt evidencialitás grammatikai kifejezésére szolgálhattak.

Rancz Teréz munkája szintén dialektológiai kérdéseket érint: a felső-háromszéki nyelvjárás fonémarendszerének és hangjelenségeinek változását vizsgálja két nyelvátlasz adatai alapján. Az RMNyA számára 1954-ben adatolt nyelvállapotveti össze a 2007–2010 között az ÚMNyA számára gyűjtött nyelvi anyaggal.

Révay Valéria tanulmánya (*16–18. századi magánlevelek mint a magyar nyelv és kultúra emlékei*) abból indul ki, hogy mivel a középmagyar korszakban a levelezés a társadalmi lét jelenségeinek, problémáinak szinte valamennyi területét (politikai, vallási, gazdasági, kulturális stb.) magában foglalja, jellemzik a társalgási stílus jegyei, amelyek lehetővé teszik, hogy részben rekonstruáljuk a korabeli (beszélt) nyelvállapotot.

Kutatásának alapját elsősorban a funkcionális jellegű levelek, szűkebben 4 főnemes levelezése képezi. Ezek mentén a középmagyar kor nyelvhasználatának néhány szélesebb és szűkebb körben elterjedt hangalaki és morfológiai jellemzőjét veszi számba.

Sárosi Zsófia hasonló jellegű kutatást végzett: Telegdy Pál, Nyáry Pál és Várday Kata levelezésében található megszólításokat és megnevezéseket (említéseket) dolgozza fel a történeti szociopragmatika módszereivel. A levelek elemzéséhez Normann Fairclough szinkroniára kidolgozott, háromdimenziós modelljét alkalmazza, és bemutatja, hogyan használható 16. századi misszilisek vizsgálatában. Révay Valériához hasonlóan ő is megállapítja, hogy a levelek írói – a szóbeli érintkezés lehetőségének híján – gyakorlatilag az élőbeszédet teszik át írásba, ezért alkalmasak a misszilisek ilyen jellegű kutatásokra.

Szentgyörgyi Rudolf a középmagyar kori kétnyelvűség változatairól és változásairól ír a korszak boszorkányper-szövegeinek legújabb kiadása alapján, miközben számol a kutatási lehetőségek korlátozottságával is. A formális kétnyelvűség példaként bemutatja a latin–magyar, latin–német, a latin–szlovák és a latin–egyéb nyelvű iratokat, és áttekinti az informális kétnyelvűség hordozóit. A történeti kétnyelvűség vizsgálata szintén saját módszertant kíván, hiszen a szinkron nyelvvállalat leírására kidolgozott módszerek alkalmazásáról van szó olyan szövegekkel összefüggésben, amelyek „adatközlői” már nem hozhatók nyelvi interakcióba.

Sinkovics Balázs a nyelvjárások megítéléséről ír a 19. század első évtizedei kiemelkedő íróinak (Kazinczy Ferenc, Pápay Sámuel, Verseghy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Kassai József, Döbrentei Gábor) megállapításait tekintve át. Külön kiemeli Teleki József *A magyar nyelv tökéletesítése új szavak és szólásmódok által* című munkáját, amely több ponton megcáfolja az előbbi írók álláspontjait, vagy ellentmond azoknak. Mindemellett számba veszi a korszakban dívó nyelvjárásokról alkotott közhelyeket is.

Stemler Ágnes *Az ékírásos emlékek felfedezésének magyarországi visszhangja a 19. század közepén* című tanulmánya amellel érvel, hogy az ékírásos emlékek felfedezése jóval távolabb mutat a finnugor rokonság híveinek és ellenfeleinek vitájánál. Bemutatja, hogy némely elismert nyelvtudós elhamarkodott megítélései milyen, még ma is fel-felbukkanó félreértésekhez vezettek.

Terbe Erika *Műveltség, életmód, nyelvhasználat a Batthyány-udvarban* cím alatt vázolja a 16. század első felében Erdélyben létrejövő főúri udvartartások történetét és Batthyány Ferenc életútját, munkásságát. A dolgozat érdemi részét a bán nyelvi portréjának megrajzolása teszi ki: a helyesírási és nyelvjárási sajátosságok néhány jellemzőjének felvillantása a saját kézírású levelek elemzésével.

A magyar nyelvi térség régióival foglalkozik Tolcsvai Nagy Gábornak az a hiánypótló munkája, amelyben a teljes Kárpát-medencei magyar nyelvterület és nyelvközösség nyelvi és kulturális tagolódásáról beszél. A szerző összefoglalja a témában eddig elért eredményeket, és voltaképpen egy szintézis létrehozásának feltételeit és jellemzőit vizsgálja.

Nyelv és kultúra a digitális korszakban című tanulmányában Veszelszki Ágnes a szimpózium címéből kiindulva mutatja be, hogyan módosul a tér, az idő, a kultúra és a magyar nyelv szemlélete a digitális korban. A digitális kultúra és a nyelv kapcsolatát boncolgatva határozza meg a digilektus (a digitális kommunikáció nyelvváltozattípusa) és a netologizmus (a netes kommunikáció neologizmusai) fogalmát.

C. Vladár Zsuzsa kiinduló gondolata az, hogy korai nyelvtaníróinknak sokat kellett küzdeniük a barbárság vádjá ellen, mivel „a” (latin) grammatika kategóriái gyakran alkalmatlannak bizonyultak a magyar nyelv rendszerének leírására. Ezekre kínált megoldást a héber nyelvrokonítás, melynek nyomait a tanulmány szerzője 17. századi magyar nyelvtanokban követi végig.

Zelliger Erzsébet *Gondolatok a nyelvjárási változásokról* című tanulmánya migráns magyarok

között végzett kérdőíves kutatás tapasztalatai alapján készült. A szerző hipotézise az, hogy a szociolingvisztikai változók mentén bekövetkező nyelvi-nyelvjárási változások hasonlóak lehetnek a különböző korokban, így eleink és a migráns magyarok lelki és nyelvi helyzetének analógiáit felfedezve közelebb juthatunk a változások hátteréhez. A dolgozat első része bemutat néhány olyan nyelvi tendenciát, amelyek nyelvünk legkorábbi szakaszától máig végbementek. A gyakorlati rész a felső-ausztriai magyarok körében a kilencvenes évek második felében végzett kutatás eredményeiről számol be. A szerző az eredményeket kontrollcsoportokkal is egybeveti.

A kötet végén olvasható hét tanulmány az SzT gyakorlott kutatóinak tollából született. Fazakas Emese az erdélyi régiségben használt „szégyellni való” szavakat vizsgálja 8 szempont szerint csoportosítva őket az első 13 kötet 138 adata alapján. A szerző munkája során arra figyelt fel, hogy a latin mentegetőző formulák gyakran olyan helyzetben is megjelennek, ahol ma már nem érezzük indokoltnak. A dolgozatban arra keresi a választ, hogy pontosan milyen helyzetben jelennek meg a fent említett formulák, illetve hogy a régiségben melyek voltak azok a kifejezések, amelyeket ki nem mondhatóknak, „szégyellni valók”-nak tartottak.

B. Gergely Piroska Kolozsvár 16. századi nyelvének egy jellegzetes hangtani sajátosságáról, az *ö*-vel szembeni *e*-zészről ír a város hivatali-közéleti iratanyagának adatai alapján, ezek az iratok ugyanis a Tár forrásanyagának jelentős részét képezik. Sorra veszi a jelenség változatait, feltérképezi fejlődéstörténetét, az egyes iratfajták közötti különbségeket és egyezéseket e jelenség tekintetében, valamint leírjuk szociokulturális helyzetének megfelelően. Továbbá a változási okokra is választ keres.

A. Molnár Ferenc írása rávilágít arra, hogy egy konkrét és viszonylag szűk téma, esetében Balassi Bálint költői nyelvének vizsgálatában is hasznosítható az SzT.

Szabó T. (E.) Attila összefoglalója az SzT digitális változatairól szól. A dolgozat fő része a Tár digitalizálási munkálatainak bemutatásával és a SzT eddigi elektronikus változataival (ESZTár-ak) foglalkozik. Kiemeli, hogy a digitális források a történelmi természetismeret tanulmányozására is alkalmasak, mivel az SzT-ből a természettudományos források kimaradtak.

T. Szabó Csilla a korszak és régió nyelvére vonatkozólag is releváns 16–18. századi gyakorító ikeképzőket (*-dogál/-degél/-dögél*; *-dos/-des/-dös*; *-gat/-get*) mutatja be a SzT adalékai alapján. A funkcionális szempontból együvé tartozó képzők által létrehozott különböző jelentésárnyalatú származékokat 6 csoportba sorolja, és igyekszik meghatározni azok árnyaltabb szemantikai tartalmát is.

Vargha Fruzsina Sára az SzT térképes feldolgozásában rejlő lehetőségeket mutatja be konkrét példák segítségével. Egy lexikai és egy hangtörténeti vizsgálatot végez: elkészíti a jelenségek területi megoszlását mutató térképet az SzT adatai alapján, és ezeket összeveti nyelvjárási atlaszok ugyanilyen vonatkozású térképeivel. A dolgozat utolsó részfejezetében az Erdélyi helynévtörténeti adattár (EHA) történeti dialektológiai kutatásokban való hasznosíthatóságáról ír szintén néhány példát mutatva be, mivel ez jó kiegészítője a SzT helynévi adatainak.

Zsemlyei Borbála a SzT kicsinyítő képzős származékait mutatja be. A dolgozat bevezetesként a téma szemantikai megközelítését adja, mivel a kicsinyítő képzős származékok jelentése nem minden esetben ’kis/kicsi tő’. Ezt követi a kognitív szemlélet bemutatása, mely a szemantikaival szemben éppen azt igyekszik megmagyarázni, hogy a töDIM származéknak milyen feltételeknek kell megfelelnie ahhoz, hogy szimpátiát vagy éppen ellenszenvet, pejoratív tartalmat fejezzen ki. Az elméleti alapot Lakoff ICM-terminusa adja, melyet a szerző a gyakorlatban olasz, spanyol és néhány magyar példán keresztül szemléltet.

Nagy Erika

Irodalomkutatások és kontextusaik

Egyed Emese (szerk.): Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kvár 2014. 413 old.

2016 augusztusában kerül megrendezésre a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, ezúttal Pécs városában. Talán nem haszontalan közvetlenül előtte számba venni, hogy milyen eredményekkel zárult, az azt megelőző, 2011-ben Kolozsváron megszervezett tanácskozás, még akkor is, ha jelen ismertető kizárólag csak egyetlen kötetre koncentrálna. Persze sokkal eredményesebb lenne, ha az ötvenente megrendezésre kerülő kongresszus minden alkalommal hasonló szekciómunkálatoknak adna keretet, hiszen akkor nyomon követhetővé válna, hogy az eltelt időszakban az adott tudományterületen milyen új eredmények születtek, hogyan zárultak a korábban elkezdett kutatások, milyen új irányok jelentkeznek, és mennyire változik a kutatótársadalom összetétele, illetve érdeklődési területe. Ez persze több okból kifolyólag sem megvalósítható, így az érdeklődőknek nem marad más választásuk, mint az előző kongresszus eredményei ismeretében várnai az elkövetkezőt. A most bemutatandó vaskos kötet némileg későn, 2014-ben jelent meg, így minden bizonnyal beépültek az írott szövegekbe a szekcióban elhangzott javaslatok, hozzászólások is. Ráadásul a kötet nem egyetlen szekció dolgozatait tartalmazza, ezért is oszlik két jól elkülöníthető részre. Az egyik a *Magyar felvilágosodás. Irodalom* címmel szerveződő munkacsoport szövegeit tartalmazza (azért van szükség a tudományági megjelölésre is, mert a filozófusok is hasonló címmel szerveztek szekciót 2011-ben); a másik pedig a *(Mű)forma és értelmezés* címszó alatt gyülekező kutatók eredményeit mutatja fel.

A szerkesztő Egyed Emese további alegységekre osztja a 22 tanulmányt, a kötet egészét pedig a kongresszuson még előadó, a dolgozat vázlatát beküldő, de időközben elhunyt Borbély Szilárd emlékének ajánlja. Így az olvasó elkerülhetetlenül is a Borbély Szilárd által művelt felvilágosodás-kutatások felől

(is) olvassa ezeket a szövegeket, az ő tanulmánya pedig különösen az utazási irodalom szemléleteinek ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet: ki mennyire él abban a tájban, amelyen átutazik. Ki mennyire hagyja rajta kutatói névjegyét az általa választott tárgyon, talán e felől a kérdés felől is értelmezhetőek ezek a szövegek.

A továbbiakban az Egyed Emese által kínált felosztás szerint ismertetem a szövegeket, már csak azért is, mert a szerkesztő törekedett arra, hogy olyan textusok kerüljenek egymás mellé, amelyek valamilyen párbeszédben is állnak egymással, és ez időnként olyan jól sikerült, hogy az egyik tanulmány olvasása közben felmerülő kérdéseket az utána következő szöveg válaszolja meg (például a Györfly Gábor és Vulkán Vera Tünde erdélyi cenzúraügyeket tárgyaló értekezéseiben).

A felvilágosodás kori irodalommal foglalkozó rész legtöbb tanulmányt tartalmazó alegysége a *Fordítás* címet kapta. Nem véletlenül: a korszakban szinte minden szerző fordított, hiszen csak így tudták létrehozni az irodalmi magyar nyelvet, a fordítás mint olyan pedig ugyanolyan presztízsértékű volt, mint a ma eredetinek nevezett írások elkészítése. A tanulmányok irányultsága is remekül bemutatja a korszak kutatásaira vonatkozó tendenciákat. Vörös Imre a nagyközönség számára talán kevésbé ismert Péczeli József fordítói tevékenységéről ad átfogó képet. Péczeli talán pontosan azért maradt ki a kanonizációból, mert írói tevékenysége főleg fordításokból állt, ráadásul – ahogy Vörös Imre hatásosan bizonyítja – folyamatosan töprengett a helyes eljárás fölött, szövegeivel a fordításvitákban is részt vett. Ő maga viszont nem tudott megoldást találni a szoros és a nagyobb alkotói szabadságot kínáló megoldás között, így felváltva használta a kettőt, még ha teoretikusan el is köteleződött a szoros fordítás mellett.

Hasonló fordítói szabadsággal él Szatsvay Sándor is, ahogyan azt Antal Orsolya szerényen filológiai vizsgálódásnak nevezett tanulmányában bizonyítja. Szatsvay nemcsak jó érzékkel választja ki a korszak német nyelvű pamfletirodalmából azt, ami az ő vitapozíciójának leginkább megfelel, hanem fordítási bravúraival a magyar olvasók számára is aktualizálja és élvezhetővé teszi forrásszövegeit. A fordítási eljárás vizsgálata csak kiindulópont mind Lokodi Éva-Illdikó, mind Labádi Gergely tanulmányaiban. Lokodi Éva egy Fekete János által fordított drámát elemezve (melynek eredetije a megírás pillanatában ismeretlen volt) jut el a korszak egyik kedvelt témájának, a talált gyermek motívumának vizsgálatához. Magyar és német nyelvű szövegek vizsgálatával bizonyítja, hogy a téma felvetésének társadalmi okai és társadalomváltoztató szándékai is voltak. Nehezebb témát boncolgat Labádi Gergely, hiszen a német Kultur fogalom különböző időkből és szövegekben történő fordításával bizonyítja, hogy mikor alakul ki a magyar szövegvilágban a kultúra modern értelmezése, és ehhez milyen német nyelvű szövegek járulnak hozzá. Gróf Fekete János nem csupán németből, hanem franciából is gyakran fordított Voltaire-átiratait elemzi Egyed Emese, aki különösen a notáknak/nótáknak nevezett Fekete-jegyzetekre hívja fel a figyelmet, ezek ugyanis azt bizonyítják, hogy a szerző mindig elképzelt közönsége műveltségi fokát szem előtt tartva fordított és jegyzetelt. A korszak szerzői kortársaik mellett a római és görög szerzőket is előszeretettel ültették át magyar nyelvre. Polgár Anikó a marosvásárhelyi, két részből összeszerkesztett iskoladráma Tragédia részéről bizonyítja, hogy az nem más, mint egy Seneca-szöveg, így egyre kevesebb olyan szövegünk van, amelynek forrását nem sikerült megtalálni.

A második nagyobb egység az irodalmi, kulturális élet kontextusait mutatja be *Tudós szabadság – politikai felügyelet* cím alatt. A politikai szempont érvényesítése a 18. századi jelenségek értelmezésekor szinte elengedhetetlen, hiszen mindaz, ami kulturális téren történik, politikai szinten dől el. Ennek egyik leghatásosabb példája a Bécsben kiadott Privilegierte Anzeigen című német nyelvű lap volt, amely mégis magyar közönséghez szólt, és részben – gondosan

kiválasztott – magyar szerkesztői és szerzői is voltak, ahogyan ez Bernád Ágoston Zénó tanulmányából kiderül. Mind Györffy Gábor, mind pedig Vulkán Vera Tünde az erdélyi cenzúraüggyekkel foglalkozik, de míg előbbi az eddigi szakirodalom állításait foglalja össze és elemzi, addig Vulkán Vera új levéltári adatokra épülő tanulmányában a cenzúra működésének mechanizmusait is felvázolja. Miskolczy Ambrus tanulmánya talán a történészszekcióban is megállta volna a helyét, itt viszont keretet ad a 18. századra vonatkozó kutatásoknak, hiszen a II. József népszámlálásra vonatkozó intézkedéseire adott vehemens tiltakozás azt is megmutatja, hogy mennyire nehezen vette be az erdélyi társadalom a reformtörekvéseket, legyenek azok társadalmi vagy akár kulturálisak. Így aztán nem véletlen az sem, hogy sok magyar származású szerző külföldön vált ismertté, gyakran azért is, mert a különböző huszárezredekben való szolgálat francia illetőségű területekre vetette őket. Ezeket a francia műveltséggel rendelkező, többnyire huszárezredekben szolgáló emigránsokat és irodalmi tevékenységüket elemzi Tóth Ferenc, aki kutatásaival sokat tesz a francia–magyar irodalmi kapcsolatok feltárásáért.

Az Olvasás, műveltség fejezet újra közelebb visz a korszak írott hagyományához. Kiss Margit tanulmánya a készülő Mikes-szótárról tudósít, amely, eltérően a hasonló próbálkozásoktól, a teljes Mikes-szövegkomplexum anyagát feldolgozza. Dáné Hedvig, aki azóta már meg is védte Bod Péterről szóló doktori dolgozatát, itt kimerítő alaposággal mutatja be a Bod-lexikon 20. századi recepcióját. Az apró részleteket is feltáró szemléletmód jellemzi Nagy Imre tanulmányát is, aki a *Bánk bán* ötödik felvonásában szereplő idézeteket azonosítja be, és azok dramaturgiai funkcióját elemzi. A már említett Borbély Szilárd ebben az egyik utolsónak is nevezhető írásában Csokonai és Kazinczy utazói attitűdjét hasonlítja össze, és olyan következtetésekre jut, amelyek alkotói mivoltuk megrajzolására is hatással vannak. Míg Csokonainak az utazás élménye nem feltétlenül ihletforrás, addig a kényszeresen adatoló Kazinczy egy-egy utazásának minden apró részletét feljegyezte és próbálta a későbbiekben felhasználni. Borbély Szilárd tanulmánya jó átmenet a következő

fejezethez, mely nem véletlenül kapta *A tekintély* címet, hiszen a helyet kapó két tanulmányt Kazinczy Ferenc alakja dominálja. A Kazinczyra vonatkozó kutatások a 2009-es évfordulós év előtt nyertek nagy lendületet, elkezdődött a 18–19. század egyik legfontosabb figurája műveinek kritikai kiadása, és ettől az értelmező tevékenység is új nézőpontokat kapott. Debreczeni Attila azt mutatja be a *Pandekták* című kötetben keresztül, hogy a mindent kényszeresen feljegyző Kazinczy lassan önmaga és életműve muzeológusává vált. Ennek előnyös vagy hátrányos mivolta jól látszik a Kazinczy-életművel foglalkozó kutatók eredményein: mai napig sem tudunk szabadulni attól az értelmezési kerettől, amit maga Kazinczy jelölt ki munkái kontextusaként. Főrész Gergely egy korábbi irodalomtörténeti hagyományt folytat: Tarnai Andor mutatta be az *Extra Hungariam non est vita...* szöveget elemezve, hogy mennyi utat kínál egyetlen mondat kontextusának vizsgálata. Főrész most a Kazinczy tanítványai körében gyorsan elterjedt *Eis to kreisson!* forrását és lehetséges értelmezéseit vizsgálva mutatja be azokat a töréspontokat, amelyek a mester és tanítványai között éppen az eszményesítés kapcsán is létrejöhetnek.

A felvilágosodás korával foglalkozó tanulmányok tehát leképezik azt, ami ma ezen a téren történik: a tekintély még mindig Kazinczy Ferenc, de egyre jobban látszanak azok az alternatív korszakmodellek, amelyek a tekintélynek kevésbé számító szerzők egykori jelentőségét is megmutatják.

A kötet további része (*Műforma és értelmezés* cím alatt többnyire 19. századi jelenségekkel

foglalkozik, de helyet kapott benne egy angol nyelvű tanulmány is Carla Corradi Musi tollából, mely a sámáni mitológia továbbélését nyomonza a modern és kortárs magyar irodalomban. Zabán Márta tanulmányát leszámítva, mely a megalakuló kolozsvári egyetem két tanszékvezető tanárának irodalmi és nyelvészeti tevékenységét tekinti át a professzionalizáció felől, a fejezetben helyet kapó három tanulmány tulajdonképpen összehasonlító elemzést végez. Vagyis mindhárom tanulmány szerzője európai kontextusba helyezve tárgyalja a magyar irodalom egy-egy 19. századi jelenségét. Imre László a balladai hagyomány finn és orosz mintáit hasonlítja össze a magyarral, Nyilasy Balázs pedig a regény romance-hagyományát mutatja be európai és magyar példákon keresztül. Hansági Ágnes az irodalomszociológia felől közelít témájához, amely a tárcaregény 19. századi és jelenkori megítélésének különbségét a kanonizációs stratégiák felől is megvizsgálja. Hiába volt tehát népszerű a műfaj, ha az irodalomtudomány elhallgatással reagált.

A kutató abban reménykedik, hogy az itt vázolt témáknak lesz folytatása az idén sorra kerülő kongresszuson. Az viszont egészen bizonyos, hogy az egyes kutatók azóta tovább folytatták vizsgálódásukat, újabb eredményeik más fórumokon olvashatók. Ezen fórumok elérését szolgálja, hogy a kötetben leírást találunk az egyes szerzők kilétéről és intézményi beágyazottságáról, az angol nyelvű rezümék és a névmutató pedig a további tájékozódást segíti.

Biró Annamária

Hatás és utóhatás – Szabó T. Attila pályájának, munkásságának stációi

Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.

Szerk.: Benő Attila, T. Szabó Csilla. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2016. 200 old.

Lassan tradícióvá mélyül Kolozsváron a 2000-es évektől kezdődően, hogy a Szabó T. Attila nyelvészprofesszor születéséhez és halálához

köthető jelesebb évfordulókon megemlékezéseket tartanak, konferenciákat rendeznek, és az elhangzott beszédek, előadások nyomtatott szövegei

emlékkönyvekké rendeződnek. Legtöbb esetben az Erdélyi Múzeum-Egyesület az, tekintve Szabó T. több szálon futó kötődését az intézményhez, amely helyet ad ezen rendezvényeknek. Az EME nyelvész munkatársai egészen a legutóbbi időkig folytatták a Professor úr negyven évvel ezelőtt elkezdett életművét, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztését, az egyesület mind a mai napig őrzi Szabó T. nagy becsben tartott cédulagyűjteményét, amely egy hosszú élet áldozatos, mindennapos, töretlen és precíz munkáját tükrözi. Becsületbeli kötelessége tehát ennek a munkaközösségnek, hogy a Professor úr meghatározó szakmai jelenlétére, ma is követendő tanításaira, példamutatására időről időre felhívja a figyelmet, ne hagyja kikerülni a köztudatból ezt a rendkívüli személyiséget, tanárt, tudóst, hiszen munkásságának tanulságait, új felfedezéseit ma is hasznosítja a nyelvész szakma, de akár a határtudományok is.

Legújabbán 2016. január 29–30-án ünnepelte meg egy szűkebb szakmai közösség a Tanár úr születésének 110. évfordulóját. Meghívást kaptak a családtagok, a BBTE mostani és volt oktatói, a Debreceni Tudományegyetem nyelvészcsoportjának képviselői, az ELTE és a szombathelyi egyetem tanárai, a Bukaresti Tudományegyetem munkatársai, doktoranduszok stb., hogy kifejejék, milyen volt a személyes kapcsolatuk Szabó T. Attilával, melyek voltak a legmeghatározóbb emlékeik hozzá köthetően, illetve mennyiben rezonál munkásságuk Szabó T. Attila sokrétű tudományos tevékenységére, életműve, az általa megfogalmazott tudományos igazságok milyen módon segítettek saját munkásságuk hitelesebbé és árnyaltabbá válását.

A konferencia végterméke, az előadásokat összefoglaló kötet még egészen friss, 2016 május végén jelent meg nyomtatásban, valószínűleg még nem sok olvasóhoz jutott el, úgyhogy ez az írás akár kedvesinálónak is felfogható. Nemcsak a hozzáértő olvasó csemegézhet belőle, hanem akár a laikus is, hiszen a személyes visszaemlékezések valóban a szélesebb nagyközönséghez is szólnak, nosztalgikus hangnemből, esszézerű írásmódjuk élvezetes olvasmányokká avatja őket.

A kötet szerkesztői Benő Attila, a Babeş–Bolyai TE Magyar és Általános és Nyelvészeti Tanszékének vezetője, valamint a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (a szóban forgó konferencia társ-szervezője) ügyvezető igazgatója és T. Szabó Csilla, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nyelvész kutatója, a konferencia főszervezője. A megjelent írásokat a szakmaiság – személyesség fő koordináta mentén csoportosították: a kötet első egységében (amelynek *A nyelvtudós és az ember* címet adták) találjuk a perszonalisabb hangvételű szövegeket, a két következő nagy fejezet pedig a „szakíróknak” ad helyet: elsőként a névtani részt lapozhatjuk fel (amely stílszerűen a *Nevek térben és időben* címet viseli), majd a nyelvtörténeti-kontaktológiai kutatásokra tevődik a hangsúly (az utolsó tömb címe: *A nyelv időbelisége*).

Természetesen a kötetet a szerkesztők előszava nyitja meg, amelyben beszámolnak munkájuk előzményeiről, indítatásáról, illetve a hasonló, nagy lélegzetű rendezvényekről a közelmúltból és jelenből – főként budapesti helyszínnel –, amelyek szintén tudásunk jelentősebb évfordulóihoz kapcsolódtak, illetve külön bekezdés ismerteti az olvasóval, hogyan tiszteleg az Erdélyi Múzeum-Egyesület meghatározott időközönként nagy formátumú tudósa emléke előtt, különféle módon fejezve ki elismerését.

Az első blokkot T. Szabó Csilla előadásának írott verziója vezeti be, amely tulajdonképpen a rezüméje a Professor úr életpályájának, szakmai útkereséseinek és -találásainak. Átfogó képet kíván nyújtani azoknak is, akik esetleg kívüllőként nem ismerik ezt az életutat. Kronológiai sorrendben villantja föl a fontosabb állomásokat, a születéstől az elmúlásig, beszámolóját kedves idézetek, szólásszerű kijelentések fűszerezik az alanytól magától, illetve a Szabó T. Attilához legközelebb álló személyiségektől származóan, és ettől válik igazán bensőséggé ez az írás. Sok olyan apró részletre fény derül, amelyek még azok számára is ismeretlenek voltak, akik úgy érzik, hogy már mindent tudnak az „égtartó emberről”. Az összefoglaló legemlékezetesebb

része véleményem szerint az a rész, amely Szabó T. Attila munkamorálját és -módszerét taglalja. Ugyanakkor azt is méltatja a szerző, hogy hány sikeres kutatót indított el a Professor úr tudományos pályáján, és látott el máig ható, hasznos tanácsokkal, szárnyakat adó, dicsérő szavakkal.

A következő megemlékező maga ifjabb Szabó T. Attila biológus, aki, édesanyjával együtt, a legbeavatottabb ismerője ennek a kivételes életútnak, hiszen testközelből figyelhette az embert és a kutatót. Nem tagadja meg a családi örökséget, amikor nagyon erős kezdéssel indítja szövegét, költői címet választva: *Szabott időkben*. Filozofikus kérdések készítetik gondolkodásra az olvasót, amelyek az egyén és közösség viszonyára, valamint az idő által szabott pályára kérdeznek rá, továbbá a teljesítményre ezzel összefüggésben. Számomra azért is ez az első alfejezet az előadászöveg legizgalmasabb része, merthogy a szerző laikusok számára újdonságként megjelenő párhuzamokat von a nyelv és az élet mint olyan működése között, hasonlóságokat vélve felfedezni. Emellett persze a továbbiakban is, amikor rátér édesapja élettörténetére, eddig ismeretlen információkkal szolgál, olyan exkluzív részletekkel, csemegékkel, amelyek csak a „szimbiózisban élők” (az én kifejezésem) viszonyában kristályosodhatnak ki. Szabó T. E. Attila édesapja szakmai teljesítményét is értősen vázolja fel, és főként az utókort, a szellemi örökség továbbvivőit szólítja meg, az „új idők új szelei”-hez való alkalmazkodást sürgetve, a tudományos hagyaték, a nyomtatott művek digitalizálásának fontosságát hangsúlyozva.

A következő szöveg szerzője, B. Gergely Piroska Szabó T. Attila egyik kedves tanítványa volt, és az a megtiszteltetés érte a magyar szak befejezése után, hogy a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a Professor úr „szárnyai alatt” ő tarthatta a nyelvtörténeti szemináriumokat, úgyhogy a portré, amelyet Szabó T. Attiláról fest, az embert és a tudóst is közel hozza egy időben. Elmeséli, hogy a doktori iskolába való beiratkozáskor hogyan terelgette a Tanár úr a névtan irányába, hogyan is vált belőle elismert

személynévkutató, aki a Szabó T. fémjelezte történeti vonal kiegészítéseként élőnyelvi személynévgyűjtést végzett Kalotaszegen. A Professor úr nyugdíjba vonulása után B. Gergely Piroska vette át a stafétát, ő tartotta azután a nyelvtörténeti előadásokat is, Szabó T. Attila pedig végre teljes gőzzel dolgozhatott a Szótörténeti Táron. Természetesen rövid úton rájött a mester, hogy egyedül végezni ezt a sziszifuszi munkát szinte lehetetlen, úgyhogy csapatot toborzott maga köré, és ennek egyik oszlopos tagja az előadó volt (bár csak azután csatlakozott, miután befejezte a doktori értekezését, ezt az engedményt megkapta mentorától). Nagyon megható, ahogy a Tanár felvillantja a szerkesztői munka kulisszatitkait, a jó hangulatú találkozásokat, szakmai megbeszéléseket, ahogy dicséri a Professor úr diktálta feszes munkatempót, amelynek Szabó T. Attila hirtelen beállt halála sem vetett véget, hiszen mindannyian tartották magukat a tudós tanár ismert végakarathoz, hogy a munkának nem szabad megállnia. A végső elismerést mesterétől a Tanár pedig akkor kapta, mikor már a Tanár úr halála után hallotta egy vele készített tévéinterjúban, hogy őt nevezte meg mint szeretett tanítványát, és ezzel, hogy a férjét idézzem, elnyerte szakmai élete „legnagyobb kitüntetését”.

A személyes íráskor vonulatát a Professor úr menyének, Posgay Ildikónak (az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa) megemlékezése zárja, aki meglehetősen tömören ismerteti kapcsolatát híres apósával, megismerkedésüket, a kölcsönös tisztelet, megbecsülés elmélyülését. Egyúttal azt is megtudjuk, hogy Szabó T. Ádámmal, későbbi férjével is ugyanakkor kezdődött kapcsolata, a Professor úr akadémiai székfoglalója után, először szakmai, később személyes síkon. Mivel Szabó T. Ádám halálának is húszéves évfordulója van az idén, Posgay Ildikó megemlékezését az őt méltató szavakkal zárta, és kifejezte azt a vágyát, hogy a korán elhunyt, különösen érzékeny és tehetséges fiú emléke se merüljön feledésbe.

A *Nevek térben és időben* tömböt Hoffmann István tanulmánya nyitja, aki a Debreceni Egyetem

nyelvészeti tanszékének vezetője, elismert és módszerintanilag új utakat nyitó névkutató. *A helynevek kormeghatározó értékéről* című előadását Szabó T. Attila emlékének, szakmai megvalósításainak is szenteli, azzal indítva, hogy mennyire multi- és interdiszciplináris a Professzor úr munkássága, és az általa felmutatott eredmények még ma is rezonálnak a kutatókban, elgondolkodásra, felülbírálásra késztetnek, ami a nézeteiket illeti. Hoffmann is leszögezi, hogy a helynévkutatás sarkalatos pontja volt már a kezdetektől Szabó T. Attila tudományos karrierjének; az volt az origó és a végpont. Legnagyobb újítása ezen a téren tudósunknak az volt, hogy a történeti adatgyűjtés mellett rámutatott az élőnyelvi kutatás szükségességére is, hiszen a régiség és a maiság csak egymást kiegészítve nyer értelmet, így válik kerek egészzé a névkutatás, így láthatjuk a változást egy bizonyos névanyagban a maga természetes folyamatosságában. A másik érdeme az, hogy ráirányította a nyelvész szakma figyelmét a mikrotoponimákra (a kisebb földrajzi egységek neveire), amelyek addig terra incognitának számítottak, hiszen ezáltal kaphatunk teljes képet egy régió valós névanyagáról. Műfajteremtő is volt a maga nemében: az ő nevéhez köthetők az első olyan településeket és kisebb tájegységeket bemutató helynévmonográfiák, amelyek a teljes névállományt felölelik. A történeti helynévkutatás axiómáit is megreformálta bizonyos szempontból, elmélyült névtani tájékozottságának, fáradhatatlan gyűjtéseinek, tapasztalatszerzésének köszönhetően. Ilyen pl. Kniezsa István, híres nyelvtörténész egyik elhíresült tézise, hogy „vannak [...] helynevek, amelyek csak bizonyos korban keletkezettek, e koron túl azonban már ilyen típusok nem alakulhattak”,¹ ezt Bárczi Géza azzal egészítette ki, hogy „a helynévtípusoknak kormeghatározó értékük lehet, egy-egy helynév keletkezésének korát gyakran akkor is meg tudjuk jelölni, ha régi adat nincs rá”.²

¹ Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei. = Deér József–Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I–II. Bp. 1943–44. 112.

² Bárczi Géza: *A tulajdonnevek*. = Bárczi Géza: *A magyar szókincs eredete*. 2. bővített kiadás, Bp. 1958. 149.

Az egyik nagy nyelvtörténeti „mítosz” a pusztai személynevek mint településnevek esetéhez fűződik, amelyek keletkezéséről Kniezsa István kijelentette, hogy legfeljebb a 13. századig számolhatunk ezen névtípus felbukkanásával, tehát Árpád-kori sajátosság. Ezzel szemben Szabó T. Attila ezt megcáfolja, kimutatva későbbre datálható (14–18. sz.-i), pusztai személynévi (alanyesetben álló) helyneveket. Hoffmann István is osztja a Professzor úr (és más nyelvészek, pl. Kristó Gyula) álláspontját, és tanulmányával óvatosságra is int, ami a kormeghatározó toponimák keletkezési idejének rugalmas felfogását illeti, az ő megfogalmazásában a kronológiai besorolást mindig a kritikus szemszögű, tipológiai vizsgálattal kell szembesíteni.

A következő tanulmány Rácz Anita, Hoffmann tanár úr tanítványa és a Debreceni Egyetem oktatója tollából származik. Címe: *Régi magyar településnév-típusok relatív kronológiai viszonyai*. Nem véletlen, hogy a két tanulmány egymás mellé került, hiszen összeesengenek, a Rácz Anitaé az előbbit egészíti ki, részletesebben kifejtve a régi magyar településnevek szerkezeti típusait, ugyancsak utalva arra, hogy létrejöttük időbeli meghatározottsága képlékeny, ő is utal Szabó T. Attila állásfoglalására a kissé pejoratívan hangzó, nomád névalkotás tarthatatlanságát illetően. Megbízható nyelvtörténeti tényként könyvelni el viszont a szerző (hiszen korabeli adatok tömkelegével támasztható alá), hogy a metonimikus és a morfológikus névalkotás ősbibb, mint az összetételből alakuló, illetve azt, hogy törzsi-, illetve foglalkozásnév nagyon elvéve jelenik meg az újabb keletű, kétrészes nevekben: merthogy az idők teltével a törzsi tudat elhomályosult, illetve szolgálónépi falvak sem bukkantak fel már a 15. században.

Györffy Erzsébet névkutató (ugyancsak a Debreceni Egyetem nyelvészeti tanszékének munkatársa) rövid értekezésében Szabó T. Attila ismert kalotaszegi gyűjtésére és vízrajzi elemzéseire is reflektál, amikor új szempontokat kínál a fent említett néprajzi tájegység víznevekre visszavezethető

toponimái differenciálásához. A *Kalotaszeg helynevei* 41 község névanyagát prezentálja, ebből a gigantikus gyűjtésből a szerző csupán a vizrajzi köznévi eredetű helyneveket vizsgálja, saját szűrőjén át tekintve rájuk, kiegészítve kategorizációjukat pl. a Hoffmann-féle osztályozási módszerekkel. Fontos szempont, hogy Szabó T. nemcsak a jelenkori, valódi víznevekkel foglalkozik, hanem – mivel logikus előfeltevése ezekkel kapcsolatban az, hogy az ilyen nevek mind magukban hordozzák a valamikori történeti realitást, azaz egykoron valóban létezett víz az általuk behatárolt területen – azokkal is, amelyek már csak „álvíznevek”. A tanulmány szerzője fontos kezdeményezésnek tartja a Professor úr e téren végzett munkáját, és arra biztatja az érdeklődőket, hogy saját kutatásaikkal bővítsék, egészítsék ki azt, így téve használhatóbbá az utókor számára Kalotaszeg víznévkincsét.

Tóth Valéria átgondolt, szépen felépített tanulmányában (*Helynevek és személynevek rendszerezőszefüggései a régi magyar nyelvben*) szintén előrsnek tekinti Szabó T. Attilát, ami az onomasztikai kutatásokat illeti, sőt, amint a szerző hangsúlyozza is, a címben felvetett kérdéskör is különösen foglalkoztatta. A személynévi és helynévi vizsgálódások gyönyörűen összeér(het)nek egy bizonyos ponton, amint a kutató szembesül azzal, hogy településneveink és egyéb helyneveink nagy százaléka tulajdonnévi eredetű. A nevek ezen halmaza már az ómagyar kortól gazdagodott, és az újabb és újabb keletű személynévi eredetű toponimák felbukkanása akár napjainkig is tarthat. Tóth Valéria felvezetéséből megtudjuk, hogy ő a személynévi eredetet tartja a kiindulópontnak elemzéseiben, metodológiájában ő is követi a Hoffmann-módszert, de kidolgozott egy egyéni, kognitív-pragmatikai alapú megközelítést. Alapvetőnek tartja, hogy mind a személy-, mind a helyneveket azonos elméleti alapelvek mentén veszi szemügyre, hiszen így lehet hitelesen kimutatni a metszési pontokat és ezek realizációit. Módszertani leírásában bemutatja, hogyan osztályozta az ómagyar kori személyneveket (a legősibb

típust pl. a sajátosságjelölő nevek jelentik, aztán ismerteti a referáló neveket, nexusneveket stb.), majd az Eredmények fejezetben azt szemlélteti, hogy a különböző funkciót jelölő személynevek milyen szerkezeti módosulásokkal jelennek meg mint helynevek, és milyen pragmatikai tényezők befolyásolták megjelenésüket (ilyen pl. a birtokviszony). Ismerünk pusztai személynévből alakult, formáns nélküli helyneveket (pl. Üllő), képzett személynéveket mint településneveket (Petri) és összetett névszerkezeteket is (Péterlaka). Ő is kitér a pusztai személynévek mint ún. Árpád-kori sajátosság körül kialakult nyelvészeti vitára és Szabó T. Attila állásfoglalására. Újdonságként azt veti fel, hogy sokévi kutatásai alapján bizonyítottan érzi ő is, hogy a metonimián alapuló, formáns nélküli helynevek inkább a gyakran használt, elterjedtebb személynévek hozadékai. Mindegyik, fent említett személynévi eredetű helynévtípust elemzi röviden, kialakulásuk körülményeit, elterjedtségüket, szerkezeti sajátosságukat, jelentésbeli aspektusait, oly módon, hogy mindig az őket kitermelő történeti valóságról is hiteles képet kapunk. A tanulmány végszavaként kiemeli, hogy a személynévek és helynevek ezen kereszttetszete mennyire izgalmas és sajátos csomópont a névkutatásban, még sok kiaknázatlan lehetőséget tartogatva a szakmabelieknek.

A debreceni névkutató csoport beszámolója után N. Fodor Jánosnak, az ELTE nyelvész oktatójának tanulmányát lapozhatjuk fel, amelynek *A történeti személynévfeldrajzi kutatások újabb perspektívái* címet adta. A szerző a bevezetőben megindokolja, hogy milyen relációs pontokat fedezhetünk fel írásának tematikája és Szabó T. Attila tudományos érdeklődése, gyűjtőmunkája között: az egyik érintkezési felület a gyűjtés területe (Erdély), a másik pedig maga a névföldrajz, amely bár nagyon fiatal tudományág (csak három évtizedes múltra tekint vissza), testvérdiszciplína a nyelvföldrajzzal, amelyben a nagy előd marandót alkotott (I. Szabó T. Attila–Gálffy Mózes–Márton Gyula: *Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből*. ETF 181. Kolozsvár).

A szerző jelen tanulmányában (is) főként a családnevek geográfijára koncentrálna, a *Történeti magyar családnévátlaszból* elkészült kétrészes adatbázist (amelynek egyik főmunkatársa) egészíti ki ezen kutatása, mégpedig erdélyi vonatkozásban, 18. század eleji névanyaggal és ennek elemzésével. Az interpretáció súlypontját képezi a korabeli családnevek előfordulásának, gyakoriságának feltérképezése Erdélyben. Meglepetéssel tapasztalja az olvasó, hogy a történelmi Erdély leggyakoribb családneve a 18. század elején az *Oláh* családnév, amely legtöbb esetben származásra utaló név, csak ritkábban állhat mögötte bizonyos népspecifikus sajátosságra vonatkozó sztereotípiára. Nyilván hozzátartozik az összképhez, hogy ezzel a névvel leggyakrabban Aranyosszéken és Háromszéken találkozni, amely székely székeket a leginkább érinti a környező románság migrációja, és a névvizsgálat is igazolja a románok nagyarányú székelyföldi betelepülését, majd beolvadását.

Vörös Ferenc (Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ) az előbbiekhöz kapcsolódik tanulmányával, ő is családnév kutatásairól ismert a nyelvész szakmában. Tanulmányában a mai családnév földrajzi kutatások tanulságait értékeli át Szabó T. Attila hasonló érdekeltségű gyűjtései átvizsgálása nyomán, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* alapján. Ismeretes, hogy Szabó T. Attila átfogó szókincstára tulajdonneveket is tartalmaz, abban az esetben, ha azok köznévi eredetűek, köznévi jelentéssel is bírnak. Megtaláljuk tehát benne a 15–18. század Erdélyében fellelhető foglalkozásnévi eredetű családneveket, és mivel felveszi azon helyneveket is, amelyek *-i* képzősek, és családneveink egy része ezzel a fajta képzéssel alakult, a személy származására utalva, ez a névtípus is gyakran felbukkan az SzT hasábjain. A szerző a Fazakas/Fazokos névváltozatok, valamint az Ohabai családnevet emelte ki szűrőpróbaszerűen, hogy megvizsgálja ezek elterjedtségét a történelmi Erdélyben (kutatásai szintén a 18. század elejét célozzák meg). Az Ohába helynévről is részletes elemzést találunk a tanulmányban, a családnév felbukkanását magyarázandó. Az

utolsó családnévtípus, amellyel foglalkozik, a *-fi* utótagúak, mégpedig annak ürügyén, hogy azt az onomasztikában jellegzetesen erdélyi névképzésként tartják számon. Ezt alátámasztandó, sűrűn előfordulnak az SzT-ben is, a vizsgált időszakból – bár Vörös megjegyzi, hogy mivel a szerkesztési elvek úgy diktálják, hogy ezek a családnevek nem önálló szócikként szerepelnek, hanem besorolva közzsók alá, nehéz messzemenő, névföldrajzi következtetéseket levonni róluk. Konklúzióként azonban arra jut, hogy a névföldrajzi kutatások célpontjaként kitűnően szolgál a Szótörténeti Tár gazdag adattára.

Bárth M. János tanulmánya is ehhez a vonalathoz kapcsolódik (*A névföldrajz szerepe a nyelvjárástörténeti kutatásokban*), és egyúttal Szabó T. Attila életművéhez is, hiszen jelen írásában is erdélyi történeti helynévgyűjtéséből ragad ki helynévi adatokat, hogy illusztrálja az újabb keletű névföldrajzi kutatások hasznosíthatóságát. Bárth egyébként a nemrég megjelent sorozat (ETH) egyik szerkesztője, úgyhogy első kézből ismeri a forrást. Olyan, helynevekben szereplő földrajzi közzsókot választ ki szemléltető anyagul, amelyek vagy azonos jelentésmezőbe tartoznak, vagy különleges jelentésűek. Ilyen pl. a honcsok, *ropó*, *csigolya/fűz*, *ármék/észak (észok)*, *verő/verőfény*. Ezek előfordulását a teljes Kárpát-medencében vizsgálja, és szépen kirajzolódnak kutatásai nyomán, hogy melyek azok a speciális helynevek, amelyeket inkább Erdélyben, ezen belül is Székelyföldön használnak (mint pl. az *ármék*, amely főként Csík-, Udvarhely- és Háromszéken használatos, valamint a középpalóc nyelvjárási régióban, viszont az *észak* egész Erdélyben ismert). Bárth következtetése, hogy a névföldrajzi vizsgálódások a geolingvisztikában, a nyelv- és nyelvjárástörténetben, valamint a népiségtörténetben is jelentősen hozzájárulhatnak az összkép körvonalazódásához; olyan határtudomány ez, amely a társdiszciplínákban való elmélyülést is szolgálja, új perspektívákat nyit.

A névtani blokk utolsó tanulmánya Már Orsolyáé, aki *Sepsikőrőspatak és Kálnok helyneveinek nyelvi*

elemzésére vállalkozik, szintén az elismert névkutató, Hoffmann István módszerét követve. Logikusan felépített írása hiányosságaként róható fel, hogy teljességgel hiányzik a példaanyag az elméleti fellevezetés mögül, így az olvasó nem kap konkrét képet a kutatás lefolyásáról, eredményeiről, valamint hiányzik a tanulmányból az a bizonyos egyéni látásmód, véleménynyilvánítás, ami a tudományos kutatómunka egyik inherens sajátja kellene hogy legyen.

A nyelv időbelisége cím, bár némi költőiséget sugall, ami az utolsó tömb tanulmányait illeti, valójában nagyon is kézzelfogható, tárgyi bizonyítékokat felsorakoztató kutatásokkal szembesülünk az értekezések olvasásával.

Az első a Benő Attiláé (BBTE), akinek fő kutatási területe a román–magyar nyelvi kontaktus realizációinak vizsgálata Erdélyben, és ebben a kötetben vizsgálati módszereit a Szabó T.-féle szókinccsgyűjtés alapján mutatja be, előrebocsátva, hogy „polihisztorunknak” vitathatatlan érdemei vannak a kontaktológia mint tudományág megalapozásában is. Tudományos érdeklődése célkeresztjében jelentős helyet foglalt el több mint egy évtizedig a román nyelvi hatás történetisége, az újkori átvételek kérdése, 1960–70 között tizenhét tanulmányt közölt ez irányú vizsgálódásairól. A román kölcsönelemek diakrón vizsgálatában Szabó T. és a köréje csoportosuló nyelvészek addig ismeretlen előrelépéseket tettek. Szabó T. Attila gazdag adatolással, konkrét szókinccstani elemzésekkel teszi egyértelművé a lexémák eredetét, a magyar nyelvbe való átke-rülésük mikéntjét, kronológiáját stb. Sok esetben ő az, aki maradéktalanul tisztázza egy bizonyos szó első előfordulását, használati körét, földrajzi elterjedtségét stb. Nagy érdemének tekinthetjük, hogy a diakrón szemlélet folyamatszerű az ő felfogásában, mindenképp kiegészítendő szinkrón szempontokkal, fontosnak tartja egy-egy régi keletű átvétel fennmaradásának okait felmérni, valamint legújabb kori „viselkedését”, használati körét is követni. Összességében a román és a magyar nyelv közti érintkezés körében végzett

kutatásaival nagymértékben előrelendítette, elmélyítette és új szempontokkal gazdagította a nyelv-történet és nyelvjárástörténet, a kontaktológia metodológiáját.

Fazakas Emese írása stílszerűen az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* címszótípusaira reflektál, Azért fogalmaztam így, mert a szerző a XII. kötet óta a SzT társszerkesztője, a XIII. kötettől pedig főszerkesztő, tehát egyik legavatottabb ismerője a nagy műnek. Fazakas tanulmánya bevezető részében röviden beszámol az anyaggyűjtés szisztefuzsi munkájáról, a források diverzitásáról, ami a gyűjtő mindenre kiterjedő figyelmét dicséri, majd rátér a komplex, szinte követhetetlen szerkesztési elvek körvonalzására. A szerkesztés egyik alaplépése egy szótár esetében nyilvánvalóan a címszó definiálásának kérdése: miből és miért lesz címszó. Szabó T. Attila vallomása erről, hogy címszóvá tesz a tőszavakon és összetételeken túl minden képzett szót, valamint a különleges toldalékolásúakat is, de még a szókapcsolatokból is azokat, amelyek úgymond már elindultak az összetétellel válás útján. Tulajdonnevek nem lehetnek önálló címszók, csak abban az esetben, ha közszói eredetűek vagy köznévi jellegű összetételek, vagy jelzős szerkezetek tagjai. Ez a nagyvonalú elképzelés természetesen elég sok következtelenséget eredményez a SzT hasábjain: pl. létezik olyan címszó, hogy *ágasos tengely*, amelynek egyébként a Szókapcsolatok alatt lenne a helye a szerkesztési előírásokat tekintve, ezzel szemben a *tengely* címszó alatt említésre kerül mint szókapcsolat, ami önmagában ellentmondásként értelmezhető. A helyesírási szabályok „rugalmas” felfogása is következtelenségeket eredményez helyenként, legnagyobb a bizonytalanság az anyagnévi szerkezetek esetében, és ez a legújabb kötetekig ível, pedig már *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadása rögzíti, hogyan írandók az egyszerű, illetve összetett anyagnevek, melyek közül az utóbbiak szókapcsolatnak foghatóak fel, az előbbieket összetételként. Mégis találunk még a SzT XIII. kötetében is ilyen címszót, mint *tölggyafaágas*. Úgy látszik, tartják magukat

a szerkesztők a hagyományhoz és a Professor úr jósló és szabadkozó szavaihoz, amelyekkel beköszön az első kötet előszavában: „A címszó-megállapítás és a hozzá való besorolás nehézsége más vonatkozásban is jelentkezett és jelentkezik; e tekintetben tehát némi bizonytalankodó ingadozással már eleve számolnunk kell.”³

A következő tanulmány Szentgyörgyi Rudolf (ELTE) tollából származik: *Helynév-etimológia és művelődéstörténet*. A szerző már kezdetben leszögezi, hogy az etimológiai vizsgálódásokkal is méltán tiszteleg Szabó T. Attila emléke előtt, hiszen számos cikkét, rövidebb fejtegetését (főként az Erdélyi Múzeum hasábjain) szenteli a nagy előd szó- és névmagyarázatoknak. Ezekhez kapcsolódóan is ismerteti a szerző saját kutatásain alapuló helynévfjtéseit, hiszen ezek sokszor korrelációban állnak a Szabó T. által felkutatottakkal. Szentgyörgyi főként a *leány* és *asszony* névrészekkel rendelkező helynevek etimológiájából szemelget jelen kötetben, és ezekhez köthetően tér ki pl. a Szabó T. Attila által felfedezett „babonás helynevekre” (pl. Lejándomb, Lejánsírja), amelyek esetében a népetimológia általában tévútra visz. Konklúzióként a tanulmány szerzője is megállapítja, hogy fontos alapelvként számon kell tartania a névfjtőnek, hogy azonos név/névrész mögött legtöbbször nem ugyanaz a kontextus húzódik, hogy sokszor csak az alapos nyelvtörténeti elemzés ránthatja le a leplet egy-egy titokzatos eredetű helynévről, illetve hogy a kutatónak némi interdiszciplináris jártassággal kell rendelkeznie, ha e résztudományt kívánja művelni.

A két zárótanulmány klasszikus, nyelvtörténeti fogantatású: Juhász Dezső professzoré (ELTE) a nyelvemlékek olvasásának és értelmezésének interpretációs szintjeit prezentálja. Tanulmánya mottójául, hogy meglegyen a „kötelező kötelék” is azzal, aki előtt tiszteleg a kötet, egy Szabó T. Attila-idézetet választ, amelyben kutatónk a nyelvemlékek sorsán mereng, és előrevetíti azt, milyen

fontos lenne, hogy egy régi, becses szöveg mindig értő kezekbe kerüljön. A továbbiakban Juhász a nyelvemlékkel való találkozás kronológiai sorrendjében ismerteti a fontos tennivalókat az esetleges közzététel során, illetve azt, milyen szempontokat kell szem előtt tartania ez esetben a kutatónak ahhoz, hogy szakszerűen végezhesse tennivalóit.

Az utolsó tisztelgő írás Terbe Erika nevéhez fűződik, címe: *A misszilisek a magyar nyelvtörténeti kutatásokban*. Talán a legközvetettebben ez a tanulmány kapcsolódik Szabó T. életművéhez, a szerző ejt el egy utalást a tanulmány elején, hogy a levelezések fontosságát a régi korok kutatói számára nem kell részletezni, főleg az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* ismerőinek, hiszen annak szerkesztésekor az egyik kulcsfontosságú levéltári forrástípus a misszilis volt. A bevezetőből megtudjuk, hogy három tudomány is osztozik a misszilisek kutatásának előjogán (nyelvtudomány, irodalomtudomány és történettudomány), csak más-más szempontok szerint, más-más fontossági sorrendet szem előtt tartva közelítenek kérdéskörükhöz, tartalmukhoz.

A nyelvészetben a levelezések vizsgálata a történeti nyelvjáráskutatásban kapott kiemelt szerepet, ekkor már a forrásokat, így pl. a missziliseket is közlik az elemzések mellett. Ugyanekkor kerülnek előtérbe a forrásközlés elvei (amelyekkel az előbbi tanulmányban is találkoztunk), amelyek más-más módon realizálódnak az irodalom- és nyelvtudományban, valamint a történettudományban. Ennek tanulmányozása igen érdekes tanulságokat ígér az érdeklődőknek.

A fennebb ismertetett kötet is, amelyet kézbe vehet most már az olvasó, igen sokrétű, összetett, Szabó T. Attila komplex életművének, tudományos pályájának reflexiójaként. Így hát igen figyelemfelkeltő ízelítőt kaphat ennek áttanulmányozásával a nagy tudós személye, munkája iránt érdeklődő befogadó.

András Zselyke

³ *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (Szerk. Szabó T. Attila). I. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1975. 17.

Határok között. Újabb kötet Kristóf György írásaiból

*Kristóf György: Magyar irodalom a Királyhágón innen és túl.
Válogatta, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Gaal György.
Kriterion Könyvkiadó, Kvár 2015. 506. old.*

Gaal György 2013-ban rendezte sajtó alá Kristóf György 27 tanulmányát. A három fejezetre tagolt válogatás a klasszikus magyar irodalom, az erdélyi, illetve a romániai magyar szellemi élet kérdéseit tárta az olvasók elé. Válogatásról lévén szó, nem kerültek bele Kristóf Bethlen Gábor-tanulmányai, pedagógiai írásai, publicisztikája, recenziói és mestereiről készült portréi. Viszont a kötetet kísérő jegyzetekben Gaal György előrebocsátotta, hogy folytatása is lesz e kiadványnak, és mindössze két év alatt sikerült ígéréstének eleget tennie. 2015 őszén meg is jelent az újabb Kristóf György kötet, amely irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányokat, illetve megemlékezéseket tartalmaz.

Gondosan szerkesztett kiadvány áll az érdeklődők rendelkezésére, amely segít tájékozódni a Kristóf-életműben: részletesen feltárt életrajzi adatokat olvashatunk a bevezetőben, melyek Kristóf tanári pályáját körvonalazzák. A tanárember hétköznapi kötelező és kedvtelésből végzett írói tevékenységének dokumentumai a válogatott szövegek. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy egy kötetbe kerültek az egyetemi előadásként elhangoztatott fejtegetések azokkal az alkalmi jellegű írásokkal, amelyek a tanári karrier időbeli alakulásának is dokumentumai. A kötet alapján úgy tűnik, Kristóf György az a pedagógus volt, aki szakmai érdeklődése mellett odafigyelt példaképeire, a lokális történetekre és helyi értéket képviselő, a magyar kultúrát számottevően meghatározó értelmiségiekre.

Gaal György ismét fejezetekre tagolta az itt publikált Kristóf-szövegeket. Esztétikai és műtörténeti fejtegetések, a magyar irodalom klasszikusainak megidézése, kortársak és példaképek, Erdély

irodalma, kollégium és egyetem azok a szempontok, amelyek szerint a válogatást elvégezte és rendezte. Ezzel a gesztusával egybefüggő történetekké szervezte a Kristóf György idejében már önállóan megjelent szövegeket.

A medialitás módszertanának perspektívájából különösen érdekes lehet e kötet. A válogatott szövegek eredeti megjelenési helyéről csak a jegyzetekből értesülünk, és kötetben olvasva őket eltűnik az a sokszínűség, amely Kristóf György szövegeinek, esetenként újraközlésüknek kontextusa. Csak néhány példát emelünk ki: az esztétikai tanulmányok nemcsak előadásként váltak ismertté a huszadik század elején, hanem publikálásra kerültek specifikus lapokban (Esztétikai Szemle, Irodalomtörténeti Közlemények, Erdélyi Múzeum) vagy egyéb sajtótermékekben, mint pl. Ellenzék, Napkelet, de különnyomatként is. Ez a változatosság és kontextuális többlet nem nyerhető vissza, bár kötetként szervezve a szövegek egymással kialakított párbeszéde is jelentős. Egymásutániségükben az esztétikai tanulmányok leleplezik Kristóf György elfogultságát Fadrusz alkotásaival, a Mátyás- és a Wesselényi-szoborral szemben, hiszen több tanulmányban mérceként szolgálnak az esztétikai kifejezésmód tekintetében. Ugyanakkor laza kapcsolatot tételezhetünk a kötet szövegei között. Egy fejezetbe kerülnek a klasszikusokként felsorakoztatott Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Gyulai Pál, Arany László és Meltzl Hugó, annak ellenére, hogy a közelítés perspektívája különböző. A fejezet Petőfi-központú, így kerül be a Meltzl Hugót a Petőfi-iskola megteremtőjeként ismertető tanulmány. Kristóf ideválogatott szövegeiben Arany Jánost fürdőzőként, Jókait és Gyulait a magyar–román irodalmi kapcsolatok felől látatja.

De ugyanebben a fejezetben olvashatunk a két Bolyairól is.

A kortársak és példaképek fejezetben Kristóf egykori tanárai, mentorai (Széchy Károly, Thaly Kálmán) emlékét idézik a beválogatott szövegek. Ugyanitt alkalmi írásokat is találunk. A számos nekrológ (Teleki Samu, Riedl Frigyes, Balogh Endre, Buday Árpád, Bitay Árpád, Bodrogi János) mellett üdvözlő sorokat is olvashatunk például Szilády Áron 60 éves akadémiai, Ferenczi Zoltán és Gyalui Farkas Erdélyi Irodalmi Társaság-beli tiszteleti tagsága, Schneller István 90. születésnapja alkalmából. Az elismerés iratja Kristóffal a Kelemen Lajost, a Makkai Sándort köszöntő sorokat vagy az Ady-ház megnyitása apropóján született gondolatokat.

Külön fejezetbe szervezte Gaal György az Erdélyi irodalma cím alá sorolható tanulmányokat, bár e szövegek második tömbje akár a 2013-as Kristóf-válogatás része is lehetett volna, főként a *Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből* címet viselő, nagy ívű áttekintés. Mindenképp annak a regionális irodalomnak az előtörténetét olvashatjuk ebben a fejezetben, amely ilyenként értelmezhető folyamatos történetként. A régióhoz kötve, földrajzilag behatárolva rendezhetőek egyetlen sorba Bethlen Gábor levelei, Apafi Mihály könyörgéses könyve, Kriza János, Szentiváni Mihály, Dózsa Dániel, E. Kovács Gyula, Bölöny József, a Trianon utáni tíz év irodalma, az Erdélyi Irodalmi Társaság és Reményik Sándor. Irodalomtörténeti perspektívából mindenképpen elgondolkodtató az a tény, hogy Kristóf a 19. század második felének itt felsorakoztatott költőit „elfelejtett”-ként tünteti fel, és költőként vonultatja fel őket, kiknek szakmai pályája nem csupán az irodalomhoz köthető vagy nem feltétlenül költői foglalatosságuk miatt ismert. Ennélfogva erőteljes kanonizációs gesztusról van szó, amelyre e kötet mindenképp rásegít. Kristóf több tanulmányban foglalkozik a magyarság irodalmával Trianon előtt és után – ez pedig olyan határhelyzetet eredményez, melyre a kötet címe földrajzi szempontból ugyan, de egyértelmű utalást tesz: Király-hágón innen és túl. Akkor teljesedik ki

Kristóf tanári pályája is, miután Király-hágón innen és Trianon után sajátos helyzetben ismeri fel magát a magyar közösség.

Kristóf György az egykori Ferenc József Tudományegyetem utódintézményének, az ún. román egyetemnek lesz oktatója akkor, amikor az egyetem korábbi tanári gárdája elhagyja az intézményt és sok esetben az országot is, Magyarországra települve. Az egyetem 1919 utáni átvétele és a magyar tanszék megszervezését övező huzavona és hezitálás előzte meg Kristóf egyetemi tanári karrierjét, amelyet Gaal György ismertet a bevezető tanulmányban. Ezt kiegészítendő hivatkozhatunk a Román Állami Levéltár Kolozs megyei fiókjánál őrzött kari gyűlési jegyzőkönyvekre, melyek 1919-től dokumentálják a magyar tanszékek sorsát is: a két tanszékből egyet tartott meg a román egyetem, miközben a szemináriumi termeket és könyvtárat a román tanszék rendelkezésére bocsátja. Különösen fontos ebből a szempontból Kristóf Györgynek az a tanulmánya, amely a Kollégium és egyetem fejezetben olvasható, és amely a kolozsvári egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete könyvtárának történetét foglalja össze a kezdetektől az 1940-es évek elejéig. Ezt a részt előzik meg azok az alkalmi beszédek, melyeket Kristóf a szászvárosi Református Kún-kollégium új épületének felavatásakor vagy a nagyenyedi Bethlen-kollégium jubileumán mondott el.

Gaal György válogatása tehát egyetlen kötetbe gyűjti össze Kristóf György már publikált értekezéseit, tanulmányait és alkalmi írásait. A szövegek filológiai szempontból nem jelentenek újdonságot, viszont egymás mellé szervezve és rendszerre egy értelmiségi szakmai érdeklődéséről adnak számot. Sorozatként sem elhanyagolandó a Kristóf-tanulmányok újraközlése, hiszen közvetve hozzájárulnak a szerző kanonizációjának megerősítéséhez, melynek szorgos munkása Gaal György. A sajtó alá rendező Gaal 1981-es doktori értekezése óta elkötelezett kutatója a Kristóf-életműnek, a kommunista rendszer kultúrpolitikája gátolta meg e szövegek közlésének egykorú megjelenését. Így harminc év távlatából, bár

nem a Romániai Magyar Írók sorozat részeként, de a Kriterion Könyvkiadó gondozásában láthatnak napvilágot ezek a tanulmányok.

Jelen kötet értékét az is növeli, hogy Gaal György bevezető tanulmányát egy adattárral is kiegészíti, amely Kristóf György egyetemi előadásainak jegyzékét és a magyar szakot végzett hallgatók névtárát tartalmazza. Az értelmiség-, hely- és intézménytörténet kutatói számára hasznos lehet

e kiadvány, de azok számára is, akik a két világháború közötti időszakot egy egyetemi tanár perspektívájából, tehát alulnézetből kívánják megismerni. Szakmabeliként pedig kihívás (újra)olvasni a Király-hágón inneni irodalmi, esztétikai és alkalmi szövegek sorát, melyek valamelyest az erdélyi/romániai irodalom kanonizációjának történetét idézik.

Berki Tímea

Contents

Béla Pomogáts: My Transylvania	1
Adél Csata: The History of an Anthology that Refers to the Cultural and Literary Romanian-Hungarian Relations.....	12
Erika Kommer: Letters from Readers in the Newspapers Neue Banater Zeitung and Szabad Szó from Timișoara.....	26
Zsuzsa Demeter: Sandra May in the Snowfall. The Poetry of Annamária Kinde	42
László Holler: Identifying the Location of the Real Estate „Situated Next to a Horse Pasture” in the 1055 Tihany Charter. An Important „Newly Discovered” Source Regarding 11 th Century Place-Names	51

Workshop

András Kányádi: From London to Sibiu. Casanova, the Place-Hunter	97
Nikolett Farkas: Referential System in <i>Önéletírás</i> by Kata Bethlen	104

Review

Anna Farmati: Laus et Polemia.....	118
Ágnes Baricz: Martyrs Memory	120
Anna Farmati: La Zrinyiade au Le Périe de Sziget.....	125
Anna Farmati: About the Critical Edition of Péter Pázmány’s Prayer-Book.....	126
Erika Nagy: Intersection of Space and Culture in Hungarian Language.....	129
Annamária Biró: Literary Research and Its Contexts	133
Zselyke András: Impression and Post-Impression – Stages of Attila Szabó T.’s Profession and Life-Work	135
Tímea Berki: Inter Borders. György Kristóf’s Writings in a New Volume	143

Cuprins

Pomogáts Béla: Transilvania mea.....	1
Csata Adél: <i>In pară de foc arde inima mea</i> . (Ed. Dacia, Cluj, 1972)	
Geneza unei antologii referitoare la relațiile culturale și literare româno-maghiare.....	12
Kommer Erika: Scrisori ale cititorilor în ziarele Neue Banater Zeitung și Szabad Szó din Timișoara.....	26
Demeter Zsuzsa: Sandra May în ninsoare. Opera poetică a lui Kinde Anamária.....	42
Holler László: Sursa unei toponime din secolul al 11-lea, descoperită „recent”, referitoare la „moșia de lângă pășunea cailor” menționată în diploma de la Tihany.....	51

Atelier

Kányádi András: De la Londra la Sibiu. Casanova în căutarea unei slujbe.....	97
Farkas Nikolett: Sistemul de referințe în Autobiografia lui Bethlen Kata.....	104

Recenzii

Farmati Anna: Laus et polemia.....	118
Baricz Ágnes: Memoria martirilor.....	120
Farmati Anna: Epopeea lui Zrinyi Miklós în franceză.....	125
Farmati Anna: Ediția critică a <i>Cărții de rugăciuni</i> de Pázmány Péter.....	126
Nagy Erika: Interferențe ale spațiului, timpului și culturii.....	129
Biró Annamária: Cercetarea în istoria literară și contextele ei.....	133
András Zselyke: Efect și efect ulterior – etapele carierei și activității lui Szabó T. Attila.....	135
Berki Tímea: Printre limite. Un nou volum din scrierile lui Kristóf György, îngrijit de Gaal György.....	143

Tartalom

Pomogáts Béla: Az én Erdélyem.....	1
Csata Adél: <i>Égő lángban forog szívem</i> (Kolozsvár, 1972).	
Egy antológia keletkezése a román–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok tükrében.....	12
Kommer Erika: Olvasói levelek a temesvári Neue Banater Zeitungban és Szabad Szóban.....	26
Demeter Zsuzsa: Szandra May a hóhullásban. Kinde Annamária költészete.....	42
Holler László: Az 1055. évi tihanyi oklevélben szereplő „lólegelő melletti” birtok lokalizálása. Egy jelentős „új” helytörténeti forrás a 11. századból	51

Műhely

Kányádi András. Londontól Nagyszebenig. Az álláskereső Casanova.....	97
Farkas Nikolett: Utalásrendszer Bethlen Kata <i>Önéletírásában</i>	104

Szemle

Farmati Anna: Laus et polemia	118
Baricz Ágnes: Mártírok emlékezete.....	120
Farmati Anna: <i>A Szigeti veszedelem</i> franciául	125
Farmati Anna: Egy Pázmány-mű kritikai kiadásáról	126
Nagy Erika: Tér, idő és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben.....	129
Biró Annamária: Irodalomkutatások és kontextusaik	133
András Zselyke: Hatás és utóhatás – Szabó T. Attila pályájának, munkásságának stációi	135
Berki Tímea: Határok között. Újabb kötet Kristóf György írásaiból	143

